

Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі
Ғылым комитеті
Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты

Министерство образования и науки
Республики Казахстан
Комитет науки
Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова

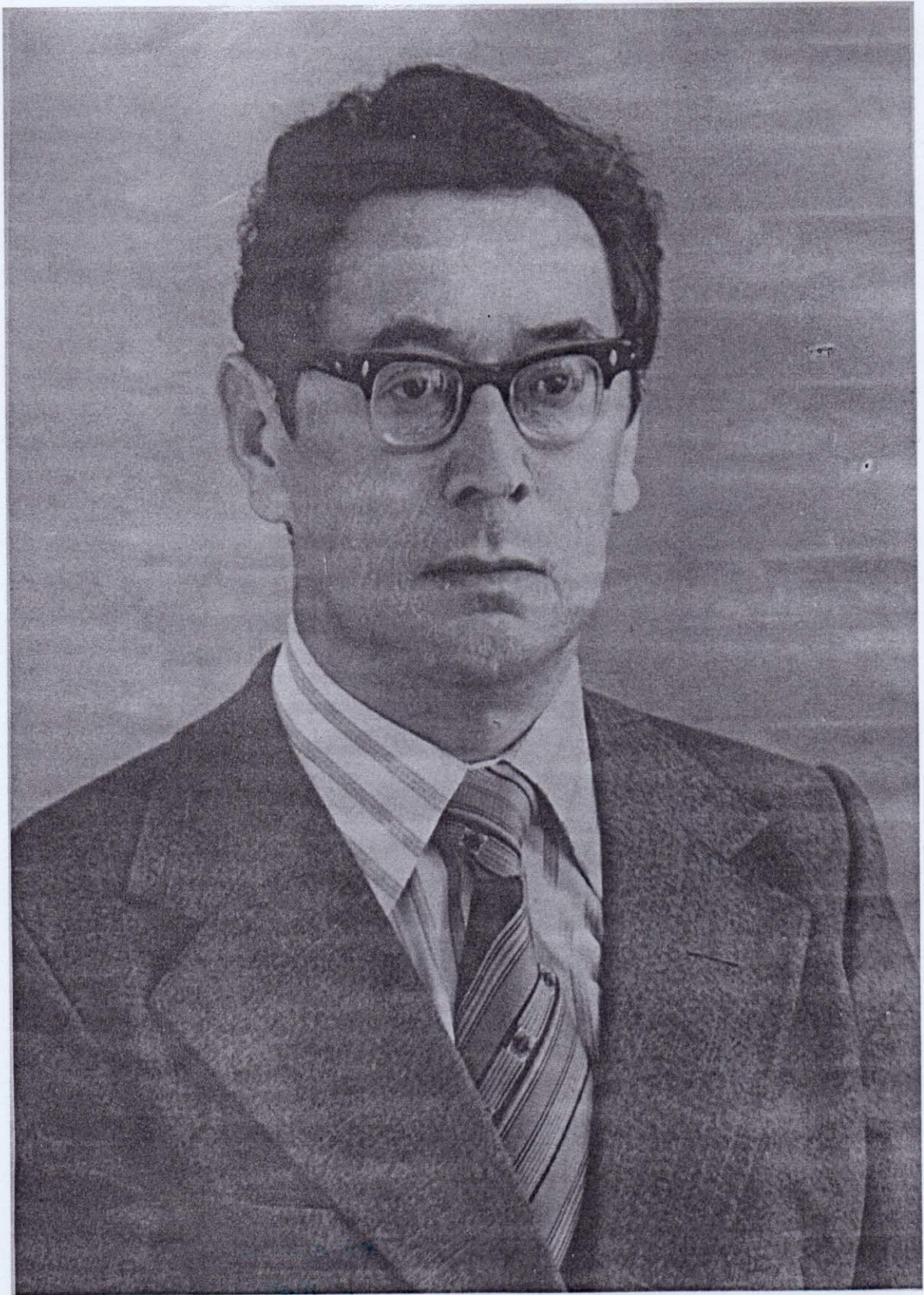
Академик Р.Б.Сүлейменовтің 90 жылдығына
арналған «АКАДЕМИК РАМАЗАН БИМАСҰЛЫ
СҮЛЕЙМЕНОВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХ
ҒЫЛЫМЫНЫҢ ДАМУЫ» атты республикалық
ғылыми-тәжірибелік конференция
материалдар жинағы

22 қыркүйек 2021 ж.

Сборник материалов республиканской научно-
практической конференции «АКАДЕМИК
РАМАЗАН БИМАСШЕВИЧ СУЛЕЙМЕНОВ И
РАЗВИТИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ
КАЗАХСТАНА» посвященной 90-летию академика
Р.Б.Сулейменова

22 сентября 2021 г.

АЛМАТЫ 2021

Рамазан Бимашұлы Сүлейменов

**Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі
Ғылым комитеті
Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты**

**Министерство образования и науки
Республики Казахстан
Комитет науки
Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова**

**Академик Р.Б.Сүлейменовтің 90 жылдығына арналған
«АКАДЕМИК РАМАЗАН БИМАСҰЛЫ СҮЛЕЙМЕНОВ
ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ДАМУЫ» атты
республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар
жинағы**

22 қыркүйек 2021 ж.

**Сборник материалов республиканской научно-практической
конференции «АКАДЕМИК РАМАЗАН БИМАСШЕВИЧ
СУЛЕЙМЕНОВ И РАЗВИТИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ
КАЗАХСТАНА» посвященной 90-летию академика
Р.Б.Сулейменова**

22 сентября 2021 г.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

АЛМАТЫ 2021

УДК 94 (574)
ББК 63.3 (5Қаз)
А 33

Редакция алқасы:

Д. Мәсімханұлы (төраға), Х. М. Әбжанов, М.Қ. Әбусейітова, Ғ.М. Дүйсен, Е.Қ. Белғожа

А 33 «АКАДЕМИК РАМАЗАН БИМАСҰЛЫ СҮЛЕЙМЕНОВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ДАМУЫ» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы / Редакциясын басқарған Д. Мәсімханұлы. Құрастырушы: А.Д. Тұрлығожаева. – Алматы: Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, 2021. – 111 б.

ISBN 978-601-08-1598-8

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының 2021 жылдың 22 қыркүйегінде өткен тарихшы, шығыстанушы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚазССР ҒА академигі, мәдениет мәселелерін зерттеуші, Шығыстану институтының негізін қалаушы, Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтындағы Қазақстан мәдениеті тарихы бөлімінің алғашқы меңгерушісі Р.Б. Сүлейменовтің 90 жылдық мерейтойына арналған «Академик Рамазан Бимасұлы Сүлейменов және Қазақстан тарих ғылымының дамуы» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары жинағы. Бұл жинаққа конференцияға қатысушылардың баяндамалары топтастырылған. Мұндағы еңбектердің денінде академик Р.Б. Сүлейменовтің өмір жолы мен Қазақстан ғылымына қосқан зор үлесі сөз болады.

Мақала мазмұнына автор жауапты.

Редакционная коллегия:

Д. Масимханулы (председатель), Х. М. Абжанов, М.Х. Әбусейітова, Ғ.М. Дуйсен, Е.К. Белгожа

Сборник материалов республиканской научно-практической конференции «АКАДЕМИК РАМАЗАН БИМАСШЕВИЧ СУЛЕЙМЕНОВ И РАЗВИТИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ КАЗАХСТАНА» / Под ред. Д. Масимханулы. Составитель: А.Д. Турлыгожаева. – Алматы: Институт Востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, 2021. –111 с.

ISBN 978-601-08-1598-8

Сборник материалов республиканской научно-практической конференции «Академик Рамазан Бимашевич Сулейменов и развитие исторической науки Казахстана», посвященный 90-летию юбилею историка, востоковеда, доктора исторических наук, профессора, академика АН КазССР, исследователя проблем культуры, основателя Института востоковедения, первого руководителя отдела История культуры Казахстана Института Истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова – Р.Б. Сулейменова, проведенный Институтом востоковедения им. Р.Б. Сулейменова Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан 22 сентября 2021 года. В данный сборник сгруппированы доклады участников конференции, в которых изложены жизнь академика Р.Б. Сулейменова и его вклад в казахстанскую науку.

За содержание статьи ответственность несет автор.

УДК 94 (574)
ББК 63.3 (5Қаз)

ISBN 978-601-08-1598-8

© ҚР БҒМ ҒК Р.Б. Сүлейменов атындағы
Шығыстану институты, 2021

Дүкен МӘСІМХАНҰЛЫ

*Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану
институтының бас директоры,
филология ғылымдарының докторы,
профессор*

**Р.Б. Сүлейменовтың 90 жылдығына арналған «Академик Рамазан
Бимашұлы Сүлейменов және Қазақстанда тарих ғылымының дамуы»
атты республикалық ғылыми-практикалық конференцияның
алғысөзі**

Құрметті зиялы қауым!

Ханымдар мен мырзалар!

Аса көрнекті қазақ ғалымы, әйгілі тарихшы-шығыстанушы ғалым, академик Р.Б.Сүлейменовтің 90-жылдығына арналған республикалық ғылыми-практикалық конференцияға қош келдіңіздер!

Рамазан Бимашұлы Сүлейменов – көрнекті қазақ тарихшысы, мәдениет мәселелерін зерттеуші, шығыстанушы, оның есімі берілген Шығыстану институтының (орталықтың) негізін қалаушы.

Рамазан Бимашұлы Ақмола қаласында (қазіргі – Нұр-Сұлтан) 1931 ж. 17 ақпанында өмірге келген. Әкесі Бимаш Қазан төңкерісіне дейінгі жылдардың өзінде Сәкен Сейфуллинмен тығыз араласып, «Жас қазақ» атты жастар ұйымына кірген. Р.Б.Сүлейменовтың анасы – Мәриям апа кезінде сауатын аша алмаса да, жігерлі, кара қылды қақ жарған, батыл мінезді адам болған.

Болашақ ғалым 1951 ж. Қазақ Мемлекеттік университетіне (қазір әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті) түсті. Студент Р.Сүлейменов ұдайы белсенділер мен оқу озаттары қатарынан көрінді. Оның диплом жұмысы Г.В. Плехановтың тарихи көзқарастарын зерделеуге арналған болатын. 1956 ж. Қазақ университетін аяқтағаннан соң, Р.Б. Сүлейменовті аспирантураға ұсынады. 1956 ж. 15 қазанында, емтихандарын ойдағыдай тапсырып, Тарих, археология және этнография институтының аспирантурасына қабылданады.

Р.Б. Сүлейменовтің тұла бойындағы туа біткен дарынынан тыс, тарихшы ғалым ретінде қалыптасуына бірқатар объективті себептер ықпал етті. Біріншіден, институтта Ә.Марғұлан, Бекежан Сүлейменов, Григорий Дахшлейгер, Хасан Алпысбаев тәрізді көрнекті зерттеушілер жұмыс жасады. Олармен араласуы Рамазан Бимашұлының кәсіби өсуін жеделдетті. Екіншіден, ұлы суреткер Мұхтар Әуезов – оның ғылыми жетекшісі болды. Ұлы жазушы әлбетте, болашақ академиктің адами және кәсіби қасиеттерінің қалыптасуына шешуші әсер етті.

Ғылыми жетекшісінің кеңесі бойынша, аспирант Р.Б.Сүлейменов «Екінші және үшінші бесжылдық (1933-1940 жж.) кезіндегі Қазақстандағы

мәдениет құрылысы» тақырыбы бойынша кандидаттық диссертациясымен жұмыс жасап, 1961 ж. кандидаттық диссертациясын қорғайды. Бұл Отандық тарихнамадағы соны, тіпті зерттелмеген бағыт болатын Аспирантурадан кейін Р.Б.Сүлейменовті институтта кіші ғылыми қызметкер етіп қалдырады. Осы уақыт ішінде, Р.Б.Сүлейменов қалыптасқан ғылыми қызметкер, Қазақстанның жетекші тарихшы ғалымдары қатарына қосылған, келешегінен үміт күттірер белсенді ғалым болды.

1972 ж. мәдениет тарихын зерттеудің нәтижесі және шырқау биігі болған докторлық диссертациясын қорғап, сол жылы «Мәдени төңкерістің лениндік идеялары және олардың Қазақстанда жүзеге асырылуы» атты іргелі еңбегін жариялады. Осы монография үшін 1973 ж. Р.Б.Сүлейменовке ҚазКСР ҒА Ш. Уәлиханов атындағы сыйлық берілді. 1974 ж. өзі құрған кеңестік Қазақстан мәдениетінің тарихы бөлімін меңгеруші болып бекітілді. 70-жылдары Р.Б.Сүлейменов тарихи мәдениеттану бойынша ғылыми ізденістерін толықтырып, кеңейтті. Оның алғашқы аспиранттары диссертацияларын ойдағыдай қорғады. 1979 ж. Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтында шығыстану бөлімі құрылып, жетекшісі ретінде Рамазан Бимасұлы тағайындалады және сол жылы ғалым ҚазКСР ҒА корреспондент мүшесі болып сайланады.

XX ғасырдың 70-80 жылдары Қазақстандағы шығыстану зерттеулері аса қарқын ала қоймаған. Еліміздің ЖОО-да да шығыстану факультеттері, мамандықтары болған жоқ. Осы кезде Рамазан Бимасұлы болашағынан үміт күттіретін жас шығыстанушыларды іздеп, тапты. Олардың ішінде Мәскеу, Ленинград, Ташкент, Душанбе, Владивосток шығыстану мектептерінің түлектері болды. Осылайша біртіндеп, шығыстану бөлімінің жұмысы өрге басты: арнайы журналдар және әдебиетпен қамту тұрақтандырылды, архивтердің жабық қорларына, атап айтқанда, Ресейдің сыртқы саясаты архивіне қолжетімдік мәселесі шешілді, жас шығыстанушылар бірінен соң бірі тағылымдамадан өтіп жатты, Мәскеу, Ленинград жоғары оқу орындары және ғылыми-зерттеу институттарының аспирантураларына есік ашылды. Душанбе, Мәскеу, Қазан, Тюмень, Тобольск қалаларына барған археологиялық экспедициялар ойдағыдай аяқталды. Р.Б.Сүлейменовтың басшылығымен жүзеге асырылған шығыстану зерттеулерінің аса ірі нәтижесі – Мәскеуде екі том болып шыққан «XVII-XVIII ғғ, Орталық Азиядағы халықаралық қатынастар» және Алматыда (1989 ж.) жарық көрген «Цин империясы және Қазақ хандықтары. XVIII ғ. екінші жартысы - XIX ғ. алғашқы ширегі» атты екі бөлімнен тұратын деректі жинақтар қазірдің өзінде де манызын жойған жоқ. Ең бастысы – қазақстандық шығыстану мектебі қалыптасты. Бөлім қызметкерлері – М. Әбусейітова, К. Хафизова, Ж. Жаппасбаева, В. Моисеев, К. Сыроежкиндер әр жылдары ғылым докторы атағына ие болды.

Қазақстандық тарих ғылымының шығыстану бағытын басқара отырып, Рамазан Бимасұлы өзі бірқатар төлтума еңбектер жазды. Бүкілодақтық «Народы Азии и Африки» журналы редакциясының өтініші бойынша, В.А.

Моисеевпен бірлесе отырып, 1982 ж. «Қазақ КСР-ындағы шығыстану» атты мақаласын дайындады. 1983 ж., Қытайтанушылардың Бүкілодақтық конференциясының жұмысына қатысып, Қазақстандағы қытайтану зерттеулерінің нәтижелері, перспективалары мен міндеттерін баяндап берді.

1983 ж. Республикалық Ғылым академиясының басшылығы Р.Б.Сүлейменовті институт директорының орынбасары етіп сайлайды, ал 1985 ж. ол институт директоры болып тағайындалды. Ең алдымен, Рамазан Бимашұлы институтты құрылымдық жағынан қайта құруға бастамашылық етті. Жаңадан бөлімдер ашты, ұжымда шығармашылық ахуал қалыптастыруға бар күшін салды.

Ш. Уәлихановтың 150 жылдық мерейтойын халықаралық, бүкілодақтық және республикалық ауқымда дайындап, өткізу Р.Б.Сүлейменовтің ұйымдастырушылық қасиетіне үлкен сынақ болды. ЮНЕСКО қолдауымен халықаралық ғылыми конференцияны жедел қамтамасыздандыру үшін институтта жұмыс тобы құрылды. Онымен қатар, Ш. Уәлихановтың бес томдығын шығару, конференцияларды дайындау, Мәскеу мен Алматыда «дөңгелек үстелдерді» өткізу жұмыстары тыңғылықты жүзеге асты. 1985 ж. Р.Б.Сүлейменовтің В.А. Моисеевпен бірлесіп жазған «Шоқан Уәлиханов – шығыстанушы» атты кітабы жарыққа шықты.

1986 ж. Рамазан Бимашұлына ҚазКСР ҒА Қоғамдық ғылымдар бөлімін басқару міндеті жүктелді. Ол ҚазКСР ҒА Президиумының мүшесі, КСРО Ғылым Академиясы Тарих бөлімі Ғалымдар кеңесінің мүшесі болып сайланды, «Қазақ КСР Ғылым академиясының Хабарлары. Қоғамдық ғылымдар сериясы» журналының бас редакторы болып тағайындалды. 1989 ж. ҚазКСР ҒА толық мүшесі (академик) болып сайланды. Осы кезеңде Р.Б.Сүлейменов институттардың құрылымдарын жетілдіру және олардың ғылыми-зерттеу қызметін үйлестірумен белсенді түрде айналысты. Р.Б.Сүлейменовтің тікелей қатысуымен, ҚазКСР ҒА археология, шығыстану, демография, саясаттану институттарын ұйымдастыру жөнінде мәселелерді көп мәрте көтерді.

Р.Б.Сүлейменов Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтының директоры және ҚазКСР ҒА Қоғамдық ғылымдар бөлімшесінің академик-хатшысы салауатымен, Ш. Құдайбердіұлы, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, М. Дулатов, А. Байтұрсыновтарды ақтауға, Алматы мемлекеттік медициналық институтына С. Асфендияровтың есімін беру жолында көп еңбек сіңірді.

Ол өзінің орасан бай тәжірибесі мен білімі арқылы студенттер мен жас ғалымдарға ағалық қамқорлығын көрсетті. Оның ғылыми жетекшілігімен 3 докторлық, 30-ға жуық кандидаттық диссертациялар қорғалды. Ғылыми-ұйымдастырушылық және педагогикалық қызметтің қарбаластығы Р.Б.Сүлейменовтың жаңа идеялары мен тың еңбектерінің тууына кедергі бола алмады. 80-жылдар ішінде ол 100-ден астам кітап, мақала, рецензия жариялады. Солардың ішінде, 1988 ж. жарық көрген, Абылай ханның ішкі

және сыртқы саясатының хроникасы мен динамикасын жайып көрсеткен «XVIII ғасырдағы Қазақстан тарихынан» атты монографиясының орны айырықша.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігін жариялаған сәтті академик Р.Б.Сүлейменов шығармашылық дарынының шарықтап тұрған кезінде қарсы алды. Оның идеялары мен игі бастамалары әлі де көп еді. Ол Қазақстандағы мәдени төңкерістің тарихнамасы, қазақ ұлттық интеллигенциясының қалыптасуы туралы бастап кеткен зерттеулерін аяқтап, шығыстану зерттеулерін кеңейтуге ниеттеніп жүрген болатын. 1992 ж. 13 ақпанында өзі алғашқы директоры болған Шығыстану орталығын құруға қол жеткізді.

1992 ж. 23 наурызында, белгілі мәдениет танушы, тарихшы, шығыстанушы, ғылымды ұйымдастырушы Р.Б.Сүлейменовтың ұлы жүрегі соғуын тоқтатты. Ол негізін қалаған шығыстану орталығы 1996 ж. Шығыстану ғылыми-зерттеу институты болып құрылды, ал 1998 ж. Қазақстан Үкіметтің шешімімен, институтқа Рамазан Бимашұлы Сулейменовтың есімі берілді. Бүгінгі күні Шығыстану институты өзінің ширек ғасырлық тойында республика және шетелдерде өзінің ірі ғалымдары және іргелі зерттеулерімен кеңінен мәлім ғылыми орталыққа айналды.

Институт туралы айтсақ, әңгіме тым ұзап кетуі мүмкін. Оны алдағы уақытта институттың 25 жылдығына арналған арнайы іс-шарада сөз ететін боламыз.

Ал академик Р.Б. Сүлейменовтың 90 жылдығына орай атқарылған іс-шараларға тоқталатын болсақ:

1. Р.Б. Сүлейменовтың портреті бейнеленген «Шығыстану ғылымына қосқан үлесі үшін» төс белгісі енгізілді;
2. Р.Б. Сүлейменов кабинеті (баласының демеушілігімен) жасақталды;
3. Ағымдағы жылдың (2021) 17 ақпанында Р.Б. Сүлейменовтың туған күніне орай дөңгелек үстел ұйымдастырылды;
4. Р.Б.Сүлейменовтың 90 жылдығына арналған республикалық конференция (осы) ұйымдастырылды;
5. Бүгінгі конференция материалдары арнайы жинақ болып жарық көреді.

Сөзімнің соңында конференция жұмысына сәттілік пен табыс тілеймін!
Назарларыңызға рахмет!

Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтің өмірбаяны

Рамазан Бимашұлы Сүлейменов – қазақ тарихшысы, мәдениет мәселелерін зерттеуші, шығыстанушы, оның есімімен аталған Шығыстану институтының негізін қалаушы, Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтындағы Қазақстан мәдениеті тарихы бөлімін алғаш меңгеруші, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚазССР ҒА академигі.

Ол ХХ ғасырдағы ұлттық тарихшы ғалымдардың үшінші буынының өкілі. Бірінші буын зерттеушілерінің қаймағы болған А.Бөкейханов, С.Асфендияров, Т.Рысқұлов, Х.Досмухамедов, М.Тынышпаев және басқаларын 1937-1938 жылдары тоталитарлық тәртіп жойып жібергені мәлім. Кәсіби тарихшылардың екінші буыны ХХ ғасырдағы 30-ж. аяғы – 40-ж. ортасына таман өркен жайды. Ол өзін Ә.Марғұлан, Е.Бекмаханов, В.Ф.Шахматов, А.Тұрсынбаевтардың іргелі зерттеулері арқылы жария етті. Кейіннен, А.Нүсүпбеков, С.Бейсембаев, Г.Ф.Дахшлейгер, Т.Елеуов, К.Әкішев, А.С.Елагин мен басқаларының маңдай алды еңбектерімен толықтырылды. Өткен ғасырдағы 50-жылдардың аяғына таман, республиканың тарих ғылымына Р.Сүлейменов, М.Қозыбаев, М.Асылбеков, К.Нұрпейісов, О.Исмағұлов, М.Мұқанов, Е.Масанов тәрізді жастар дем берді. Тап осы жылдары, үшінші буын тарихшы ғалымдарының шығармашылығы гүлденген кезінде, ұлттық тарих ғылымы Бүкілодақтық ауқымда танылды, бес томдық «Қазақ КСР тарихы» жарық көріп, авторлар тобы Қазақстан Мемлекеттік сыйлығына ие болды, археология, этнология, Отандық тарих, тарихнама мен деректану халықтың қоғамдық санасын сомдауда қуатты серпін беріп, дүниежүзілік кітапханалардағы кітап сөрелерінің төрінен орын алды. Осы аталған жетістіктерге Р.Б. Сүлейменовтің қосқан үлесі бар десек, артық емес.

Рамазан Бимашевич Сүлейменов Ақмолада (қазір – Нұр-Сұлтан) 1931 жылдың 17 ақпанында туған. Әкесі Бимаш революцияға дейінгі жылдардың өзінде Сәкен Сейфуллинмен тығыз араласып, «Жас қазақ» атты жастар ұйымына кірген. Р.Б. Сүлейменовтың анасы – Мәриям апа кезінде сауатын аша алмаса да, жігерлі, қара қылды қақ жарған, батыл мінезді адам болған. Бимаш пен Мәриям Сүлейменовтердің тоғыз баласы болған: ұлдары –Нұркен, Сұлтан, Рамазан, Тимур, Совет, қыздары – Гауһар, Хадиша, Рауза, Бақытжан. Олардың екеуі – Нұркен мен Сұлтан – Ұлы Отан соғысының майдандарында каза болды.

Үлкен отбасының жағдайы мәз емес болатын. Ата-анасына аз да болса көмек болсын деп, Рамазан мектеп іргесінде-ақ еңбек жолын бастап кетті. 1951 жылы Қазақ Мемлекеттік университетінің (қазір әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті) философия факультетіне сырттай түсіп, бір жылдан кейін күндізгі бөлімге ауысты. Философия факультетінің қысқаруына байланысты, оқуын тарих факультетінде жалғастыруына тура келді. Шымыр денелі, жұмысқа төзімді, сүйкімді студент Р.Сүлейменов ұдайы комсомол белсенділері мен оқу озаттары қатарынан көрінді. Философиядан хабары мол

болғандықтан, оны революциялық қозғалыстар, қоғамдық-саяси ой, әдеби үдерістер тарихы еліктірді. 1954 жылы «Казахстанская правда» және «Ленинская смена» беттерінен студент Рамазанның Ғ.Мүсірепов пен Б. Соқпақбаевтың кітаптарына қысқаша рецензиялары көрінді. Оның диплом жұмысы Г.В. Плехановтың тарихи көзқарастарын зерделеуге арналған болатын. Сол кездегі республикадағы партияның басты журналы «Қазақстан коммунисті» осы зерттеу нәтижелерін Р.Б. Сүлейменов университетті тәмамдар жылы жариялады.

1956 жылы Қазақ университетін аяқтағаннан соң, Р.Б. Сүлейменов аспирантураға жолдама алады. Ол өз есесін жібермеді. 1956 жылдың 15 қазанында, емтихандарын ойдағыдай тапсырып, Тарих, археология және этнография институты аспирантурасына қабылданады. Институт директоры А. Нүсіпбеков бұйрыққа қол қойып, бұл шешімді ҚазКСР Ғылым Академиясының Президенті Қ.И. Сәтпаев бекітті. Әрине, сол күндері жас аспирант ілгерідегі өмірі ғылыми-зерттеу институтымен, Ғылым академиясымен байланысты болады деген ой түсіне де кірмеген болар. Жалпы, 1956 жыл Р.Б. Сүлейменовтың өмірінен ерекше орын алды: университетті үздік дипломмен бітірді, ең сұлу курстасы Нұркамал Нигметовна Қамбароваға үйленді және үлкен ғылымға жол ашылды.

Тарихшы ғалым ретіндегі Р.Б. Сүлейменовтің қалыптасуы қысқа мерзім ішінде жүзеге асты. Р.Б. Сүлейменовтің туа біткен дарынынан басқа, тарихшы ғалым ретінде қалыптасуына бірқатар объективті себептер жағдай жасады. Біріншіден, институтта Ә.Марғұлан, Б.Сүлейменов, Г.Дахшлейгер, Х.Алпысбаев тәрізді көрнекті зерттеушілер жұмыс жасады. Олармен шығармашылық ой бірлігі Рамазан Бимашевичтің кәсіби өсімін жеделдетті. Екіншіден, КОКП ХХ съезінен кейінгі Хрущевтің «жылымығы» ғылыми ойды сталинизмнің догмалары мен канондарынан босатты. Үшіншіден, әлемдік әдебиет классигі Мұхтар Әуезов – оның ғылыми жетекшісі болды. Ұлы жазушының аспиранттары мен студенттеріне талапшылдығы, ғылым мен ғылыми ақиқатқа деген ұқыптылығы, әлбетте, болашақ академиктің адами және кәсіби қасиеттерінің қалыптасуына шешуші әсерін тигізді.

Ғылыми жетекшінің кеңесі бойынша, аспирант Р.Б. Сүлейменов «Қазақстандағы екінші және үшінші бесжылдықтардағы мәдени құрылыс (1933-1940 жж.)» тақырыбы бойынша кандидаттық диссертация қорғады. Бұл Отандық тарихнаманың жаңа, зерттелмеген бағыты болды. Ол барлық күшін сарп етуін қажет етті. Аспирант қиындықтан тайсалмады. 1957 жыл бойы проблеманы ғылыми танудың әдіснамасы мен теориясын игеруге, зерттелетін кезеңнің мұрағаттық материалдарын, мерзімді баспасөз деректерін анықтауға, кандидаттық емтихандарға дайындауға кетеді. Латын графикасындағы қазақ газеттері мен журналдарын оқуға да көп уақыт кетті. Ең қуанышты сәт – Сүлейменовтар отбасының тұңғышы – Еркін дүниеге келді. Ал, 1958 жылы Р.Б. Сүлейменов «Қазақстанның партиялық өмірі» журналы мен «Казахстанская правда» газетіне екі мақала және екі рецензия жариялайды.

Солардың бірі қазақстандықтарды археолог Х.Алпысбаев тапқан тас ғасыры тұрақтарының ашылымымен таныстырды. Кейінірек, Е. Бекмаханов құрастырған «Қазақ КСР тарихы бойынша хрестоматиясы» осы мәліметтен басталады.

Қауырт жұмыс аспирантураның соңғы жылында да жалғасты. Оның ерекшелігі – енді жас зерттеушінің мақалалары академиялық ғылыми журналдарда жариялануында болды. Р.Б. Сүлейменов алғаш рет С. Асфендиаровтың ғылыми мұрасына жүгінеді. Бұл мәселеге деген қызығушылығы мен ықыласын өмірі бойы сақтап, материалдарды тынымсыз жинады, С.Асфендиаровтың туыстары, студенттері және әріптестерімен хат алмасты. Алайда, мезгілсіз қайтыс болуы оған Қазақстанның тұңғыш тарихшы-марксистің өмірі мен шығармашылығы туралы монографиялық зерттеуін жазуды бұйыртпады.

1959 жылы аспирантураны бітіргеннен кейін Р.Б. Сүлейменов институтта кіші ғылыми қызметкер болып қалды. Ол ғылыми ізденіс бағыттарын айтарлықтай кеңейтеді. Оның мақалаларында сауаттылық үшін күрестің, халық арасындағы мәдени-ағарту жұмысының, мәдени революцияны жүзеге асырудың өзекті мәселелері көтеріледі. Көп ұзамай, ол диссертациялық зерттеуді аяқтайды, онда мәдени-идеологиялық жұмысты, халыққа білім беруді, ғылымды, әдебиет пен өнерді ұйымдастырудың нәтижелері мен онан түйген сабақтары орасан зор ақпараттық-дереккөз негізінде зерттелді.

Р.Б.Сүлейменов диссертациясының қолжазбасына ғылыми жетекшісінің рецензиясын алған 1960 жылдың 20 қарашасы – ұмытылмас күн болды. Жазған пікірінде ұлы М.Әуезов: «Кандидаттық диссертациялар үшін әдеттен тыс жұмыс көлемі (584 бетте) айлар, жылдар бойы атқарылған жұмыстың нәтижесін көрсетіп қана қоймай, ең бастысы, еңбектің мазмұны, жиналған деректерді жалпылау әдістемесі, Сүлейменовтің сенімді эрудициясы, диссертанттың ғылыми жұмысқа толығымен дайын, оның ішінде белсенді, өнімді зерттеуші екендігі туралы алғашқы басты қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Автор өз Республикасында мәдени құрылыстың белгілі бір саласының пайда болуының, қалыптасуының барлық кезеңдеріндегі барлық дерлік проблемалар туралы кеңінен білді.

Өз еңбегін мәдени құрылыстың: халық ағарту ісі, республикадағы еңбекшілердің мәдени-саяси ағарту, жоғары білім мен ғылымды дамыту, әдебиет пен өнерді дамыту тәрізді салалары жайында баяндайтын тарихи шолуға арнап, Сүлейменов жолдас әрбір жекелеген жағдайда фактілерді жан-жақты жайып көрсете отырып, сонымен қатар, Қазақстандағы мәдени құрылыс жолындағы көптеген кедергілерді, қиындықтарды, қайшылықтарды көрсетеді. Ол мүдделі құрылысшы және республикасындағы аса маңызды мәдениет құбылыстарын сыни тұрғыдан ойластырып қарайтын зерттеуші ретінде, мәдени құрылыстың көптеген жекелеген салаларын дамыту жолдары мен проблемаларын талқылайды.

Жалпы алғанда, Сүлейменов жолдастың екі бесжылдықта Қазақстандағы мәдени құрылыстың ұзақ, жан-жақты және даңғыл жолдарын көрсететін осы диссертациялық жұмысы – республикада кеңестік мәдениет тарихын жасау кезінде толығымен пайдаланылуы мүмкін, сондықтан, оны тарих ғылымдарының кандидаты дәрежесіне диссертация қорғауға негіз ретінде ұсынуға әбден лайық».

Кандидаттық диссертация 1961 жылы қорғалды. Осы уақытқа дейін Р.Б. Сүлейменов қалыптасқан ғылыми қызметкер ретінде ғана емес, сондай-ақ, өте перспективалы және жемісті ғалым ретінде танылды. Мәскеуде (1962 ж.) жарық көрген «Одақтас республикалардағы социалистік мәдениеттің дамуы» ұжымдық монографиясын және «Қазақ КСР тарихы. Социализм дәуірі» (1963 ж.) академиялық басылымы Қазақстанның жетекші тарихшы ғалымдарының санатына кіргізді.

60-шы жылдардың ортасында Р.Б. Сүлейменов Қазақстанның социалистік мәдениетін құруда кеңестік тәжірибені ғылыми тұрғыдан таным саласын бұзып-жарды. 1965 жылы ол КСРО тарихы жөніндегі Ғылыми кеңестің Бүкілодақтық сессиясында қатысушыларды жаңа теориялық-әдіснамалық қорытындылармен, мәдени қайта құру кезеңдерін тұжырымдамалық жағынан қайта қарастырумен, «буржуазиялық ұлтшылдарды» батыл қорғауымен таң қалдырған «Қазақстандағы мәдени революцияның кейбір мәселелері» баяндамасын алға тартты. Р.Б. Сүлейменов: кейбір зерттеушілер, «көшпелі», жылжымалы, қысқа мерзімді мектептер идеясын әділетсіз буржуазиялық ұлтшылдарға жатқызып айып тақты, өйткені, олардың осы саладағы платформасы әдеттегі типтегі бес жылдық бастауыш мектеп құруды қарастырды» деп мәлімдеді. Бүгін бізге бес жылдық бастауыш мектеп идеясының авторы болған Ахмет Байтұрсыновтың есімі белгілі. «Буржуазиялық ұлтшылдарға» деген ізеті бұрынғы «алашордашы» М.Әуезовтің ықпалымен қалыптасуы әбден мүмкін.

Ақыр аяғында, ол практикалық қолданысын тапты. Горбачевтік қайта құру жағдайында, Р.Б. Сүлейменов Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтының директоры және Қазақ КСР ҒА Қоғамдық ғылымдар бөлімшесінің академик-хатшысы болған кезінде, Ш. Құдайбердіұлы, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, М. Дулатов, А. Байтұрсыновтарды ақтауға белсене қатысты, Алматы мемлекеттік медициналық институтына С. Асфендияров есімін беру ісіне көп еңбек сіңірді.

1965 жылғы Мәскеу сессиясында Р.Б. Сүлейменовті ірі кеңестік тарихшы-теоретик, кейіннен КСРО ҒА академигі болған М. П. Кимнің көзіне түсті. Шығармашылық жетістіктері мен М. П. Киммен танысуына шабыттанған Рамазан Бимашевич мәдениет тарихын және оның теориялық-әдіснамалық мәселелерін зерттеуді асқан табандылықпен жалғастыра түседі. Жыл сайын ұжымдық монография немесе дербес монография («1933-1940 жылдардағы Қазақстандағы социалистік құрылыс тарихының очерктері», «Қазақ колхоздық ауылының мәдениеті мен тұрмысы», «Артта қалған

халықтардың мәдени прогресінің социалистік жолы», «Ұлы достастықтың жемістері», «Темірбек Жүргенов», «КСРО-дағы мәдени революция басындағы КОКП») шығарады.

Осы зерттеулердің қорытындысы мен шырқау биігі ретінде 1972 жылы докторлық диссертацияны қорғап, сол жылы «Мәдени революцияның лениндік идеялары және оларды Қазақстанда жүзеге асыру» атты іргелі еңбегін жарыққа шығарды. Сол кезеңде монография республикадағы тарихи ғылыми ойдың деңгейін көрсетті. Оның жаңалығы мен ұлттық және кеңестік тарихнамаға қосқан үлесі Мәскеу, Ленинград, Новосибирск, Свердловск, Алматы ғалымдарының көптеген рецензияларында жоғары бағаланды. Міне, аса сипатты мәлімдемелер. Новосибирскіден Ю. Г. Марченко мен В.Л. Соскин: «Рамазан Бимашевич Сүлейменов – белгілі қазақ тарихшысы. Ол жариялаған еңбек маңызының жергілікті шеңберден асып жатқандығын айта кеткен жөн. Оның теориялық және практикалық маңызы сөзсіз. Бұл жағдайда, Кеңестік Шығыстағы ең ірі республикадағы мәдени революцияның тәжірибесі жан-жақты мұқият талданған, бұл тек бізде ғана емес, шетелде де қызығушылық тудыруы мүмкін деген кітапқа қатысы бар. Р.Б. Сүлейменов Қазақстанның революцияға дейінгі бірқатар мәдениет қайраткерлерінің рөлін дұрыс бағаламаған өзінің алдындағы ізашарларына дәлелді қарсылығын білдіреді». Қазақстандық ғалымдар С.Бейсембаев пен В.Я. Басин зерттеудің ерекшелігі мен артықшылығын мынадан көрді: «Р.Б. Сүлейменовтың монографиясы осыған ұқсас тақырыптағы көптеген жұмыстардан ерекше, халыққа білім беру, әдебиет және өнер, ғылым және мәдени-ағарту мекемелері туралы дәстүрлі тараулар жоқ. Автор қазіргі мәдениетті зерттеудің өзіндік «тарихи аспектісін» табуға тырысады және біздің ойымызша, іздеп табады да. Оның басты мақсаты – тарихи үрдістерді, негізгі әлеуметтік факторларды және жаңа мәдениеттің қалыптасу жағдайларын ашу және оны көрсетуде».

Шығармашылық табысы даңқын шығарды. 1973 жылы Р.Б. Сүлейменовке Қазақ КСР ҒА Ш.Уәлиханов атындағы бірінші сыйлық беріледі. 1974 жылы өзі құрған Кеңестік Қазақстанның мәдениет тарихы бөлімінің меңгеруші болып бекітіледі. Алайда, ғылыми Олимптың биіктері әлі де алда болды.

70-жылдары Р.Б. Сүлейменов тарихи мәдениеттану бойынша ғылыми ізденістерді толықтырып, кеңейтті. Олар оның «Дамыған социализм мәдениетінің ортақтығы» атты кітабы (1976 ж.), Қазақ Кеңес энциклопедиясы, Әзірбайжан кеңес энциклопедиясына арнаған мақалалары, рецензияларынан көрініс тапты. Алғашқы аспиранттар диссертацияларын ойдағыдай қорғап, ғылым кандидаты дипломын алды. Мәдениет тарихы бөлімі М.П. Ким, С.А. Федюкин (Мәскеу), В. А. Ежов (Ленинград), С. Данияров (Фрунзе) және басқалардың қолдауы мен ықыласына бөленді. Енді Р.Б. Сүлейменов мәдениет тарихшысы ғана емес, мәдениет тарихшыларының танылған көшбасшысы болды. Бірақ, шынайы бетбұрыс 1979 жылы басталды: біріншіден, ол Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтының

құрылымында ұзақ үзілістен кейін қалпына келтірілген шығыстану бөлімінің бастығы болып тағайындалды, екіншіден, ҚазКСР ҒА корреспондент мүшесі етіп сайланады. Жаңа лауазым мен жоғары ғылыми мәртебесі осы дарынды адамның өмірі мен қызметінің келесі кезеңіне жол ашты.

70-80-ші жылдар тоғысында Қазақстандағы шығыстану зерттеулеріне күш салынған жоқ. Жоғары оқу орындарының құрылымында шығыстану факультеттері мүлдем болған жоқ. Рамазан Бимашевич ғылымның тағдырын бірегей ойшыл ғалымдар шешетінін жақсы біліп, жас әрі болашағы зор шығыстанушыларды іздеп, тапты. Олардың арасында Мәскеу, Ленинград, Ташкент, Душанбе, тіпті Владивостоктағы шығыстану мектептерінің түлектері де болды. Ол КСРО ҒА Шығыстану институтының директоры академик Е.М. Примаковпен, оның КСРО ҒА корреспондент-мүшесінің орынбасары Г. В. Киммен, КСРО ҒА Қиыр Шығыс институтының директоры КСРО ҒА корреспондент-мүшесі М.И. Сладковскиймен, КСР Одағының ірі шығыстанушылары Б.П. Гуревич, Е. П. Челышев, В. С. Мясников және тағы басқалармен іскери және достық қарым-қатынас орната алды. Барлық бастамаларында оны ҚазКСР ҒА және Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтының басшылығы қолдап отырды. Біртіндеп, шығыстану бөлімінің тасы өрге домалады: арнайы журналдар және әдебиетпен қамтамасыз ету тұрақталды, жабық мұрағат қорларына, атап айтқанда, Ресейдің сыртқы саясат мұрағатына қолжетімдік мәселесі шешілді, жас шығыстанушылар тағылымдамадан өтіп, Мәскеу, Ленинград университеттері мен ғылыми-зерттеу институттарының аспирантурасына жіберілді. Барысында Абылай хан, патша әкімшілігі Березовқа айдатып жіберген оның немересі – Ғұбайдолла Уәлиханов туралы бұрын белгісіз құжаттар мен материалдар, Қозы Көрпеш-Баян сұлу ескерткіші туралы мәліметтер айқындалған Душанбе, Мәскеу, Қазан, Тюмень, Тобольск қалаларына барған археографиялық экспедициялар ойдағыдай аяқталды. Р.Б.Сүлейменов басшылығымен жүзеге асырылған шығыстану зерттеулерінің аса ірі нәтижесі – Мәскеуде екі том болып шыққан «XVII-XVIII ғғ. Орталық Азиядағы халықаралық қатынастар» және екі бөлімде Алматыда (1989 ж.) шыққан «Цин империясы және Қазақ хандықтары. XVIII ғ. екінші жартысы – XIX ғ. алғашқы үштен бірі» атты деректі жинақтардың маңызы қазірдің өзінде де зор болып отыр. Ең бастысы – қазақстандық шығыстану мектебі қалыптасты. Бөлім қызметкерлері – М. Әбусейітова, Ж. Жаппасбаева, В. Моисеев, К. Сыроежкин, К. Хафизовалар әр жылдары ғылым докторы атағына ие болды.

Қазақстандық тарих ғылымының шығыстану бағытын басқара отырып, Рамазан Бимашевич өзі бірқатар төлтума еңбек жазды. Бүкілодақтық «Народы Азии и Африки» журналы редакциясының өтініші бойынша, В.А. Моисеевпен бірлесе отырып, 1982 ж. «Қазақ КСР-ындағы шығыстану» атты мақаласын дайындады. Мақалада 1972-1982 жж. кезеңіндегі шығыстану зерттеулерінің ахуалі мен оның нәтижелері белгіленді. Кейіннен, 1989 жылы, мақаланың

кеңейтілген және толықтырылған нұсқасы КСРО ҒА Шығыстану институтының «КСРО-дағы шығыстану орталықтары» атты жинаққа енгізілді. 1983 ж., Қытайтанушылардың Бүкілодақтық конференциясы жұмысына қатысып, Қазақстандағы қытайтану зерттеулерінің нәтижелері, перспективалары мен міндеттерін баяндап берді.

Алайда, 1983 жыл Қазақстанның тарихшы ғалымдары үшін оңай болған жоқ: Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтының директоры, ҚазССР ҒА академигі А. Нүсіпбеков және оның орынбасары, ҚазССР ҒА корреспондент-мүшесі Г.Ф. Дахшлейгер қайтыс болды. Бір мезетте республиканың тарихи ғылыми ой орталығы қиын жағдайға тап болды. 1983 жылы Республикалық Ғылым академиясының басшылығы Р.Б.Сүлейменовті жаңадан тағайындалған институт директорының орынбасары етіп тағайындайды. Бірнеше айдан кейін, 1984 жылы, ол директордың міндеттерін атқарушы болып, ал, 1985 жылы институт директоры болып тағайындалды. Осы кезде, елде қайта құру, жариялық және қоғамды демократизациялау үдей түсті.

Өзгермелі қоғамдық-саяси ахуал директордың 150-ден астам қызметкердің, олардың ішінде: 42 кіші ғылыми қызметкер, 84 ғылыми қызметкер, 10 ғылым докторы және 36 ғылым кандидатының басын қосқан атақты ұжымын басқаратын инновациялық тәсілдер мен шешімдер қабылдауын талап етті. Ең алдымен, Рамазан Бимашевич институтты құрылымдық жағынан қайта құруға бастамашылық етті. Жаңадан бөлімдер ашты, бөлімдердің саясиландырылған аттарын (социалистік құрылыс тарихы бөлімі, коммунистік құрылыс тарихы бөлімі) нақты-тарихилықпен (Қазақстандағы индустриалдық даму және жұмысшы табының тарихы бөлімі, диқаншылық және ауыл шаруышылығы тарихы бөлімі) ауыстырды, ұжымда шығармашылық ахуал қалыптастыруды артық көрді, ал, жас ғылым кандидаттары Н.Әлімбай, М.Әбусейітова, Т.Бейсембиев, Н.Масанов және басқаларын өзіне жақын тартты.

Ш. Уәлихановтың 150 жылдық мерейтойын халықаралық, бүкілодақтық және республикалық ауқымда дайындап, өткізу Р.Б.Сүлейменовтің ұйымдастырушылық қасиетін сынақтан өткізді. ЮНЕСКО қамқорлығымен халықаралық ғылыми конференцияны жедел қамтамасыздандыру мақсатында, институтта 30 адамнан тұратын жұмыс тобы құрылды. Онымен қатар, Ш. Уәлихановтың бес томдығын шығару, конференцияларды дайындау, Мәскеу мен Алматыда «дөңгелек үстелдерді» өткізуге дайындық жүріп жатты. Оның үстіне, мақалалар мен баяндамалар жазу қажет болатын. Толық емес деректерге сүйенсек, Р.Б.Сүлейменов тек 1985 жылдың өзінде Ш. Уәлиханов және оның өмірі, ғылыми ерлігі, шығармашылық мұрасы туралы 10-ға жуық ғылыми және ғылыми-көпшілік жұмыстар, оның ішінде, В.А.Моисеевпен бірлесіп жазған «Шоқан Уәлиханов – шығыстанушы» атты кітабы жазылды.

Дегенмен, белгілі шығыстанушы академик Е.П. Челышев ҚазССР ҒА президенті Ө.М. Сұлтанғазинге жазған хатында Р.Б. Сүлейменов

кітаптарының ішінде ортағасырлық Қазақстанның тарихы мен мәдениетіне арналған «Шоқан Уәлиханов – шығыстанушы» зерттеуін жоғары бағалайтынын ерекше атап өткен.

1986 жыл жаңа проблемалар, міндеттер мен жұмыстарды өзімен ала келді. Рамазан Бимашевичке ҚазКСР ҒА Қоғамдық ғылымдар бөлімін басқару міндеті жүктелді, оны өзі басқарып отырған институт жанындағы «КСРО тарихы» мамандығы бойынша ғылым докторы ғылыми дәрежесін алу үшін диссертацияларды қорғау бойынша арнайы кеңестің төрағасы етіп тағайындайды. 1986 жылдың аяғында бүкіл КСРО дүр сілкіндірген Алматы оқиғасы ұлттық интеллигенцияны желтоқсан оқиғасына қатысушыларды үнсіз жақтаушылар мен ашынып сынаған үлкен екі топқа бөліп-жарды. 1987 жылғы 11 сәуірде ҚазКСР ҒА Ғалымдар үйінде өткізілген «КОКП ұлттық саясатының лениндік принциптері және интернационалдық тәрбиенің өзекті міндеттері» атты республикалық ғылыми-практикалық конференциясында ұлттық ғылыми ортаның жікке бөлінуі анық көрінді. Кейбір қатысушылар сөйлеген сөздерінде Алаш Орда қайраткерлері Ә.Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Тынышбаев, Х. Досмұхамедовтерді аяусыз сынап-мінеп, Х. Әдібаев, Д. Досжанов, А. Қодаров, Б. Қанапияновтың шығармаларында, «Білім және еңбек», «Жұлдыз» журналдарының жарияланымдарында ұлтшылдық іздерін іздеген кезде, Р.Б. Сүлейменовтің баяндамасы теориялық бағытымен және терең тарихилылығымен ерекшеленді. Орыс тілінің одақтас республикалардың байырғы халықтары арасында біркелкі таралмауы, жұмысшылардың патриоттық және халықаралық тәрбиесіндегі әртүрлі идеологиялық, ғылыми және оқу орындары мен мекемелері іс-әрекеттерінің жүйесіздігі, ұйымдастырылмауы және бытыраңқылығы туралы айта келіп, ол ұлттық мәдениеттердің өзара тәуелділігі мен ерекшеліктерін талдауға көп көңіл бөлді. «Белгілі бір суретші өкілі болып табылатын халық саны аз болуы мүмкін, ал оның өкілі қосқан үлесі айтарлықтай және салмақты болуы мүмкін», – деді Р.Б. Сүлейменов. «Тарих та, қазіргі этникалық процестер де бізге ұлттардың жойылуы, не болмаса олардың өшуі туралы нанымды мәлімет бермейді». Ол ғылыми жетекшісі және ұстазының сөзімен өз ұстанымын білдірді: «Рухани қарым-қатынастың арқасында проза, драма тәрізді жаңа жанрлар, әлемнің озық халықтары әдебиеттерінің шынайы дәстүрлерін игерудің арқасында, Кеңестік Шығыстың көптеген әдебиеттеріне кірді» деп жазған классик М.Әуезовтің сөзін келтіреміз» – деді Рамазан Бимашевич. Осылайша, Ш. Уәлихановтың мерейтойы Р.Б.Сүлейменов тұлғасының әлеуметтік-кәсіби қасиетін, ал 1986 жылдың желтоқсаны – адамгершілік-этикалық өзегін көрсетті. Ол осы екі сынақтан да сүрінбей өтті.

Онан кейінгі жылдар да маңызды оқиғалар, өзгерістер, ғылыми ізденіспен ашылымдарға толы болды. Ол ҚазКСР ҒА Президиумының мүшесі, КСРО Ғылым Академиясы Тарих бөлімі Ғалымдар кеңесінің мүшесі болып сайланды, «Қазақ КСР Ғылым академиясының хабарлары. Қоғамдық ғылымдар сериясы» журналының бас редакторы болып тағайындалады.

Институт директоры лауазымын қалдырып, ҚазКСР ҒА Қоғамдық ғылымдар бөлімінің академик-хатшысы қызметіне толық ауысады. 1989 жылы ҚазКСР ҒА толық мүшесі болып сайланады. Көктемде жарияланған сайлау науқаны жаздың ортасына дейін жалғасты.

Ол КСРО-ның ғылыми ортасында Р.Б. Сүлейменовтің беделінің биіктігін көрсетті. Оның кандидатурасын академиктер М.П. Ким, С.Л. Тихвинский, Ю.В. Бромлей, Е.П. Чельшев, Б.Б. Пиотровский, А.П. Деревянко, КСРО ҒА корреспондент мүшесі В. А. Куманев, одақтас республикалардың академиктері Э. Юсупов (Өзбекстан), В.П. Шерстобитов (Қырғызстан), З.М. Буниятов (Әзірбайжан), Р. Масов (Тәжікстан), Н. Атамамедов (Түрікменстан) қолдады. Эрмитаж директоры Б.Б. Пиотровскийдің жазған пікірінде мынадай жолдар бар: «Р.Б. Сүлейменов маған қазақ халқының мәдени мұрасын насихаттайтын ғылыми-ұйымдастырушылық қызметпен айналысатын ғалым ретінде белгілі. Маған ол жоғары баға берілген Шоқан Уәлиханов туралы еңбектің авторы ретінде танымал». Осылайша, аспиранттан бастап жоғары академиялық атаққа дейінгі жолды еңсеруге 30 жыл қажет болды.

Осы кезеңде, Р.Б.Сүлейменов ғылым биігін игеріп, институттардың құрылымдарын жетілдіру және олардың ғылыми-зерттеу қызметін үйлестірумен белсенді түрде айналысты. Р.Б.Сүлейменовтің тікелей қатысуымен, Тарих, археология және этнография институты құрамында Археологиялық орталық, Философия және құқық институтында – Ұлттық және ұлтаралық қатынастарды зерделеу орталығы, Экономика институтында – Социология орталығы, Әдебиет және өнер институтында – Қолжазба орталығы құрылды.

80-жылдар аяғында Қоғамдық ғылымдар бөлімінің интеллектуалдық потенциалы шамамен 700 адам құрады, оның ішінде, 61 ғылым докторы және 196 ғылымдар кандидаты. Рамазан Бимашевич осы күш-қуатты тиімді пайдалану үшін бар күшін салды. Нақты шаралар қабылдады. Сонымен, жоспарлық тақырыптарды орындау мерзімі 2-3 жылға қысқартылды, аспиранттар мен докторанттарды даярлауға бақылау қатайды, өйткені, ғылыми кадрлардың қартаю мәселесі күрделене түсті, ал, диспуттер, «дөңгелек үстелдер», үйлестіру мәжілістері, пікірсайыстар жүйелі сипат алды. Тақырыптардың мардымсыздығы мен қайталануы жойылды. Осының барлығы 1990 жылы 21 сәуірде «Казахстанская правда» газетінде жарияланған Қоғамдық ғылымдардың даму тұжырымдамасын әзірлеуге алып келді. Р.Б. Сүлейменов пен оның ниеттестері ҚазКСР ҒА ҚазМУ-де шығыстану факультетін, ҚазКСР ҒА-да археология, шығыстану, демография, саясаттану институттарын ұйымдарстыру жайындағы мәселелерді көп мәрте көтерді.

Ғылым жүйесіндегі мансабы жоғары бола отырып, ғылым жұмысын ұйымдастырудың озық тәжірибесін зерделеумен қатар, ұлттық элитаны лайықты дәрежеде көрсетіп шет елдерге жолға шықты. Осылайша, «Экология және империя» халықаралық симпозиумының қатысушысы ретінде АҚШ-та болған кезінде, Ш. Уәлихановтың Орталық Азияның көшпелі халықтары

туралы ойларын ортаға салды. Оның Жапонияға, КХДР, Қытайға, Швецияға барған сапарлары нәтижелі болды.

Өзінің орасан бай тәжірибесі мен білімдерін студенттер мен ғалым жастарға жомарттықпен жайды. 20 жылға тарта Қазақ мемлекеттік университетінде қосымша жұмыс жасады. Оның ғылыми жетекшілігімен 3 докторлық, шамамен 30 кандидаттық диссертация қорғалды. Ғылыми-ұйымдастырушылық және педагогикалық қызметтің қарбаластығы Р.Б. Сүлейменовтың жаңа идеялар мен еңбектерді туындатуына кедергі бола алмады. Редакция алқасының мүшесі, «Қазақ КСР тарихы» 5 томының бірлескен авторларының бірі болды. 80-жылдар ішінде ол 100-ден астам кітап, мақала, рецензия – оның ғылыми мұрасының үштен бірі болатын дүниелерді жариялады.

Солардың ішінде, 1988 жылы жарық көрген, Абылай ханның ішкі және сыртқы саясатының хроникасы мен динамикасын жайып көрсеткен «XVIII ғасырдағы Қазақстан тарихынан» атты монографиясының орны бөлек. Кітап жарық көрген сәттегі ресми Орталық биліктің Абылай тұлғасына деген қатысы я оқыс теріс, немесе тым суық болып қала берді. Бұл – біріншіден. Екіншіден, бір қызығы, отандық тарихнамада Абылайдың проблемасы мен тағдырын соңғы рет Шоқан Уәлиханов арнайы зерделеген болатын. Бұл туралы Рамазан Бимашевичтің өзі былай деп жазған: «Өткен ғасырдың 60-шы жылдарының басында жарық көрген Ш.Уәлихановтың «Абылай» атты шағын жазбасы және бірнеше танымал кітапшалардан басқа, осы күнге дейін мемлекет қайраткеріне, оның ішкі және сыртқы саясатын талдауға арналған бірде-бір ғылыми жұмыс жоқ». Қазақ тарихында Абылай ханды елемеу, жете бағаламау, оның атқарған рөлін бұрмалау тарихнамасын ержүрек зерттеуші Р.Б.Сүлейменов алғаш болып еңсерді.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігін жариялаған сәтті академик Р.Б.Сүлейменов шығармашылық дарынының гүлденіп тұрған кезінде қарсы алды. Ол идеялар мен игі ниетке толы болатын. Қазақстандағы мәдени революцияның тарихнамасы, қазақ ұлттық интеллигенциясының қалыптасуы мен оның тағдыры туралы бастап кеткен зерттеулерін аяқтап, шығыстану зерттеулерін кеңейтуге ниеттенген болатын. 1992 жылдың 13 ақпанында өзі алғашқы директоры болған Шығыстану орталығын құруға қол жеткізді. Бір қарағанда, әдеттегі ғылыми күштерді жинау, алға жылжу жолдарын анықтау процесі басталды. Академик өмірінің күндері санаулы деп ешкім ойлаған жоқ. Қатерлі ауру өзін байқатпады. 1992 жылдың 23 наурызында, мәдениеттің тамаша тарихшысы, шығыстанушы, ғылымды ұйымдастырушы Р.Б. Сүлейменовтың жүрегі тоқтады. Академиктің ғұмырлық ісі жалғаса беруде. 1996 жылы шығыстану орталығы Шығыстану ғылыми-зерттеу институты болып қайта құрылды, ал, 1998 жылы үкіметтің шешімімен институтқа Рамазан Бимашевич Сүлейменовтың аты берілді. Бүгінгі күні Шығыстану институты республика мен оның шегінен тыс жерлерде өзінің ірі ғалымдары және іргелі зерттеулерімен мәлім.

Тарихшылар: М. Х. Асылбеков, Р. Б. Сүлейменов,
С. Б. Нұрмұхамедов

Р. Сүлейменов пен археолог К. Ақышев

Академик Ә. Марғұлан 80 жаста

Ә. Марғұланның 80-ге толған тойында

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АКДЕМИЯСЫ

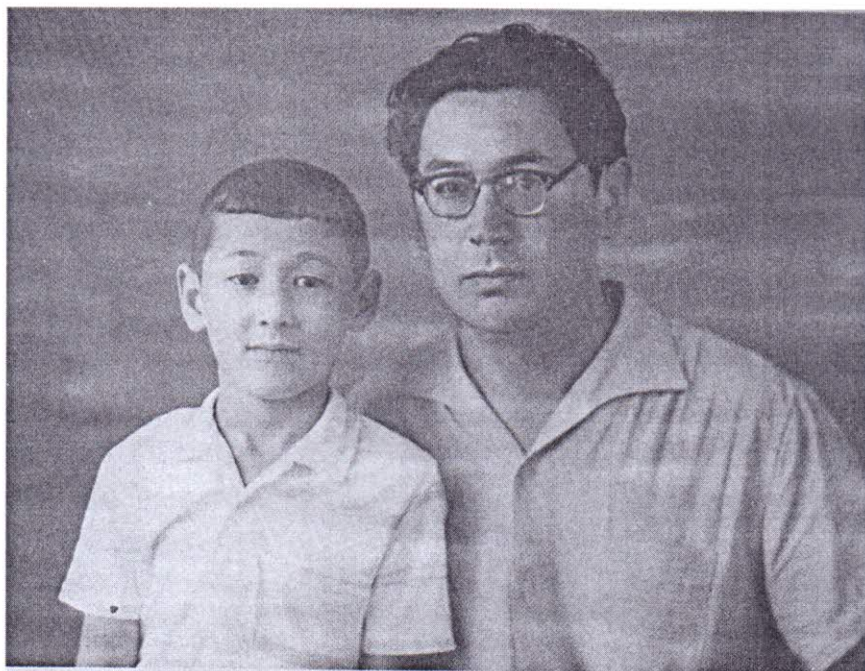

Р. Б. Сүлейменов Қытай Халық Республикасында

Р. Б. Сүлейменов ғылыми конференцияда

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АКАДЕМИЯСЫ

Р. Б. Сүлейменов ұлы Еркінмен

Р. Б. Сүлейменов отбасымен

ҚАЗАҚСТАН
ТАРИХ ҒЫЛЫМЫ

**Рамазан Бимасұлы Сүлейменов
туралы естеліктер**

**Воспоминания о
Рамазане Бимашевиче Сулейменове**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АКЦИДЕНТТІК ҚАҒАЗАТ

Ханкельды Махмұтович Абжанов
Академик НАН РК

Три подвига академика

Во второй половине 50-х годов XX века казахстанская историческая наука пополнилась новыми, но все еще малоизвестными в среде национальной научной интеллигенции именами. Их социально-профессиональный рост был настолько стремительным, что через 10 лет они уже представляли собой солидную и плодотворно пишущую группу ученых-историков: стали кандидатами наук, выпустили первые монографические труды, получили признание, как со стороны властных структур, так и коллег по профессии из Москвы, Ленинграда, Ташкента, Новосибирска. Сегодня имена и труды «шестидесятников» составляют гордость и славу Отечественной исторической научной мысли. Фундаментальные исследования академиков Р.Б.Сулейменова, М.К.Козыбаева, М.Х.Асылбекова, К.Н.Нурпеисова, О.И.Исмагулова, профессоров В.Я. Басина, Д.И. Дулатовой, Х.Алпысбаева, Д.Шаймуханова, опубликованные в 70-е годы, способствовали созданию целостной научной картины исторических процессов на казахской земле с древнейших времен до современности, легли в основу школьных учебников, пятитомной академической «Истории Казахской ССР» являются тем устоем, на котором сформировалось историческое сознание населения; выводы, оценки, концептуальные положения их трудов еще долгу будут служить образцом научного познания прошлого.

В славном ряду этой блестящей плеяды ученых видное место принадлежит Рамазану Бимашевичу Сулейменову - сыну ровесника и соратника С.Сейфуллина, выпускнику КазНУ им. аль-Фараби, ученику М.О.Ауэзова. Вся его творческая биография связана с Институтом истории и этнологии им. Ш.Уалиханова, где прошел научный путь от аспиранта до академика НАН РК, карьерный рост от младшего научного сотрудника до директора института.

Р.Б.Сулейменов родился 17 февраля 1931 года в г. Акмоле - ныне г. Нур-Султан. В 20 лет стал студентом Казахского университета. Его жизненное кредо и научные взгляды сложились на изломе эпох. Главные события аспирантской поры – кризис сталинизма, хрущевская оттепель, общение с великим Мухтаром Ауэзовым – дали толчок к раскрытию природного таланта молодого казаха. В мир науки он вошел универсальным, широкомыслящим ученым. Уже в аспирантских публикациях Р.Б.Сулейменова отчетливо видны неустанные методологические поиски, высокий уровень теоретической подготовки, масштабность мышления. Его интересовали проблемы отечественной истории, археологии, этнологии, философии, литературы, историографии и источниковедения. К середине 60-х годов прошлого столетия он стал автором ряда оригинальных работ по истории культуры Казахстана, участвовал в написании академического издания «Истории Казахской ССР» в

двух томах, коллективной монографии московских ученых «Развитие социалистической культуры в союзных республиках», опубликовал книги, статьи, рецензии по вопросам истории образования, науки, искусства, интеллигенции. Взятый высокий темп не снижался и в последующем. Итог - защита докторской диссертации в 1972 году, присвоение премии им. Ш.Уалиханова первой степени в 1973 году, звания профессора в 1981 году, избрание член-корреспондентом АН Каз ССР в 1979 году.

В 80-ые годы Рамазан Сулейменов руководил новым для себя направлением – востоковедными исследованиями, встал во главе Института истории, археологии и этнографии им. Ш.Уалиханова, будучи академиком-секретарем Отделения общественных наук и членом президиума АН Каз ССР отвечал за состояние и перспективы развития целой отрасли научной мысли. Его начинания и инициативы получили поддержку со стороны президентов академии наук А.М. Кунаева, М.А. Айтхожина, У.М. Султангазина. В 1989 году избирался академиком АН Каз ССР.

Активная и созидательная научная деятельность Р.Б Сулейменова продолжалась 35 лет. За этот период им написано около 300 трудов, подготовлено более 30 докторов и кандидатов исторических наук, достойно представлял национальную научную элиту в странах ближнего и дальнего зарубежья. Внимательный анализ научного наследия и жизненного пути академика свидетельствует, что внешне обаятельный, скромный, интеллигентный Рамазан Бимашевич обладал, к великому удивлению, внутренней твердостью духа, смелым, решительным характером, искренней, неподдельной преданностью научной истине. Еще в начале 50-х годов, будучи студентом университета, открыто поддержал находившегося под следствием Е.Бекмаханова. От имени студентов алматинских ВУЗов написал письмо-обращение в Московские инстанции с просьбой восстановить справедливость в отношении старшего товарища. Позже, благодаря этим человеческим и профессиональным качествам он совершил три научных подвига, о которых знают не все его ученики, коллеги, сверстники.

История первого подвига такова. В 1965 году в Москве созывалась Всесоюзная сессия Научного совета по истории СССР, на которой с докладом «Некоторые вопросы культурной революции в Казахстане» выступил Р.Б.Сулейменов. В зале сидели известные во всем Союзе специалисты М.П. Ким, Н.С.Злобин, Э.А. Баллер, В.А. Куманев, В.А. Ежов, В.Л. Соскин и др. По регламенту докладчикам разрешалось выступать не более 10 минут. Но выступление Р.Б.Сулейменова отличалось удачным сочетанием фактов и размышлений, что модератор М.П. Ким, впоследствии академик АН СССР, дал ему возможность говорить более 40 минут. Речь шла об особенностях строительства советской культуры народов, миновавших капиталистическую стадию развития, теоретико-методологических обобщениях по взаимосвязи экономики, идеологии, политики, культуры, о необходимости переосмысления этапов культурных преобразований в Казахстане. Докладчик фактический

представил концепцию осмысления казахской культуры с новых позиций. Все же центральной задачей выступления оставалось определение авторской позиции относительно судеб и идей дореволюционной интеллигенции, в первую очередь лидеров движения Алаш. Как бы поддерживая на словах политику партии большевиков в отношении Алашской интеллигенции, Р.Б.Сулейменов подчеркивает жестокость и неповоротливость партийного руководства интеллектуальной элитой, безответственное толкование отдельными учеными очевидных фактов. Некоторые исследователи, заявил Р.Б.Сулейменов, «несправедливо приписали идею «кочующих», передвижных, краткосрочных школ буржуазным националистам, так как их платформа в этой области предусматривала создание пятилетней начальной школы обычного типа». Молодой ученый подверг критике казахстанских авторов за то, что «не приводят никаких конкретных данных о том, кто, во-первых, были эти националисты, где и когда они внедряли свои установки, во-вторых, какой конкретно вред и кому нанесли эти «однолетки» и «двухлетки» Нам кажется, что для таких утверждений нет фактов». Сегодня нам однозначно известно имя автора идеи пятилетней начальной школы, это – Ахмет Байтурсынов. Тактичное, корректное отношение представителя нового поколения к «буржуазным националистам» формировалось, по всей вероятности, под влиянием научного руководителя, бывшего «алашордынца» М.Ауэзова. Оно не ослабевало с годами, нашло в конце концов и практическое применение. В условиях горбачевской перестройки Р.Б.Сулейменов, уже будучи директором Института истории, археологии и этнографии им. Ш.Уалиханова и академиком-секретарем Отделения общественных наук АН КазССР, активно участвовал в реабилитации Ш. Кудайбердыулы, М.Жумабаева, Ж.Аймауытова, М.Дулатова. А.Байтурсынова, много труда вложил делу присвоения имени С.Асфендиарова Алматинскому государственному медицинскому институту.

Теперь о втором подвиге академика. 17-18 декабря 1986 года в Алматы на главной площади республики произошло потрясшее весь СССР выступление казахской молодежи. Оно раскололо национальную интеллигенцию на две большие группы - на молчаливых сторонников и на критиков декабрьского выступления молодежи. Раскол в среде национальной научной интеллигенции отчетливо проявился на республиканской научно-практической конференции «Ленинские принципы национальной политики КПСС и актуальные задачи интернационального воспитания», состоявшейся 11 апреля 1987 года в доме ученых АН КазССР с участием первого руководителя Казахстана Г.В.Колбина. Там, где часть участников безжалостно бичевала в своих выступлениях А.Букейханова, А.Байтурсынова, М.Тынышпаева, Х.Досмухамедова, искала следы национализма в произведениях Х.Адибаева, Д.Досжанова. А.Кодарова, Б.Канаянова, в публикациях на страницах журналов «БІЛІМ және еңбек». «Жұлдыз», академик С.Зиманов, как бы выражая позицию не согласных, подверг резкой

критике отрицательное отношение некоторых руководителей к национальным детским садам. «Когда некоторые официальные органы, - говорил С.Зиманов, - с порога отмечают вопрос об открытии казахских детских садов в столице, не вникая в суть и запросы, это выглядит, по меньшей мере, верхоглядством. Но такое их поведение способствует проявлению не здоровых суждений среди представителей коренной национальности». Доклад Р.Б.Сулейменова отличался этнотеоретической направленностью и глубоким историзмом. Мимоходом упомянув неравномерное распространение русского языка среди коренных национальностей союзных республик, бессистемность, неорганизованность и разрозненность действий различных идеологических, научных и учебных учреждений и заведений в патриотическом и интернациональном воспитании трудящихся, он значительное внимание уделил анализу опыта и перспектив взаимозависимости, своеобразия и особенностей национальных культур. «Народ, который представляет тот или иной художник, может быть малым, а вклад, вносимый его представителем, значительным и весомым, - утверждал Р.Б.Сулейменов. - Ни история, ни современные этнические процессы не дают нам каких-либо убедительных данных об отмирании наций, их угасании». Свое видение он выразил словами научного руководителя и учителя: «Мы цитируем нашего классика М.Ауэзова, - говорил Рамазан Бимашевич, - который писал, что «во многие литературы Советского Востока вошли именно благодаря духовному общению такие новые жанры, как проза, драма, вошли благодаря освоению реалистических традиций литератур передовых народов мира».

Таким образом, декабрь 1986 года и идейно-политические потрясения последующих месяцев проверили на прочность нравственно-культурные черты характера и мировоззрения Р.Б.Сулейменова. Экзамен жизни и времени он выдержал достойно.

Наконец, третий научный подвиг ученика великого М.Ауэзова. Он во все рост высветил светлый гражданский и профессиональный облик Р.Б.Сулейменова. Речь идет о публикациях, посвященных Абылай хану, главным образом о книге «Из истории Казахстана XVIII века (о внешней и внутренней политике Аblaя)», написанной совместно с В.А.Моисеевым, являющейся крупным вкладом в отечественную историографию. Работа состоит из предисловия, 13 параграфов и заключения. Из них Р.Б.Сулейменовым написаны предисловие, 2, 12, 13 параграфы. Параграфы 1,3,8 и заключение подготовлены авторами совместно. Книга вышла в свет в 1988 году и сразу стала библиографической редкостью.

Вся философия исследования раскрыта на первых строках предисловия, Р.Б.Сулейменов писал: «Приступая к написанию этой КНИГИ, МЫ руководствовались высказанным К.Марксом и Ф.Энгельсом положением, что «не «история», а именно человек, действительный живой человек - вот кто делает все..., всем обладает и за все борется». В тоталитарном обществе, где человек рассматривался всего лишь как винтик государственной машины,

подобное размышление вполне могло иметь последствия. Далее автор с сожалением констатирует, что «в казахстанской советской историографии пока еще очень немногочисленны работы, посвященные казахским историческим деятелям, особенно эпохи средневековья и нового времени». Неоценимой теоретико-методологической значимостью обладает и следующий вывод академика: «... нельзя глубоко и всесторонне изучить ход исторических событий, понять и раскрыть их смысл, не подвергнув тщательному анализу жизнь и деятельность личностей, сыгравших в них важнейшую роль».

К моменту издания книги великий казахский правитель XVIII века еще не «вписывался» в политику и идеологию КПСС, отношение официальной власти к личности Абылая оставалось то резко отрицательным, то сдержанно холодным. Это - во-первых. Во-вторых, в отечественной историографии роль и судьба Абылая в последний раз специально изучались, как ни парадоксально, Шоканом Уалихановым. Об этом сам Рамазан Бимашевич писал так: «за исключением одной небольшой заметки Ч.Валиханова «Аблай», опубликованной еще в начале 60-х гг. прошлого столетия, и нескольких популярных брошюр, до сих пор нет ни одной научной работы, посвященной тому государственному деятелю, анализу его внутренней и внешней политики». Попросту говоря, историографию игнорирования, недооценки, искажения роли хана Абылая в казахской истории впервые преодолел мужественный исследователь Р.Б.Сулейменов.

Ибо в монографии на богатой документальной основе прослежены начало жизненного пути Абылаймансура, его становление как полководца и политического деятеля, показана роль Абылая и формировании политики Казахского ханства в отношении России, Китая, в организации отпора джунгарским завоевателям. Отдельно рассмотрены внешняя и внутренняя политика Абылая после избрания ханом, последние годы жизни этой исторической личности. Объективно, порой даже вопреки официальной историографии того времени Р.Б.Сулейменов подчеркивает выдающиеся качества великого правителя. «Он обладал необходимыми качествами для решения тех задач, которые стояли перед страной, - читаем в книге. – Аблай показал себя храбрым воином в юности, решительным и способным военачальником в зрелые годы, искусным дипломатом, жестким правителем». В другом месте указывается, что «его сила была в предприимчивости, дальновидности, отваге. Поражает дипломатическое искусство, с которым он вел переговоры с изощренными дипломатами Китая, предвидение неизбежного дальнейшего сближения России и Казахстана». Более полно и ярко освещает значение Абылая и следующий вывод автора: «Официальное признание Аблая ханом правителями Российской и Цинской империй, которые считали его своим подданным, на практике не имело существенного значения... Аблай, особенно после избрания его ханом, добился почти

неограниченной власти в Среднем жузе, с его мнением вынуждены были считаться султаны и старшины Старшего и даже Младшего жузов».

Эти и другие выводы, положения и оценки, высказанные в период идеологического диктата КПСС и европоцентристского взгляда на национальную историю, нельзя не считать смелыми, новаторскими, судьбоносными.

В августе 1991 года в г. Кокшетау состоялась научно-практическая конференция «Абылай и национально-освободительная борьба казахского народа в XVIII веке». Участниками конференции были корифеи науки У.Султангазин, У.Жанибеков, М.Козыбаев, Ж.Абдильдин, Г.Сапаргалиев, Ш.Уалихан и др. Свой доклад Р.Б.Сулейменов посвятил роли и места Абылая в национально-освободительной борьбе и объединении казахского народа в едином государстве в XVIII веке. Позже доклад вошел в сборник «Абылай хан. Кенесары (проблемы национально-освободительного движения)». Доклад обогащает историографию проблемы двумя весьма оригинальными выводами: во-первых, автор определяет весь XVIII век как эпоха Абылая. Во-вторых, высоко отзываясь о современниках Абылай, таких, как Толе-бий, Казыбек-бий, Богенбай, Абулхаир, Барак, Жолбарс, Абульмамбет, фигуру Абылая называет ключевой. Выступление Р.Б.Сулейменова заканчивалось словами; «Аблаю пришлось действовать в сложных исторических условиях враждебного окружения извне, постоянной борьбы с противниками усиления ханской власти... То, что он сумел сделать в таких условиях, достойно самого высокого признания. Наш долг как профессиональных историков глубоко и всесторонне изучить его деятельность как сложную противоречивую личность, окружение и эпоху». Это было последнее прижизненное официальное выступление академика Р.Б.Сулейменова по вопросу абылаеведения. Конечно, в те дни никто не предполагал, что очень скоро казахстанская историческая наука потеряет своего талантливую и мужественного ученого. 23 марта 1992 года перестало биться сердце человека с большой буквы. Но его призыв-завещание глубоко и всесторонне изучить личность Абылая, окружение и эпоху по-прежнему актуально и свежо.

Замечательный ученый, патриот, наставник Р.Б. Сулейменов прожил яркую и содержательную жизнь, оставил после себя богатое научное наследие. Он был историком от бога.

*Сулейменова Жанна Бимашевна
сестра Р.Б.Сулейменова*

У каждого своё видение мира и у каждого собственное время

Можно проникнуть в своё будущее и оставить там маячок, чтобы не заблудиться на перекрестке жизни. Можно отправиться в своё прошлое и вспомнить своё счастливое детство, когда мы жили в небольшой квартире, состоявшей из одной небольшой комнаты с двумя большими окнами, с печным отоплением, большим письменным столом с зеленым суконным покрытием и с такой же зеленой настольной лампой у окон, где постоянно я, непоседливая первоклассница немного мешала своему старшему брату Рамазану заниматься. Меня всегда поражала что он так подолгу сидит над разными книгами и его невозможно было отвлечь даже нам с моим братом Тимуром, когда мы, позабыв о увещании мамы, не мешать Рамазану, шумели и просили его рассказать нам что-то интересное, из того, что рассказывал, в свои редкие свободные часы. Чудесная алматинская улица Чайковского – шанхай между ул.Советской и Октябрьской времен 50 годов. Это были страшно тяжелые послевоенные годы и мы – Сулейменовы – это наша мама – Марьям, мои старшие братья Рамазан, Совет, Тимур, старшая сестра Роза и я самая младшая – Жанна проживали в небольшом деревянном домике на 3 семьи.

Наша семья уникальна тем что она после ухода из жизни папы 1952 года 8 ноября, держалась на удивительной по силе духа нашей мамы. Она была очень худенькая, хрупкая, но при этом потрясающей воли. Не имея образования, каких-то университетов, она обладала мощным природным интеллектом. Она была кладезью разных пословиц и поговорок, её природа одарила талантом в нужное время консолидировать свои возможности. Она родила кучу детей и вложила в каждого из них сверх задачу – стать человеком. В этой сверх задаче, которую нам ставила мама было главным конечно же образование. Она требовала фундаментальности в учебе, постоянно впитывать, насыщаться знаниями. Требовательность мамы к сыновьям была жестче чем к нам девочкам. Им ставилась планка – быть Человеком. Я только в зрелом возрасте поняла весь смысл этого слова, когда мой старший брат Рамазан достиг самых высоких вершин в науке – стал сначала кандидатом наук, затем доктором, профессором, член-кором и наконец академиком и я гордилась и горжусь своими старшими братьями, потому что они осуществили мамины сверх задачи стать Человеком честным, порядочным, высокообразованным, полезным нашей стране, несущим свет и знания.

Учеба, становление Рамазана на исторической исследовательской стезе состоялась в многом благодаря влиянию мамы.

Для всех младших он был маяком, мама всегда ставила его нам в пример. Он был не только старшим братом, но отчасти заменил нам рано ушедшего отца. Он часто читал нам вслух приключенческие или исторические

романы, мотивируя дальнейшего прочтения их самими нами, прерывая свое чтение на самом интересном месте сославшись на занятость. И нам ничего не оставалось кроме как брать эти книги и дочитывать самим до конца.

Долгие зимние вечера, когда уроки под контролем Рамазана и старшей сестры Розы были выполнены, Рамазан сам, обладая прекрасным оперным баритоном, пел нам арии из опер казахских и итальянских композиторов или рассказывал сюжет одной из популярных опер, которые как раз в этот день транслировали по радио. Мы с благоговением всегда ждали этих вечеров.

Средний брат Совет – одаренный художник из-за болезни сердца был прикован к постели, впоследствии он умер очень рано, учеником 10 класса. Чтобы как-то скрасить его жизнь, а заодно дать необходимый объем знаний Рамазан вместе с мамой придумали своеобразный домашний Университет, в котором Рамазаном были четко расписаны обязанности. Рамазан, будучи студентом, должен был делиться полученными в Университете знаниями и свежей информацией. Тимуре – среднему брату необходимо было принести из библиотеки книги и читать Совету вслух. А когда Совет чувствовал себе получше, они с Тимуром по требованию Рамазана играли на домре, веселые самостоятельно разученные мелодии. При этом в доме создавалась атмосфера семейного всеобуча, в котором участвовали и старшие и младшие. Мы были в курсе всего нового в истории и философии, знали фамилии ученых, формировавших в те годы историческую мысль. Знали о трудах Бекмаханова, так как мы знали, что Рамазан вместе с другими сокурсниками участвуют в движении за спасение этого ученого от преследований.

Рамазан уделял большое внимание и заботу в формировании навыков в учебе младших. Особенное внимание он фокусировал на Тимуре. Это Рамазан с мамой разглядели в Тимуре уже тогда будущего большого художника, архитектора, дизайнера и он настойчиво следил, за тем чтобы Тимур серьезно занялся рисованием хотя бы в память о старшем брате Совете, который не смог из-за раннего ухода из жизни осуществить свою мечту, стать художником.

Интерес к национальной культуре и духовной сути нашего народа, который Тимур на протяжении всей своей жизни старался отразить в разработке и нашей первой национальной валюты и памятников во всех своих проектах, он, конечно, обязан дорогому старшему брату Рамазану, имя которого носит теперь научный Институт Востоковедения.

Каждый мог бы, как я гордиться таким старшим братом, как Рамазан Бимашевич Сулейменов – большой ученый – интеллектуал, посвятивший всю жизнь служению отечественной исторической науке. Он был не только замечательным, любящим, заботливым братом для всех нас младших, но и стал впоследствии прекрасным семьянином. У него крепкая семья, благополучные дети, достигшие достойных позиций в своих профессиях: Еркен Рамазанович Сулейменов – успешный бизнесмен и ученый, разносторонний, интересный человек. Лейла Рамазановна – получила звание

Магистр в Сарбоне, Франция, и PhD в Англии, Лондон, лучший аудитор посольства США в Казахстане.

Не может не вызвать гордость, и другой мой старший брат, скорее другой по жизни – Тимур Бимашевич Сулейменов – при жизни Президент Союза дизайнеров РК, известный художник и архитектор, автор первой национальной валюты – тенге, автор многих памятников, среди которых памятник Абаю в Москве. На него Рамазан оказал самое большое влияние, на его профессиональную ориентацию и профессиональное становление.

Тимур был пристроен Рамазаном 15 летнем возрасте в археологическую экспедицию по центральному Казахстану. Именно тогда, он и окунулся с огромным интересом в пласты истории, впервые научился использовать свои способности художника, поскольку числился в экспедиции – художником-корректором, где старательно зарисовывал археологические находки.

Словом, какое счастье, что, мы родились в такой семье, что нас воспитывали и растили наша незабвенная мама Марьям и старший брат Рамазан.

Жизнь скоротечна. Так много утрат. И вот я, одна, самая младшая, из большой семьи делюсь воспоминаниями о своих ушедших родных.

Я всегда хотела хоть чуть-чуть быть похожей на своих старших братьев. Они были как бы маяком, к которому я стремилась по жизни. Я также, как Рамазан поступила в КазГУ на филологический факультет, отделение Романо – Германской филологии, и успешно закончив его с 1968 года начала свою педагогическую деятельность. Сейчас мне 76 лет. Я – Доцент, Отличник высшего образования, освоила две профессии – преподаватель английского языка, английской и американской литературы на английском языке. А также, юрист широкого профиля. 2003-2004 году прошла стажировку по второй специальности в США и по результатам записана, как лучший стажер этого года в книгу Департамента Образование в США.

В данное время 24-ый год возглавляю частную школу, которая носит имя нашей мамы «Марьям», так как считаю, что лучшего воспитателя и учителя чем мама не было в нашей жизни.

*Сулейменов Еркин Рамазанович
сын Р.Б. Сулейменова*

Прежде всего хотел бы поблагодарить руководство Института Дукена Масимханулы, Меруерт Хуатовну и Галымжана за открытие кабинета и организацию данной конференции. В сборе необходимой информации принимал участие не только я и сестра, а также с оформлением и дизайном нам помогли племянники. Свою лепту внесли практически все родственники. Поэтому можно сказать, что это коллективный вклад нашей семьи.

Еще раз хочу поблагодарить всех, и я очень рад видеть ближайших учеников моего папы Рамазана Бимашевича, Меруерт Хуатовну, Хангельды Махмутовича, Баршагуль Кашкыновну, которые являются большими энтузиастами науки. Они внесли и продолжают вносить огромный вклад в развитие истории науки востоковедения, я горжусь вами. Сегодня очень важно показать всему миру, что Казахстан имеет внушительную историю, как и труды наших ученых, о которых мы сегодня слушали. Я считаю, что работа института - это важнейшая на сегодняшний день миссия.

Очень много было сказано о научной деятельности Рамазана Бимашевича. Хотя о детстве отца много рассказано моей тетей Жанной Бимашевной, но еще очень много хотелось бы рассказать об отце. Хочется поделиться с вами наиболее яркими моментами его жизни, которые характеризуют его как человека, ученого, и путь его становления как личности. Одним из ярких моментов в его жизни был, когда он писал дипломную работу, посвященной В.Г. Плеханову. Он представил свою работу заведующему кафедрой доктору наук, профессору Рахматуллину, который был специалистом именно по Плеханову. Когда его вызывали на слушание доклада по Плеханову, Рахматуллин его прервал на середине и сказал «этот человек лучше меня знает Плеханова, поэтому я ставлю ему безусловно отличные оценки». В честь юбилея Плеханова один из отечественных журналов проводил конкурс на статью посвященной В.Г. Плеханову. В этом конкурсе участвовал сам Рахматуллин и мой отец молодой студент, выпускник. Победителем выбрали именно отцовскую работу. Я думаю, Рахматуллин его поздравил и не обиделся на это. Статья была напечатана, за которую он получил свой первый научный гонорар. И на этот гонорар он наконец смог купить себе свой первый в жизни костюм. В этом костюме он ходил многие годы.

Я хотел бы еще сказать, об его именно начитанности и углубленном изучении не только художественной литературы, но своей профессиональной литературы. Сегодня Жанна Бимашевна сказала, что у моего отца был прекрасный голос баритон, очень громкий и очень четкий. Благодаря этому, его доклады были всегда отличными как по содержанию, так и по звучанию. Поэтому все свои доклады он в принципе мог говорить и без бумаги, что привлекало внимание общественности, и это сослужило ему большую службу.

Например, когда у них была агитационная поездка по южным регионам с представителями ЦК партии и он там прочитал целый ряд докладов. И это было замечено одним из секретарей и представителем ЦК. По окончании данной поездки ему было предложено перейти на работу в ЦК партии. Я думаю, если он это сделал, то его карьера сложилась бы совсем по-другому. Он вежливо отказался, так как окончательно выбрал для себя научную стезю. Все отнеслись к этому с пониманием. После этого он полностью посвятил себя науке, участвовал в написании больших трудов.

Он покупал огромное количество литературы, как профессионального, так художественного жанра. Прочитывал минимум одну книгу за ночь. А когда писал, он всегда проговаривал то, что пишет. Было огромное количество томов Маркса, Ленина, Энгельса, наших классиков и др. Если посмотреть нашу библиотеку, и открыть любую книгу, например, вы найдете на страницах много пометок, подчеркиваний. Тогда это было в порядке вещей, авторучкой на полях или на самой странице делать пометки, замечания. Сейчас кажется, мы портим эту книгу. Вот так он изучал сотни тысяч томов.

Конечно, нам всем очень жаль, что он ушел, и не смог принять участие в начале работы Института востоковедения. Однако сегодня мы видим, что институт в надежных руках. Мы видим прекрасную работу Института и его учеников. Хочу пожелать дальнейших успехов нашему институту. А также выражаю еще раз огромную благодарность за организацию конференции.

Баяндамалар

Доклады

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АКІМДІГІ

*Рысбеков Тұяқбай Зейітұлы
М.Өтемісов атындағы БҚУ
ҚР ҰҒА құрметті академигі,
тарих ғылымдарының докторы,
профессор*

Р.Б.Сүлейменов – көрнекті тұлғатанушы

Адамның өмір жолы әртүрлі өмірбаяндық оқиғаларға қанық: ал олар өз кезегінде оның өмірінің бетбұрыс кезеңдерін анықтайды. Зерттеушілердің теориялық қағидалары мен өмір мектебінің шынайы көрсеткендерін жинақтап, қорытындылай отырып, мыналарды айтуға болады:

- Адам тағдыры оның өмір жолында іске асырылады;
- Тұлғаның өмір жолы оның ұдайы дамуымен, қозғалысымен, өзгерістерімен байланысты.
- Өмір жолы даралық тарих ретінде адамның өзімен жасалады.
- Өмір жолының қайталанбастығы, бірегейлігі адамның даралығымен анықталады [1, б.6].

Белгілі мәдениет тарихшысы, көрнекті тұлғатанушы, академик Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтың тұлғасына көзқарас осындай күрделі мәселелердің қиылысында тұрған тақырып болып табылады. ХХ ғасырдағы мәдени дамудың қарқыны және тұлғатану мәселелері жөнінде тың ой-пікірлер айтып, тұжырымдар жасауда Рамазан Бимашұлының орны орасан зор. Академик тек Қазақстанның ғана емес, бұрынғы Одақтас республикалардың да тарихнамасында тұңғыш рет осы проблемаларды зерттеу ісінде тың ойлар айтып, талдаулар жасады.

Р.Б. Сүлейменов шындық болмысты, оның прогресті және теріс жақтарын қоса бүкіл саналуандығы мен қарама-қайшылығын да зерттеуге күш салды. Оның зерттеу объектісі болған тұлғалар Абылай хан, Ш.Уәлиханов, Т.Жүргенов, С.Асфендияров және басқалар еді.

Р.Б.Сүлейменовтың В.А. Моисеевпен бірлесіп жазған, 1988 жылы Алматыда «Ғылым» баспасынан жарық көрген «Қазақстанның ХVІІІ ғасыр тарихынан0 (Абылайдың ішкі және сыртқы саясаты туралы)» [2] еңбегінде кең көлемді Ресей мұрағат құжаттарының, қытайлық еңбектердің және қазақтардың аңыз-әңгімелерінің негізінде қазақ халқының тарихындағы маңызды, бетбұрысты кезеңдердің бірі – ХVІІІ ғасырдың 30-70 жылдарындағы Абылай ханның ішкі және сыртқы саясаты баяндалады. Бұл кезеңде Абылай қазақ халқының өмірінде үлкен рөл атқарды. Жоңғарлармен, ал одан кейін маньчжур-қытайлық басқыншылармен күресте ержүрек батырлардың, әскери қолбасшылардың толқыны өсіп шығады: Бөгенбай, Қабанбай, Малайсары, Жәнібек, Баян, Есет, Байғозы, Жаңатай, Оразымбет және басқалар.

Даңқты батырлардың ішінен Абылай ұйымдастырушылық талантымен, дипломатиялық өнерімен ерекшеленеді. Автор мемлекеттік қайраткердің өмір

жолын сараптай келе, оның өміріндегі бірнеше маңызды кезеңдерді бөліп көрсетеді. Бірінші – бұл тентіреу уақыты және сұлтандардың мұрагерлік құқығын мойындау үшін күрес кезеңі. Шартты түрде оны жиырмасыншы жылдар деп белгілейді. Одан кейін оның хандықтағы жоғары билік үшін ұзақ күрес кезеңі басталды, ол оған іс жүзінде 50 жылдардың соны – 60 жылдардың басында қол жеткізді. Ақыр соңында, үшінші, оның өмірінің және қызметінің соңғы кезеңін оның хан тағына сайлану кезеңін белгілеуге болады.

Еңбектің кіріспе бөлімінде автор қазақстандық кеңестік тарихнамада қазақ тарихи тұлғаларына, әсіресе орта ғасыр және жаңа кезең дәуіріндегі, арналған жұмыстардың өте аз екендігін, оның ішінде XVIII ғасырда қазақ халқының өмірінде маңызды орын алған мемлекеттік қайраткер Абылайға, оның ішкі және сыртқы саясатын талдауға арналған бірде бір ғылыми еңбектің әлі күнге дейін жоқ екендігін атап өтеді.

Әрине, Абылай күрделі және қарама-қайшылықты тұлға, оның қызметіне біржақты беру, оның саясатының себеп-салдарлық мотивтерін соңына дейін ашу қиын. Соған қарамастан, авторлар КСРО СІМ жанындағы Ресей сыртқы саясаты мұрағатының, ежелгі актілердің Орталық мемлекеттік мұрағатының, Омбы облыстық Мемлекеттік мұрағатының құжаттарынан алынған фактілерге сүйене отырып, Абылайдың сыртқы және ішкі саяси қызметінің негізгі аспектілерін көрсетуге, оның таптық мәнін ашуға, Абылайдың саяси өмірбаянының негізгі кезеңдерін көрсетуге тырысқан.

Монографияның кіріспе бөлімі, §2, 12, 13 Р.Б. Сүлейменовпен, §1, 3, 2 және қорытынды бөлімі авторлармен бірлесіп дайындалған, қалған бөлімдер – В.А. Моисеевпен жазылған.

Құжаттық негізі өте бай бұл еңбекте Әбілмансұрдың қалай Абылайға айналғаны, жоңғарлармен, Цинь империясы, Ресей мен Азияның мұсылман ел билеушілерімен қарым-қатынасы, қырғыздарға, Қоқанға, Еділ қалмақтарына қарсы соғысы, хан тағына отырғаннан кейінгі қызметі келісті зерттелген. Р.Б. Сүлейменов Абылайдың хандық статусы 1771 жылға дейін болғанын, іс жүзінде жоңғарлармен отан соғысының тағдырын өз қолында ұстағанын, үш жүздің басын қосудағы қайраткерлігін жан-жақты көрсетті.

Еңбектің «Абылайдың хан сайлауынан кейінгі ішкі және сыртқы саясаты» атты бөлімінде 1771 жылы Орта жүздің ханы Әбілмәмбеттің дүние салуынан кейінгі Абылайдың хан сайлануы баяндалады. Хан мұрагерлерінің болғанына қарамастан, сұлтан Абылай хан сайлануы тиіс болды. XVIII ғасырдың 60 ж.ж. өзінде-ақ оның билігі мен ықпалы Әбілмәмбет хан билігінен асып түсті. Мұны автор А.И. Левшиннің мынадай сөздерімен дәйектейді: «Султан Аблай превосходя всех современных владельцев киргизских летами, хитростию и опытностию, известный умом, сильный числом подвластного ему народа и славный в ордах сношениями своими и императрицею российскойю и китайским богдо ханом... соединял в себе все права на сан повелителя Средней орды».

Абылайдың хан сайлануы сол 1771 жылы Түркістанда Хожа Ахмет Яссауи мешітінде өтеді. Қазақтардағы хан сайлау дәстүрі еңбекте қазақтардың тұрмыс-тіршілігімен және салт-дәстүрімен етене таныс А.И. Левшиннің суреттемесі арқылы баяндалады: «Для избрания хана назначается определенное время и место, куда начинает собираться народ..., открываются частные совещания..., составляются маленькие круги для решения, кого избрать себе головою и кому поручить быть представителем каждой толпы в верховном совете знатнейших представителей народных. Когда число прибывших на выборы считается довольно велико, назначают решительное собрание» [2, 120-б.].

Қандай да болмасын рулық бірлестіктің сұлтаны немесе старшындығына өзінің жақын туыстарын бекіту ханның ішкі саясатының басты міндеттерінің бірі болды. «Бұл арқылы ол жоқ дегенде екі мақсатқа қол жеткізді: бір жағынан, жергілікті феодалдар – старшындарды оқшаулау тенденциясын қалыпты ұстады және оларды вассалдық қатынастар шеңберінде ұстады, екіншіден – рулық бірлестіктің басында сенімді вассалын иелене отырып, өзіне қарамағындағыларды басқару міндетін жеңілдетті» [2, 123-б.]. Абылай саясаты бұл ереженің дұрыстығын нақтылай түседі. Осылайша, мемлекеттік аппаратты Абылаймен туыстық байланыстағы, оған өздерінің жоғарылауына қарыздар болған және сол себепті оның қалауын сөзсіз орындаған тұлғалар иеленді. Сол кезеңдегі тарихи жағдайда бұл билікті нығайтудың және феодалдық өзара тартыстарды тоқтатудың мүскін боларлық бірден-бір әдісі болды.

Абылайдың ішкі және сыртқы саясаты айқын таптық сипатқа ие болды, күшті орталықтандырылған қазақ мемлекетін құру жолында кез-келген әлеуметтік қарсылықты тиімді жолмен тоқтатуға қабілетті феодалдар тобының мүддеін қорғады, сыртқы саясатында, іс жүзінде, тәуелсіз билеушілер болып қала отырып, Ресеймен де, Цинь империясымен де достық қатынасын қолдауға бағыт ұстанды.

Қазақ қоғамындағы билеуші топтардың таңдауы Абылайға түсті, себебі, ең алдымен, ол елдің алдында тұрған міндеттерді шешу үшін қажетті қасиеттерге ие болды. Рамазан Бимашұлының айтуы бойынша, Абылай өзін жастық шағында ержүрек әскер, есейген шағында батыл және қабілетті әскербасы, білікті дипломат, қатыгез билеуші ретінде көрсетті [2, 125-б.].

Орта және Ұлы жүздің басқа да иеліктеріне өз билігін тарату және нығайтуына қарай Абылай қазақ хандықтарындағы дәстүрлі институт – билер сотымен санаспайтын болды. Бұл жөнінде Рамазан Бимашұлы Н.Г. Аполлованың еңбегіне сүйене отырып, былай деп жазды: «Он сам судил «виновных» в непокорных аулах и сам со своими тюленгутами чинил расправу над ними» [2, 126-б.].

Абылай – өз заманының адамы. Феодалдық ақсүйектер өкілі ретінде оған қатыгездік те, билікке құштарлық та, ашкөздік те, баюға ұмтылушылық та тән болды. Абылай билігінің алғашқы жылдары жорықтар кезінде барлық басып

алған табыстарын өз жауынгерлеріне беріп, сол арқылы олардың қолдауына, сеніміне кірді.

Бұл жағдай тұлғаның тек теріс қасиеттері туралы түсінік беріп ғана қоймайды, сонымен қатар саясаткер Абылайдың негізгі тактикалық әдістері, оны қолдана білуі, жағдайды тиімді пайдалана алуы туралы көрсетеді.

Аталған еңбектің қорытынды бөлімінде Р.Б. Сүлейменов XVIII ғасырдағы қазақ хандығының саяси жағдайына тоқтала келіп, Абылайдың қазақтарды сыртқы басқыншылардан қорғауда, жоңғар және цинь басқыншыларына қарсы азаттық қозғалысын ұйымдастыруда объективті тиімді роль атқарғандығын жазады. Оның алысты болжағыштығы Абылайдың алғашқылардың бірі болып өз тағдырын Ресеймен байланыстыруынан көрінді.

Автор Абылайдың ішкі және сыртқы саясатындағы теріс және тіпті реакциялық белгілердің 50 жылдардың соңы – 60 жылдардың басында айқын көріне бастағандығын айтады. Оның пікірінше, бұл қазақ хандықтарының сыртқы саяси жағдайының жақсаруымен байланысты. Жоңғар хандығы құлады, елшілік және сауда байланыстарын қолдауға, қазақ билеушілерін біртіндеп ықпалын күшейту жолымен вассалдық бағындыруға қол жеткізе отырып, Цинь империясы тактикасын өзгертеді. Орта Азияда азаматтық соғыстар басылмады. Хандықтың ішінде Абылайдың беделі бұл кезеңде бұрынғыдан да арта түседі. Осындай жағдайда Абылай және оны қолдаған феодалдар Алтай, Қырғыз, Орта Азия халықтарына қарсы тонаушылық жорықтарын жасай отырып, әскери басқыншылық жолына түседі.

Еңбекті қорытындылай келе автор кеңестік тарихнамадағы оның Ресей империясын және Қытаймен ұстанған екіжақты саясатына қатысты пікірлермен толықтай келіспейді. Абылайдың сыртқы саяси бағыты шынайы тарихи алғышарттардан туындады. Мемлекеттіліктің дамуының төмен деңгейі, тұрақты армияның жоқтығы аталған тараптардың кез-келгенімен қарсылық саясатының мүмкін еместігін көрсетті.

Р.Б. Сүлейменов пен В.А. Моисеевтің қазақ және орыс тілдерінде Ш.Ш. Уәлихановтың туғанына 150 жыл толуына орай 1985 жылы Алматыдан «Ғылым» баспасынан шыққан «Шоқан Уәлиханов – шығыстанушы» [21] атты еңбегі мұрағат, ғылыми әдебиет материалдары мен Шоқанның зерттеулеріне сүйене отырып жазылған. Еңбекте қазақтың ұлы ғалымы және ағартушысы Ш.Ш. Уәлихановтың кімді де болса сүйсіндірер өмірі мен сан қырлы ғылыми қызметі, оның Ресей мен дүниежүзілік шығыстану ғылымының өсіп-өркендеуіне қосқан үлесі баяндалады. Әдебиет деректері мен мұрағат материалдарын кеңінен пайдалану негізінде авторлар Шоқан Уәлихановтың шығыстанушы-ғалым ретінде қалыптасуын ден қоя зерттеп, суреттейді, өміріне төнген қауіп-қатерге қарамай, сирек те маңызды тарихи мәліметтер жинауын және қазақ ғалымының ғылым жолындағы ерлігінің маңыздылығын ашып береді. Еңбек Ш.Ш. Уәлихановты шығыстанушы ғалым ретінде көрсете алған алғашқы көлемді еңбек болып саналады.

Кітап екі тараудан тұрады. Бірінші тарауда Шоқанның өмірі мен саяхатшылық қызметі, Шығысты зерттеуші ғалым ретінде танылуы сөз болса, екінші тарауда Қазақстан мен Орта Азия тарихының, шетелдік Шығыстың Шоқан еңбектерінде зерттелуі сөз болған.

Алғашқы қазақ ағартушылары мен демократтарының бірі – Шоқан Шыңғысұлы Уәлиханов шығыстану саласындағы аса көрнекті ғалым. Көшпенді халықтың арасынан шыққан ол ғылыми және қоғамдық прогрестің шыңына көтеріліп, Ресей ориенталистерінің қатарынан құрметті орынға ие бола алды, әрі Қазақстан шығыстану ғылымының бастауын ашып берді. Оның ғылыми, қоғамдық-саяси және әдеби қызметі XIX ғасырдың 50-60 жылдарымен тұспа-тұс келді. Сол кездегі Сібірдің маңдай алды оқу орны – Омбы кадет корпусында білім алып, бірнеше шығыс және Европа тілдерін меңгерген Ш.Ш. Уәлиханов 1855-1857 жылдары Қазақстанға, Қырғызстан мен Құлжа өлкесіне жасалған бірсыпыра экспедицияларға белсене қатысты. Авторлар еңбекті жазудағы мақсаты ретінде Ш.Ш. Уәлихановты шығыстанушы ретінде көрсету қажеттілігін атап көрсетеді.

Шоқан Уәлиханов өмірінің кадет корпусында оқыған кезеңі едәуір дәрежеде оның болашақ тағдырына – орыс армиясы офицерінің ғана емес, сонымен бірге зерттеуші ретінде қалыптасуына әсер етті. Нақ сол кездері оның дүниетаным көзқарасының негіздері қаланып, өмірде алар орны мен қоршаған ортаның шындығына деген қарым-қатынасы қалыптасты.

Еңбекте авторлар сезімтал шәкірттің айналадағы өмірге сын көзбен қарау сезімін оятуға корпус оқытушысы Н.Ф. Костылецкийдің күшті ықпалы тигенін баяндай келе: «Н. Костылецкийді, өз кезегінде, Шоқанның дала өмір салты мен дәстүрлерін жақсы білетіні қызықтырады. Ерекше алғыр да ақылды, бірсыпыра ғылым саласын оқып меңгеруде елеулі табысын көрсете бастаған Уәлиханов ол кезде корпусстың оқытушыларының ғана емес, басқа да жұрттың назарына іліне бастады», – деп жазды [3, 17-18-бб.].

Рамазан Бимашұлы 1856-1857 жылдарды Ш.Ш. Уәлихановтың ғылыми өмірбаянындағы бетбұрысты жылдар деп атап, оның түпнұсқалар мен әдебиеттерді зерттеу-оқу жөніндегі күнделікті жұмыспен бірге еңбек жазуға кіріскендігін баяндайды. Мерзімді баспасөзде оның тұңғыш мақаласы жарық көреді. 1857 жылы 10 наурызда «Русский инвалид» газетінде жарық көрген «Омбыдан хат» мақаласында Қазақстанның экономикасын дамытудың тамаша перспективасы туралы айтып, жұртшылықтың және үкіметтің назарын бұл өлкенің мұқтаждарына аударуға тырысады. Уәлихановтың еңбегі орыс ғылымында жоғары бағасын алды.

Рамазан Бимашұлы 1857 жылғы Қашқария сапарының Ш.Ш. Уәлихановтың өмірінде маңызды орын алғандығын атап өтеді. Қашқарға саяхаты мен осы ел жайлы еңбектері Уәлихановты еліміздің жетекші шығыстанушысы ретінде танытып, атын әлеме әйгілі етті. Өз ойын автор 1863 жылғы орыс география қоғамы хабаршысында жарияланған «Уәлиханов бұл елдерді аралаған тұңғыш білімді адам болды», «Бұл сапар Марко Полоның

уақтысынан бергі, сол қалада өлтірілген бақытсыз Адольф Шлагинтвейтті қоспағанда (ол туралы Уәлиханов маңызды мәлімет әкелді) география саласында жасалған тамаша ерлік болып табылады» деген Орыс географиялық қоғамының есебіндегі жазбалармен нақтылай түседі [3, 47-б.].

Автор Шоқан өмірінің Петербург кезеңінде жазған неғұрлым ірі еңбектерінің қатарында «Жоңғария очерктерін», «Абылайды», «Адольф Шлагинтвейттің өліміне әкелген жағдайлар туралы мәліметтерді», «Тарих-и Рашидидан» үзіндіні және басқаларын атап өтеді. 1861 жылы көктемде Уәлиханов туған жеріне қайтып келді. Рамазан Бимашұлы еңбекте оның астанадан кетуіне себеп болған қандай жағдай екенін кесіп айтудың осы күнге дейін қиын екендігін жеткізеді. Ол кейбір зерттеушілердің Шоқанның кетуін нашарлаған денсаулығын таза ауамен және қымызбен түзеткісі келді деген, ал енді басқалардың мұны «халықтың арасына бару» ниетінен туды, оның тезірек кетуіне полицияның қатысы болуы мүмкін деген мәліметтерді келтіреді.

Еңбектің «Ғылым» атты екінші тарауында Ш.Уәлиханов еңбектеріндегі Қазақстан мен Орта Азия тарихының проблемалары, Ш.Уәлихановтың шетелдік Шығыс туралы еңбектері мен зерттеулері туралы сөз болады. Автор алдымен Шоқан Уәлиханов қандай ғылыми проблемалар көтерді, оларды қалай шешті, өзінің қысқа өмірі ішінде не істеп үлгерді? деген сауал қояды да, оған былайша жауап береді: ең алдымен ол ғылыми жұмысқа көптеген әр түрлі нұсқаларды – Омбының облыстық мұрағатында сақталған мұрағат құжаттарын, шығыс авторларының өзі Қашқариядан алып келген қолжазбаларын, ел аузынан өзі жинап алған қазақтың, қырғыздың өздерінің өткендегі өмірлері туралы аңыздары мен ертегілерін, эпиграфиялық жазбаларды енгізді. Ш.Уәлиханов делінген, Орыс географиялық қоғамының 1865 жылы есебінде, «өз халқының аңыз-ертегілері мен қиссаларын мұқият жазып алды да, ортаазиялық тілдерді зерттеді, жергілікті халықтардан олардың ескі қорымдар мен құлаған мекендерден тауып алған көне бұйымдарын қымбатқа сатып алды, өз өміріне төнген қауіп-қатерге қарамастан буддалық монастрлерге кіріп, сирек кездесетін қолжазбаларды тауып алды» [3, 58-б.].

Көрнекті қоғам қайраткері және ғалым Санжар Жағыпарұлы Асфендияровтың өмірі мен шығармашылық қызметі Рамазан Бимашұлының түрлі басылымдарда жарық көрген «О научной деятельности Санджара Джафаровича Асфендиярова», «Санджар Джафарович Асфендиаров», «Видный общественный деятель и ученый», «Первый казахский историк-марксист», «С.Дж.Асфендиаров – востоковед», «С.Д. Асфендиаров и становление советской исторической науки в Казахстане» атты мақалаларына арқау болған. Сонымен қатар 1989 жылы Р.Б. Сүлейменов Х.М. Әбжановпен бірге «Ғылым» баспасынан «Қазақстан ғалымдарының библиографиясы» сериясы бойынша «Санжар Жағыпарұлы Асфендиаров» деген кітапшаны құрастырып, жарыққа шығарды.

1959 жылы «Алма-Атинская правда» газетінде С.Д. Асфендияровтың туғанына 70 жыл толуына орай жарық көрген «Көрнекті қоғам қайраткері және ғалым» [4] атты мақалада ғалымның өмірі, қоғамдық қызметі баяндалып, қазақ халқының тарихына қатысты жарияланған ғылыми еңбектеріне талдау жасалады. Санжар Жағыпарұлы Асфендияров (1889-1939 жж.) орыс тілін жақсы меңгерген, кейбір шығыс тілдерін білетін, медицинаны және құқықты зерттеген білімді адамның отбасында дүниеге келді. 1907 жылы орта білімді аяқтап, Мәскеу әскери-медицина академиясына оқуға түседі. Оны бітіргеннен кейін 1912 жылы әскер қатарына алынып, әскери дәрігер ретінде қызмет атқарады.

Автор мақалада Санжар Жағыпарұлының Кеңес билігінің алғашқы жылдары Қызыл Армия бөлімдерін құруға белсенді түрде қатысқандығын, 1919-1925 жылдары Түркістан Кеңестік республикасын ұйымдастыру бойынша үлкен жұмыстар атқарғандығын баяндайды. Жан-жақты білімді, талантты шығыстанушы-ғалым ретінде ол әдебиет пен өнердің маңызды мәселелерін зерттейді, әсіресе қазақ халық эпостарын, қазақ халқының шығу-тегін зерттеуге үлкен үлес қосады [4, 4-б.].

Қазақстанда Кеңес өкіметін орнату және нығайту жолындағы белсенді күрескер, көрнекті мемлекет қайраткері, республикадағы мәдени құрылыс тарихын алғашқы зерттеушілердің бірі – Темірбек Қараұлы Жүргеневтің өмірі жарқын да мазмұнды. Рамазан Бимасұлының көрнекті мемлекет қайраткері, республикадағы мәдени құрылыстың тарихын алғаш зерттеушілердің бірі Т.Қ. Жүргеневке арналған очеркі «Темірбек Жүргенев» [5] деп аталды. Ол 1968 жылы орыс тілінде, 1969 жылы қазақ тілінде жарық көрді. Мұнда Т.Қ. Жүргеневтің көптеген мұрағат құжаттарын, қолжазбалары мен жарияланған еңбектеріне зерттеу, республиканың көрнекті партия, кеңес қызметкерлерінің, мәдениет және ағарту қайраткерлерінің естеліктері негізінде оның өміріне, мемлекеттік және ғылыми қызметіне шолу жасалынған. Сонымен бірге республиканың ұлттық өнері мен әдебиеті, ғылымы мен ағарту ісі, Қазақстан мәдениетінің даму мәселелері баяндалған көптеген мақалалары мен кітапшаларына тоқталып, олардың мәдениет тарихнамасындағы маңызы мен орнына көңіл аударылған. Бұл кітапша – тарихи тұлғатану саласы бойынша жазылған алғашқы еңбектердің бірі.

Оның өмірбаянының ақырғы кезеңіне тұстас келген сол бір үш-төрт жылда ол көп нәрсе істеді, Қазақстан мәдениетін өркендету ісінде терең із қалдырды.

Қазақстанның 30-жылдардағы мәдениет құрылысы тарихын зерттеушілердің бірде-біреуі Жүргеневтің аса бай материалдарға толы сол жылдардағы көптеген кітаптарын, кітапшаларын, мақалаларын, рецензияларын, баяндамаларын, есептерін, әңгімелері мен лекцияларын шет қалдырмауға тиіс, өйткені олардың көпшілігінде айтылған бірсыпыра қорытындылар мен тұжырымдардың маңызы әлі де жойылған жоқ», -деп жазды. Рамазан Бимасұлы [5, 58-59-бб.]. Жүргенев мәдениет мұраларын

пайдалану мәселесіне, ұлттық мәдениет құрылыс мәселелеріндегі реакциялық көзқарастар мен теорияларды сынауға, «мәдениет» деген ұғымды дәлдеп анықтауға және оның аса маңызды компоненттеріне талдау жасауға көп көңіл бөлді.

Сонымен қатар Рамазан Бимашұлы өз еңбегінде қазақ тілін терең біліп, оны жоғары бағалайтын, стилистиканы үздік білетін, өзінің жазба жұмыстарында әдеби және публицистикалық тілді жақсы білетіндігін көрсете алған Темірбек Қараұлының қызмет бабы бойынша да, жеке басының талғамы бойынша да Қазақстанның сол кезеңдегі тіл саласындағы кемшіліктер мен сорақылыққа немқұрайлы қарап қала алмағандығын жазады.

Еңбекті қорытындылай келе, Рамазан Бимашұлы «социализмнің ұлы ісі үшін күрескерлердің бірі болған Темірбек Жүргенев моральдық жағынан кіршіксіз таза, мұқалмас қайратты, жоғары саналы, коммунизм идеяларына кәміл берілген қайраткер» [5, 112-б.] деген баға береді.

Қорыта келе айтқанда, отандық тарих ғылымы саласында өнімді де нәтижелі зерттеулерімен мол мұра қалдырған Рамазан Бимашұлы Сүлейменов кеңестік қоғамның басынан өткізген бел-белестеріне сәйкес ғұмыр кешкен тұлға. Ол қатал әрі қиыншылығы мол 30-жылдардың басында дүниеге келіп, сталиндік әміршіл-әкімшіл жүйе кемел шағында тұрған 40-жылдары орта мектепті тәмамдады. Балалық және оқушылық кезеңде болашақ ғалымның тағдырын анықтаған факторлар сан алуан. Олар – өскен ортасындағы рухани-мәдени ахуал, мектептегі ұстаздардың ықпалы, оқушы кезінде оқыған әдеби-тарихи шығармаларының әсері. Алайда ең шешуші фактор Рамазан Бимашұлының 1951 жылы Қазақ мемлекеттік университетінде оқуға түсуі екенін атап өтуіміз керек. Сол жылдар үшін Қазақ мемлекеттік университеті республикадағы бірден-бір іргелі оқу орны еді. Мұнда көрнекті ғылыми-педагогикалық кадрлер қызмет етіп, мамандар даярлаудың зор тәжірибесі жинақталған еді. Қазақ мемлекеттік университетінде студенттерді ғылыми-зерттеу жұмысына тартуға әрқашан баса назар аударылатын. Міне, осындай ортаға келген Р.Б. Сүлейменовтың тарихшы ретінде қалыптасуына, табиғи талантының ашылуына мейлінше қолайлы жағдайлар туды.

Р.Б. Сүлейменовтың ғылыми ғұмырнамасындағы жаңа белес 1956 жылы Қазақ КСР Ғылым академиясының Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтына аспирантураға қабылдануымен басталады. Мұнда Р.Б. Сүлейменовтың кәсіби өсуіне, ғылым биіктеріне көтерілуіне негіз болып қаланған үш жағдай бар еді. Біріншіден, жас аспиранттың ғылыми жетекшілігіне заңғар жазушы Мұхтар Әуезовтың бекітілуі. Екіншіден, 50-жылдар аяғындағы Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтында талантты ғалымдардың үлкен шоғары – Ә.Марғұлан, А.Нүсіпбеков, Г.Ф. Дахшлейгер, Б.Сүлейменов, т.б. – еңбек етіп жатты. Үшіншіден, жас зерттеушінің еншісіне бұрын-соңды жеткілікті зерттелмеген мәдениет тарихы тәжірибесін қорытындылау тиді. Басқаша айтқанда, талабы мен талғамы биік ұстаз алдына келген әрі еңбекқор ұжым

ортасына түскен Рамазан Сүлейменов үздіксіз іздену және өсу мектебіне енгендей болды.

Академик Р.Б. Сүлейменов – Қазақстан тарихы ғылымындағы құбылыс және тұтас бір белес. Оның еңбектері Қазақстан тарихын, республика тарихшыларының табыстарын бүкіл Кеңес Одағына таныс етті. Рамазан Бимашұлы ғылым жолындағы өсуімен өзінің әріптестеріне үлгі көрсетіп қана қойған жоқ, олардан көп дүниені, үлгі-өнегені ала білді.

Ғалымның ғұмырнамасында 80-жылдар жаңа табыстармен ерекшеленеді. Енді ол академиялық шығыстанушылық зерттеулердің ұйымдық қалыптасуын қолға алды. Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтында ашылған шығыстану бөлімінің бірінші меңгерушісі Р.Б. Сүлейменов көптеген талантты жастардың басын қосып, олардың ғылыми-кәсіби өсуін қамтамасыз етіп, шығыстанушылық зерттеулердің дүниеге келуіне басшылық жасады.

Рамазан Бимашұлының өмірі мен ғылымдағы жолы – әрі ісіне жауапкершілік пен адалдық, мамандығына шын берілгендік, халқының мәдени мұрасына жаны ашып қараушылық, бәрі де – жас ғалымдар үшін үлкен өнеге.

Әдебиеттер

1. Рысбеков Т.З. Тарихи тұлғалар: уақыт және өмір жолдары. 2 кітап. – Орал: Полиграфсервис, 2017. – 272 б.
2. Сүлейменов Р.Б., Моисеев В.А. Из истории Казахстана XVIII века (о внешней и внутренней политике Аблая). – Алматы: Наука, 1988. – 143 б.
3. Сүлейменов Р.Б., Моисеев В.А. Шоқан Уәлиханов – шығыстанушы. – Алматы: Ғылым, 1985. – 112 б.
4. Сүлейменов Р.Б. Видный общественный деятель и ученый // «Алма-Атинская правда», 1959. – 24 октября. 4 с.
5. Сүлейменов Р.Б. Темірбек Жүргенов. – Алматы: Қазақстан. 1969. – 112 б.

Алимгазинов Кайрат Шакаримович
заместитель директора
Архива Президента РК,
доктор исторических наук

Р.Б. Сулейменов: штрихи к биографии

Р.Б. Сулейменов – знаковая фигура в исторической науке Казахстана. Его становление как ученого происходило в советское время, и, как правило, эпоха наложила свои отпечатки на его биографии.

В Архиве Президента находится на хранении личное дело Р.Б.Сулейменова. Нахождение его документов в составе партийных документов было закономерным явлением для политического режима: первые руководители, особенно учреждений гуманитарного профиля, находились под особым вниманием руководства страны.

Личное дело было заведено 26 октября 1984 года и связано с периодом его жизни, когда решался вопрос о назначении его директором Института истории, археологии, этнографии им. Ч. Валиханова АН КазССР и освобождении от этой должности Б.А. Тулепбаева.

Документы личного дела Р.Б.Сулейменова у тех, кто занимается изучением его биографии, вопросами организации казахстанской науки, изучением влияния партийной науки на становление фундаментальной исторической науки, вызовут интерес. Само дело включает в себя 25 документов: личные листки, автобиографии, представления на назначение директором, постановления о назначении, характеристики партийных органов и коллег-ученых, отзывы об организаторских способностях, научных заслугах ученого, биографические справки.

В отдельных научных публикациях упоминаются некоторые документы биографического характера, даются выдержки из автобиографии ученого. Но эти документы датируются намного ранним периодом его жизни – 1974 годом. С личного дело Р.Б. Сулейменова же, отложившегося в фондах Архива Президента, гриф ограничения был снят относительно недавно – в 2008 году, когда завершила свою работу Межведомственная комиссия по рассекречиванию партийных документов. Тогда были сняты грифы практически со всех документов по личному составу и личных дел первых руководителей советской власти, в том числе руководителей НИИ, Академии наук КазССР. Поэтому можно сказать, что документы личного дела Р.Б. Сулейменова 1984-1988 гг. вводятся в научный оборот впервые.

Наиболее полный вариант автобиографии ученого датируется 11 мая 1987 г. К ранее не упоминаемым в своей биографии фактам, ученый уточняет сведения об отце и матери, награжденной орденом «Материнская слава» 1 степени. Дается полная информация о близких родных, их судьбам, составе своей семьи. Вместе с тем, достаточно подробно дает сведения о себе:

образовании, формировании как ученом, близком научном окружении. В ранее опубликованных материалах о нем, даются неточные сведения об его высшем образовании. Это объясняется допущенной самим автором досадной неточностью при написании своей автобиографии. При написании автобиографии в произвольной форме, автором могут быть иногда опущены, а иногда даны обобщенные сведения о себе. Этим можно объяснить ссылку на обучение на философском факультете (в автобиографии от 26 октября 1984 года Р.Б. Сулейменов указывает себя как выпускника философского факультета).

Документы кандидата на должность первого руководителя тщательно проверялись партийными органами и они были доступны для ознакомления только ограниченному кругу лиц. Но на тот момент, в 1984 году, появление в деле автобиографии (о которой была речь выше) было связано с его назначением на должность исполняющего обязанности директора Института. И документы личного дела не передавались в ЦК на рассмотрение.

Р.Б. Сулейменов поступил на заочное отделение 1 курса исторического факультета КазГУ им. С.М.Кирова в 1950 году, а со второго курса продолжил учебу уже на дневном отделении. По выпуску получил диплом с отличием, с присвоением квалификации «Историк. Учитель истории средней школы». В тот же год он был рекомендован Ученым советом исторического факультета для обучения в аспирантуре.

О своем активном участии в общественной жизни факультета и университета, Р.Б. Сулейменов упоминает во всех автобиографиях. Однако и тут нужно внести уточнение: кандидатом в члены партии он стал уже на 5 курсе, а принят был в ряды партии в июне 1957 года, будучи аспирантом Института истории, археологии и этнографии им. Ч. Валиханова. После защиты в 1961 году кандидатской диссертации под руководством М.Ауэзова, вся его деятельность, творчество было связано с Институтом и АН КазССР. «Здесь, благодаря помощи и поддержке коллег и товарищей по труду, я вырос как ученый и сформировался как человек. И хотя я специализировался по истории культуры, но не замыкался в узких рамках этой проблемы, ибо сама по себе проблема эта имеет скрытые выходы и на социально-экономические, и на политические аспекты истории и современности».

Подготовленная им по итогам докторской диссертации в 1972 году монография «Ленинские идеи культурной революции и их осуществление в Казахстане», получила высокую оценку в союзной научной среде и была удостоена премии им. Ч.Валиханова в 1973 году.

С 1974 года он с перерывами возглавляет отдел Истории культуры Советского Казахстана до 1983 года. Перерыв был связан с его назначением на должность заведующего отделом Востоковедения (1979-1985), нового созданного структурного подразделения в Институте.

После скоропостижной смерти директора Института, академика А. Нусупбекова, заместителя директора, член-корреспондента Г. Дахшлейгера

в 1983 году, его назначают заместителем, а затем исполняющим обязанности директора. На этой должности он пробыл на протяжении одного года. Затягивание в решении вопроса об утверждении первого руководителя Института было не характерно.

Дата назначения его директором Института, 11 апреля 1985 года, упоминается в публикациях о нем. Однако, сразу же вслед за Постановлением Президиума АН КазССР от 31 мая 1984 года «О дирекции Института истории, археологии и этнографии им. Ч.Валиханова», которым было принято назначить и.о.директора Сулейменова Р.Б., в ЦК КПК был направлен материал для утверждения в должности директора, профессора Р.Б.Сулейменова, на 27 листах. Но вопрос о кандидатуре Р.Б. Сулейменова затянулся до поздней осени. И только 6 ноября 1984 года Отделом науки и учебных заведений ЦК КПК в закрытом режиме было рассмотрено представление на него и подготовлена записка в ЦК, где содержалась положительная на него характеристика.

ЦК принял предложение Президиума АН КазССР от 31 октября 1984 г. об утверждении его директором 14 ноября 1984 года. В прилагаемой к резолюции партийно-производственной характеристике (от 29 октября 1984 г.) были высоко оценены научные достижения Р.Б. Сулейменова, отмечена положительно его организаторская работа. Вместе с тем, дополнительно к материалам на представление на должность директора, были запрошены также отзывы от его коллег. Отзывы были получены от Х.Аргынбаева («за время работы в Институте он зарекомендовал себя не только как крупный ученый исследователь, но и как талантливый организатор науки»), Т.Балакаева («талантливый ученый, создавший ряд фундаментальных работ по истории, общителен, принципиален, проявляет товарищескую чуткость достоин быть директором Института»), А.Елагина («постоянное стремление к глубокому изучению исследуемого вопроса, обладает завидной работоспособностью и одарен в этом, стремление к поиску новых методов и форм в научно-исследовательской работе. Его деятельность на посту заведующего отделом, директора института говорит о том, что Р.Б. уверенно овладел качествами руководителя большого коллектива, организатора науки. Он принимает личное участие в решении принципиальных и многих других вопросов жизни Института. Эти положительные качества, составляющие стиль руководителя современности. Выражаю надежду, что партийные органы поддержат»).

Постановление АН КазССР об утверждении его в должности директора было принято 11 апреля 1985 года. Однако было особое мнение на внесенное Президиумом АН КазССР представление об утверждении Сулейменова Р.Б. директором, со стороны Алмаатинского обкома компартии Казахстана. В данной секретарем обкома 18 июня характеристике на Р.Б. Сулейменова, он указан все еще как и.о. директора. Фактически это значило, что единогласия в вопросе его кандидатуры не существовало. Из обнаруженных других архивных документов, можно сделать вывод, что его обвиняли в излишнем

проявлении личного внимания к сотрудникам, коллегам, самостоятельных, не согласованных высказываний касательно развития науки и Института, затягивании в составлении Свода памятников истории и культуры Казахстана, слишком тщательном отношении к вопросу подготовке кадров высшей квалификации.

Апрельское решение Президиума АН КазССР «повисло в воздухе» еще на три месяца. 27 июня 1985 года Алматинский обком согласился с предложением Президиума АН КазССР (от 31 октября 1984 г.) о назначении Р.Б.Сулейменова директором. И только 3 июля 1985 года обком представил в ЦК кандидатуру Р.Б.Сулейменова на утверждение на должность директора. И тогда, наконец, вопрос был решен окончательно.

Р.Б. Сулейменов.
Штрихи к биографии

Автобиография
Сүлейменова Рамазана Бимашевтың

9

Родился я 17 февраля 1931 г. в г. Акмоллинске (ныне Семейноград) в семье советского служащего Сүлейменова Бакыта (1897-1952). Отец мой - Кайырат из Кзылсуу-Бедиятского района в республиканской организации «Шас Казак», много лет работал в колхозе в Казахстане работал в органах суда и милиции, на партийной, колхозной и жилищно-коммунальной работе, с 1940г. член КПСС. Мать моя - Сүлейменова (Балмаганбетова) Магжан-1900г р. - образованная женщина, преподавательница из села Бадрама, работала учительницей в школе.

Свою трудовую деятельность я начал после окончания школы в 1948г. работником на базе «Затобск» затем работал лаборантом в Институте Курум и Алдырт. С 1950 по 1952г. работал научным и старшим лаборантом в Институте Биологии КазССР АН СССР. С 1952 по 1956г. работал в Институте Биологии КазССР АН СССР. В 1952г. поступил на службу в Институт Биологии КазССР АН СССР. В 1956г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1957г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1958г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1959г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1960г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1961г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1962г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1963г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1964г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1965г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1966г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1967г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1968г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1969г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1970г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1971г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1972г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1973г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1974г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1975г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1976г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1977г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1978г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1979г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1980г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1981г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1982г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1983г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1984г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1985г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1986г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1987г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1988г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1989г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1990г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1991г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1992г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1993г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1994г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1995г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1996г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1997г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1998г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 1999г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2000г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2001г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2002г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2003г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2004г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2005г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2006г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2007г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2008г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2009г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2010г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2011г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2012г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2013г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2014г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2015г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2016г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2017г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2018г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2019г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2020г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2021г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2022г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2023г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2024г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР. В 2025г. поступил в аспирантуру КазССР АН СССР.

Документ из
личного дела
КОПИЯ

21

Казак ССР Ғылым Академиясы Президиумының

ҚАУЛЫСЫ ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Президиума Академии наук Казахской ССР

гор. Алма-Ата

№ 104 « 31 » 05 1984 г.

О дирекции Института истории,
археологии и этнографии им.
Ч.Ч.Валиханова

Президиум Академии наук Казахской ССР ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Освободить академика АН КазССР Тулепбаева Байдабека Ахмедовича от обязанностей директора Института истории, археологии и этнографии им.Ч.Ч.Валиханова АН КазССР по его личной просьбе.

За многолетнюю плодотворную научно-организационную деятельность объявить академику АН КазССР Тулепбаеву Б.А. благодарности

2. Назначить исполняющим обязанности директора Института истории, археологии и этнографии им.Ч.Ч.Валиханова члена - корреспондента АН КазССР Сулейменова Рамазана Бимашевича, освободить его от обязанностей заместителя директора этого же института.

Президент
Академии наук Казахской ССР
академик

Главный ученый секретарь
Президиума Академии наук Казахской ССР
академик АН КазССР

А.Кунаев

Н.Надиров

Документ №
личного дела

12

ДИПЛОМ
с отличием
Ж № 731305

ВСТУПИЛ

Настоящий диплом выдан СҮЛЕЙМЕНОВУ РАМАЗАНУ
БИМАСҰЛЫ БИМАСҰЛЫ

в том, что он в 1951 году
поступил в Казахский Государственный Университет
им.С.М.Кирова на исторический факультет
и в 1956 году окончил полный курс
названного факультета
по специальности история

Решением Государственной экзаменационной комиссии
от "29" июня 1956 г.

ему
присвоена квалификация историк,
учитель истории средней школы

Председатель Государственной
экзаменационной комиссии

подпись

М.П.

Ректор /директор/

подпись

Секретарь подпись

Город Алма-Ата 1956 г.

Регистрационный № 594

КазССР
Документ из личного дела
КОПИЯ

21

Қазақ ССР Ғылым Академиясы Президиумының

**ҚАУЛЫСЫ
ПОСТАНОВЛЕНИЕ**

Президиума Академии наук Казахской ССР

гор. Алма-Ата

№ 107 « 31 » 05 1984 г.

О дирекции Института истории,
археологии и этнографии им.
Ч.Ч.Валиханова

Президиум Академии наук Казахской ССР ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Освободить академика АН КазССР Тулепбаева Байдабека Ахмедовича от обязанностей директора Института истории, археологии и этнографии им.Ч.Ч.Валиханова АН КазССР по его личной просьбе.

За многолетнюю плодотворную научно-организационную деятельность объявить академику АН КазССР Тулепбаеву Б.А. благодарности

2. Назначить исполняющим обязанности директора Института истории, археологии и этнографии им.Ч.Ч.Валиханова члена - корреспондента АН КазССР Сулейменова Рамазана Бимашевича, освободить его от обязанностей заместителя директора этого же института.

Президент
Академии наук Казахской ССР
академик

Главный ученый секретарь
Президиума Академии наук КазССР
академик АН КазССР

А.Кунаев

Н.Надиров

Документ из
личного дела

Совершенно секретно

ЦК КОМПАРТИИ КАЗАХСТАНА

О тт. Сулейменове Р.Б. и Тулепбаеве Б.А.

Президиум Академии наук Казахской ССР внес предложение об утверждении т. Сулейменова Р.Б. директором Института истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова АН Казахской ССР и освобождении от этой должности т. Тулепбаева Б.А. по его личной просьбе.

Тов. Сулейменов Р.Б. 1931 года рождения, казах, член КПСС с 1957 года, образование высшее, доктор исторических наук, профессор. Трудовую деятельность начал в 1952 году сотрудником архивного учреждения. После окончания в 1956 году исторического факультета Казахского государственного университета им. С.М. Кирова учился в аспирантуре. С 1959 года работает в Институте истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова, где занимал должности научного сотрудника, заведующего отделом, заместителя директора. В 1979 году избран членом-корреспондентом АН Казахской ССР. В мае 1984 года Президиумом АН Казахской ССР назначен и.о. директора этого института.

Тов. Сулейменов Р.Б. является известным ученым-историком. Им лично и в соавторстве опубликовано более 150 научных работ, в том числе 25 монографий, сборников и брошюр.

По работе характеризуется положительно. Принимает активное участие в общественной деятельности. Он является членом Президиума и заместителем председателя Всесоюзной ассоциации китаеведов, членом Президиума Всесоюзной ассоциации востоковедов, председателем республиканских отделений этих организаций, членом ряда специализированных и научных советов.

Отдел науки и учебных заведений ЦК Компартии Казахстана поддерживает данное предложение.

Вносим на рассмотрение.

Заведующий отделом науки и
учебных заведений ЦК Компартии
Казахстана

С. Темирбеков
С. Темирбеков

скІ
6. II. 84
уч. №4/263

Документ из
личного дела

25

ПАРТИЙНО-ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

на члена-корреспондента АН КазССР, Зам. академика-секретаря Отделения общественных наук АН КазССР, и.о. директора Института истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова АН КазССР, члена КПСС с 1957 г., доктора исторических наук, профессора Сулейменова Рамазана Бимашевича, 1931 г. рождения, казах.

Тов. СУЛЕЙМЕНОВ Р.Б. в 1959 г. закончил аспирантуру Института истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова АН КазССР и успешно защитил кандидатскую диссертацию. С 1959 г. он работает в должности младшего научного, с 1962 г. старшего научного сотрудника с 1974 г. - зав.отделом культуры, а с 1979 г. - зав.отделом востоковедения. В октябре 1983 г. он назначается заместителем директора Института по научной работе, 31 мая 1984 г. Президиум АН КазССР утвердил его и.о. директора Института. В 1972 г. защитил докторскую диссертацию на тему: "Ленинские идеи культурной революции и их осуществление в Казахстане". Им опубликовано более 150 научных и научно-популярных работ. Он является одним из авторов ряда изданий "Истории Казахской ССР. Эпоха социализма", пятитомной "Истории Казахской ССР", удостоенной Государственной премии Казахской ССР за 1982 г., монографий "Социалистический путь культурного прогресса отсталых народов", "Очерки истории социалистического строительства в Казахстане в 1933-1940 гг.", "Культура и быт казахского аула", "Плоды великого содружества", "КПСС во главе культурной революции в СССР" и др. Они выполнены на высоком научном уровне, признаны серьезным вкладом в советскую историографию. Под руководством Р.Б. Сулейменова и с его участием подготовлено и выпущено историко-социологическое исследование "Культура и быт рабочих Казахстана".

Монография Р.Б. Сулейменова "Ленинские идеи культурной революции и их осуществление в Казахстане" удостоена первой премии АН КазССР им. Ч.Ч. Валиханова за 1973 г. С 1974 г. в круг его научных интересов вошли и проблемы казахско-китайских отношений, культурного наследия народов Востока, им в соавторстве подготовлена книга "Чокан Валиханов - востоковед" и другие. Тов. Сулейменов продолжает большую научно-исследовательскую работу.

В 1979 г. Р.Б. Сулейменов избран членом-корреспондентом АН КазССР, в марте 1984 г. заместителем академика-секретаря отделения общественных наук АН КазССР. Р.Б. Сулейменов многократно выступал

ДОКУМЕНТ АН
АНЫҚТАУ КӨРСЕТКІШІ

2.

с докладами на международных, всесоюзных, республиканских научных сессиях и конференциях. Был участником Международной конференции по рабочему классу (1967, Москва), Международного семинара "Опыт аграрных преобразований в странах Востока" (Фрунзе, 1969), XIII Международного конгресса исторических наук (Москва, 1970), Международного ленинского симпозиума (Алма-Ата, 1969), Всесоюзной научной сессии по истории культурной революции (Москва, 1965 г.), Всесоюзной научно-теоретической конференции "Расцвет и сближение социалистических культур народов СССР" (Таллин, 1969), Всесоюзной научно-теоретической конференции "Исторический опыт КПСС в борьбе за укрепление мира и дружбы между народами" (Алма-Ата, 1977), Всесоюзного совещания-семинара по контрпропаганде (Владивосток, 1984) и другие.

Р.Б. Сулейменов является членом Президиума и заместителем Председателя Всесоюзной ассоциации китаеведов (ВАКИТ), членом Президиума Всесоюзной ассоциации востоковедов (ВАВ), возглавляет их республиканские отделения, состоит членом Всесоюзного научно-проблемного Совета, координационного, ученого советов и специализированных советов по защите диссертаций, руководителем научно-методического совета общества "Знание" КазССР, членом правления общества дружбы и культурных связей с зарубежными странами. Р.Б. Сулейменов член партбюро, руководитель методологического семинара института.

Р.Б. Сулейменов ведет большую работу по пропаганде исторических знаний, часто выступает с лекциями.

Тов. Сулейменов Р.Б. морально устойчив, дисциплинирован, политически выдержан, пользуется в коллективе уважением и авторитетом.

Академик-секретарь Отделения общественных наук АН КазССР, академик АН КазССР

Ж.М. Абдильдин

Ж.М. АБДИЛЬДИН

Секретарь партийного бюро Института, кандидат исторических наук

Н.Г. Пан

Н.Г. ПАН

Председатель Профкома, кандидат исторических наук

С.В. Нурмухамедов

С.В. НУРМУХАМЕДОВ

29.10.84

Отзав

ДОКУМЕНТ ИЗ
ЛИЧНОГО ДЕЛА

28

О сослуживце, члене-корреспонденте Академии наук Каз.ССР Сулейменове Р.Б.

Я, Балакаев Тухтай, член КПСС с 1945 года, работающий в Институте истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова АН Каз.ССР заведующим отделом, знаю по совместной работе члена-корреспондента АН Каз.ССР Р.Б. Сулейменова, ныне работающего директором

вышеказанного института, с октября 1956 года. Пройдя все ступени научной работы в стенах института, он вырос до члена-корреспондента АН Каз.ССР.

За время работы в нашем институте Р.Б. Сулейменов проявил себя как талантливый ученый, создавший ряд фундаментальных работ по истории культурной революции в Казахстане, повлиявших на жизнь в нашей стране. Тревожающе следя марксистско-ленинским мировоззрением, тов. Сулейменов, на деле прикладывает в жизнь принципы целенаправленного руководства научной деятельностью коллектива института. Р.Б. Сулейменов общается с товарищами, внимателен, проявляет товарищескую заботу к сослуживцам и заслуженно пользуется уважением коллектива, считая, что, он вполне достоин быть директором института.

Зав. отделом истории социализма
с.с.о.о. - председатель сельской кооперации
и КазССР
доктор исторических наук, профессор

Т. Балакаев

25 октября 1954 г.

Подпись члена КПСС с 1945 г. Балакаев Т. / зам. / (И.пан)

ҚАЗАҚСТАН КОММУНИСТІК
ПАРТИЯСЫ

ҚАЗАҚСТАН КОМПАРТИЯСЫ
АЛҒЫҚ КОМИТЕТІ

КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ
СОВЕТСКОГО СОЮЗА

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ
КОМПАРТИИ КАЗАХСТАНА

I-25сс

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ноября 1978 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

СЕКРЕТАРИАТА протокол № 81 пункт 25 от 14 ноября 1978 года

О тт. Сулейменове Р.Б. и Тулепбаеве Б.А.

Принять предложение Президиума Академии наук Казахской ССР об утверждении т. Сулейменова Р.Б. директором Института истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова АН Казахской ССР и освобождении от этой должности т. Тулепбаева Б.А. по его личной просьбе.

Секретарь ЦК Компартии
Казахстана

О. МИРОШИН

19

Барлық елдердің пролетарлары, бірігіңдер!
Совет Одағының коммунистік партиясы

Документ из личного дела
Советарии всех стран, соединяйтесь!
Коммунистическая партия Советского Союза

ҚАЗАҚСТАН КОМПАРТИЯСЫ АЛМАТЫ ОБЛЫСТЫҚ КОМИТЕТІ

АЛМА-АТИНСКИЙ ОБЛАСТНОЙ КОМИТЕТ КОМПАРТИИ КАЗАХСТАНА

08/391с
г. Алма-Ата «03» 07 1985г.
62-15-19

Сов. секретно
ЦК Компартии Казахстана

В связи с переходом т. Тулепбаева Б.А. на другую работу обком Компартии Казахстана представляет к утверждению в должности директора Института истории, археологии и этнографии им. Ч. Валиханова Академии наук Казахской ССР т. Сулейменова Р.Б.

Обком партии считает, что т. Сулейменов Р.Б. с возложенными на него обязанностями справится.

Секретарь обкома Компартии Казахстана Г. Шулико

*Капаева Айжан Токановна
Институт истории и
этнологии им. Ч.Ч. Валиханова,
доктор исторических наук,
профессор*

Академическая историческая наука и вклад Р.Б. Сулейменова

Научная деятельность видного ученого и общественного деятеля Р.Б. Сулейменова тесно связана с Институтом истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова, в котором прошел все ступени научного роста: от младшего научного сотрудника до директора Института. Институт истории и этнологии в 2020 г. отметил свое 75-летие со дня основания, был создан на основании Постановления Совета Министров СССР, решения штатной комиссии при Совете Министров СССР от 6 декабря 1944г. № 689, Постановления Президиума Казфилиала АН СССР № 20 от 14 августа 1945 г. «О выделении из состава Института языка, литературы и истории самостоятельных институтов: Института истории, археологии и этнографии и Института языка и литературы»[1, Л. 25]. Быстрое развитие Института истории, археологии и этнографии началось с образования Академии наук Казахской ССР. Институт стал ведущим центром исторических исследований в республике, что позволило сконцентрировать и направить значительные научные силы на решение важных узловых проблем истории.

По предложению К.И. Сатпаева, в середине 1946г. Институт истории, археологии и этнографии АН КазССР возглавил Серафим Владимирович Юшков и был его первым директором до июля 1948 г. К этому времени Серафим Владимирович был уже известным ученым в области истории государства и права. Для исторической науки первые годы работы Института были годами собирания и консолидации научных сил, становления профессиональных ученых-историков. Если в момент появления института там было лишь три сектора и пять научных работников, трое из которых (А.Х. Маргулан, Б.С. Сулейменов, Х.Г. Айдарова) имели ученую степень кандидата исторических наук, то к концу 1946 г. в нем насчитывалось уже 37 научных сотрудников [2, Л. 26].

Структура ИИЭ в 1945г. выглядела следующим образом:

1. Сектор истории Казахстана, включавший отделы: истории древнего и средневекового периода, истории дореволюционного Казахстана;
2. Сектор археологии в составе отделов: палеолита и неолита; бронзы и раннего железа;
3. Сектор этнографии с отделом ремесла и быта. [3. Л. 35]

В 40-50-е гг. деятельность института была сконцентрирована на исследовании таких сложных проблем истории дореволюционного и советского Казахстана, как этногенез казахского народа, формирование казахской государственности, история общественной мысли, присоединение

Казахстана к России, национально-освободительное движение в крае. Значительный вклад в разработку этих проблем внесли Н.Г. Апполова, Е.Б. Бекмаханов, Т.Е. Елеуов, А.Х. Маргулан, С.Н. Покровский, Б.С. Сулейменов, В.Ф. Шахматов, С.В. Юшков и др.[4, С. 34]

Становление исторической науки в 50-х гг. связано с именами выдающихся ученых и писателей Казахстана- Мухтара Ауэзова, Смета Кенесбаева, Габита Мусрепова, Ахмета Жубанова, Сабита Муканова, Абде Турсунбаева. Более четверти века успешно руководили Институтом истории, археологии и этнографии Академии наук КазССР видные ученые и организаторы науки - Нусупбеков Акай Нусупбекович и Дахшлейгер Григорий Федорович. Многие достижения коллектива середины 50-х – начала 80-х годов непосредственно связаны с их именами и деятельностью [5, С.54].

Все большее значение в исторической науке приобретала проблема истории культурного наследия. Крупный вклад в публикацию источников, составляющих наследие просветителей, внесли сотрудники Института истории, археологии и этнографии АН Каз ССР им. Ч.Ч. Валиханова во главе с А.Х. Маргуланом, подготовившие к изданию пятитомное собрание сочинений Ч.Ч. Валиханова, и группа под руководством Б.С. Сулейменова, подготовившая трехтомное собрание сочинений И. Алтынсарина. А.Х. Маргулан и Б.С. Сулейменов являются авторами биографических очерков жизни и деятельности Ч.Ч. Валиханова и И. Алтынсарина, которыми начинаются эти собрания, получившее высокую оценку общественности страны. Исследование жизни и творчества казахских просветителей в казахстанской историографии стало разделом исторической науки.

В январе 1961 г. Институту присвоено имя Ч.Ч. Валиханова.

Именно в стенах Института истории, археологии и этнографии он сформировался как высококвалифицированный специалист в области казахской культуры.

На формирование молодого студента, затем научного работника оказали замечательные ученые, педагоги, наставники, которые встретились на жизненном пути Рамазана Сулейменова. Будучи студентом КазГУ слушал лекции видного ученого Бекмаханова Ермухана. Когда поступил в аспирантуру Института истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова, научным руководителем был замечательный писатель, ученый, академик Ауэзов Мухтар Омарханович. В качестве темы кандидатской диссертации была взята неисследованная проблема культурного строительства в Казахстане. Работая над кандидатской диссертацией «Культурное строительство в Казахстане в годы второй и третьей пятилеток (1933-1940 гг.)» молодой аспирант часто встречался с Ауэзовым. На этих встречах обсуждались важнейшие проблемы истории и культуры Казахстана. На защите кандидатской диссертации, которая состоялась в 1961 г. присутствовал научный руководитель – Ауэзов М.О., первым оппонентом был Бекмаханов

Е., одно это говорит о научном уровне защит кандидатских диссертаций в эти годы.

В отзыве научного руководителя Ауэзов М.О. отмечал широкий научный кругозор, продуктивность, эрудицию молодого ученого. Объективный подход к проблемам культурного строительства: в работе не обходит стороной трудности, противоречия, пытается выявить причины и пути их преодоления.

В эти годы выходят монографии, сборники статей, в которых активное участие принимает Сулейменов Р.Б.: «Очерки истории социалистического строительства в Казахстане в 1933-1940 гг.», «Социалистический путь культурного прогресса отсталых народов», «Плоды великого содружества», «Культура и быт казахского колхозного аула», «Темирбек Жургенев» и т.д.

Шире и глубже по сравнению с первыми послевоенными годами исследуется история культуры. Исследователям (Р.Б. Сулейменов, Бисенов Х.И., Ф. Михайлов и др.) удалось показать объективные трудности становления казахской социалистической культуры, историю ликвидации неграмотности, создания и развития казахской советской школы, специфику работы передвижных школ, подготовку педагогических кадров, раскрыть многие своеобразные черты политической и культурно-просветительной работы в 20-30-е гг., связанные с кочевым образом жизни значительной части казахского населения.

Рассматривалось в литературе зарождение в республике высшей и средней специальной школы, а также системы профтехобразования. Издан документальный сборник по истории культурного строительства в Казахстане.

Появились работы по истории основных направлений науки в Казахстане в советское время: «Наука в Казахстане за 40 лет Советской власти» (1957), «Наука Советского Казахстана, 1920-1960 гг.» (1960), «Октябрь и наука Казахстана» (1967) и др. Все большее внимание ученых привлекают вопросы формирования казахской советской интеллигенции, становление периодической печати и книгоиздательского дела.

В 1972 г. – Сулейменов Р.Б. защитил докторскую диссертацию на тему «Ленинские идеи культурной революции и их осуществление в Казахстане» в специализированном совете при Институте истории СССР (г. Москва). Она легла в основу одноименной монографии, получившей высокую оценку ученых Москвы, Новосибирска, Свердловска, Алматы. Специалисты отметили высокий научный уровень исследования, оригинальность и глубину подхода автора к освещению культурной революции в условиях некапиталистического развития. В 1973 г. Р.Б. Сулейменову за монографию была присуждена первая премия им. Ч.Ч. Валиханова. В монографии поставлены теоретические и методологические проблемы культурного строительства, обобщен огромный по объему фактический материал, архивные данные, которые были введены в научный оборот впервые. Сулейменов Р.Б. провел глубокий анализ основных процессов культурной революции в Казахстане, выявив общие черты и особенности национальной культуры на фоне общих культурных

преобразований. Автор впервые отказался от традиционного отраслевого принципа, применив проблемный принцип освещения истории культуры республики, раскрыл главные задачи культурного строительства. Большое внимание Р.Б. Сулейменов уделил в монографии анализу влияния особенностей развития казахского народа в экономической, социально-бытовой, идейно-политической сфере на культурные преобразования. Важным моментом в исследовании являются разделы, посвященные дореволюционному культурному наследию Казахстана. Он отмечает, что важно «не выбрасывать за борт истории всю прошлую культуру» [6, С.76] Это положение он обосновывает и доказывает на примерах истории. Исследуя работы предшественников по истории культурного строительства, он пытается вникнуть в сам процесс, избегая всяких шаблонов. Не отвергая работы предшественников, Сулейменов Р.Б. предлагает свое видение тех или иных культурных процессов. Так, автор предложил свою периодизацию истории культурной революции в Казахстане. Первый этап культурной революции по Сулейменову Р.Б. длился до 1933 г., а не до 1928 г., как это было принято считать. Второй этап с 1933 по 1958, завершающий этап начался с конца 50-х годов [7. С. 89]. Завершающий этап Сулейменов Р.Б. связывает с теми достижениями в науке и культуре, которые были действительно достигнуты. Наука Казахстана развивалась по всем направлениям: геология, наука о Земле, физика, математика, горное дело и конечно общественно-гуманитарная наука. Культура советского Казахстана поднялась на новую ступень: развитие театра, кино, музыкального искусства. Огромным плюсом монографии является то, что культурное развитие Казахстана показано через личности, активно участвовавшие в культурном строительстве, показан их вклад в различные отрасли науки и культуры. Личность в истории – одно из направлений исследований Рамазана Бимашевича на протяжении всей его жизни. Глубоко и всесторонне исследовал жизнь и деятельность Чокана Валиханова, Санжара Асфендиарова, Темирбека Жургенева, Турара Рыскулова и др. В советское время, когда действовали ограничения в изучении деятелей прошлого, Рамазан Бимашевич исследовал великого Абылай хана, его роль в истории Казахского ханства.

Важнейшим итогом научных исследований сотрудников Института истории, археологии и этнографии явилось издание «Истории Казахстана с древнейших времен до наших дней» в пяти томах. За этот фундаментальный труд Государственной премии Казахской ССР 1982 г. удостоены сотрудники института А.Н. Нусупбеков, К.А. Акишев, Б.Н. Абишева, Г.Ф. Дахшлейгер, А.Х. Маргулан, К.Н. Нурпеисов.

Продолжалось более глубокое изучение актуальных проблем политической, социально-экономической и культурной истории республики, истории национально-государственного строительства, образования Казахской ССР, крестьянских советов в казахском ауле, разрешения аграрного вопроса, истории рабочего класса и индустриального развития Казахстана.

Ряд крупных исследований Г.Ф. Дахшлейгера, А.Х. Маргулана, А.Н. Нусупбекова, Р.Б. Сулейменова, Т.Б. Балакаева и др. были удостоены премии Президиума АН КазССР им. Ч.Ч. Валиханова. Среди крупнейших открытий археологов этих лет – раскопки кургана Иссык в Семиречье (К.А. Акишев), получившего мировую известность.

Ширилось развитие востоковедной проблематики. В 70-е – начале 80-х гг. востоковедные исследования в Институте истории, археологии и этнографии АН КазССР проводились в отделе феодализма в Казахстане и секторе востоковедения, созданном в 1979г. Сотрудники отдела феодализма Б.Е. Кумеков, К.А. Пищулина, Ю.А. Зуев, Н.М. Мингулов, В.Н. Настич, А.Ш. Кадырбаев, В.К. Шуховцов, С. Утениязов сосредоточили усилия на выявлении, переводе новых или малоизвестных источников на арабском, китайском, персидском и тюркском языках, и на их основе стремились решать проблемы древней и средневековой истории Казахстана, тюркских народов, проживавших в Дашт-и Кипчаке, Центральной Азии, Китае – кимаков, кипчаков, карлуков, уйгуров, усуней, канглы и др., такие как уровень и специфику их общественного строя, этнические проблемы и т.д. Источниковедение по истории Казахстана, Средней и Центральной Азии занимало важное место в исследованиях ученых.

Источниковедение истории Казахстана, Средней и Центральной Азии занимало важное место в исследованиях ученых сектора востоковедения – Абусетовой М.Х., Хафизовой К.Ш., Бейсембиева Т.К., Жапбасбаевой Ж. и др. Ими была проделана большая работа по выявлению и изучению документов и материалов о внешней политике империи Цин и отношений казахов во второй половине XVIII-начале XIX вв. на русском, китайском и тюркском языках. На основе широкого круга новых источников проанализированы формы и методы политики династии Цин в Казахстане, причины военных вторжений цинских войск в приграничные районы Казахстана, раскрыт реальный характер казахско-цинских отношений. Политике империи Цин в северо-западных районах Центральной Азии – Туве и Алтае, а также истории западно-монгольского государства – Джунгарского ханства были посвящены работы В.А. Моисеева.

В сферу научных интересов ученых сектора востоковедения вошли такие вопросы как эволюция государственности у народов Азии (Бутин Ю.М.), культурные контакты тюрко-монгольских народов (Мучкинова Е.Д.), проникновения и синтеза кочевой и арабо-мусульманской культуры в Средней Азии и Казахстане (Мустафина Р.М.)

Рамазан Бимашевич по праву является основателем научного направления и научной школы в казахстанской науке по истории культуры.

Будучи директором Института, Рамазан Бимашевич поставил вопрос о необходимости открытия отдела истории культуры Казахстана, который был в структуре Института в 70-е годы. В 1985г., благодаря усилиям Р.Б. отдел истории культуры был открыт. В 80-е годы историей культуры занимался в

Институте замечательный ученый-культуролог Х.И. Бисенов (вместе с Р.Б. они подготовили книгу «Социалистический путь культурного прогресса отсталых народов»), ученый Х.М. Абжанов (ныне доктор исторических наук, профессор), аспиранты и соискатели – Беткембаева Ш.К., Балгозина Р.О., Капаева А.Т., Ким Г.Н., Асанова С.А., Овчинникова Г.К., Рис Л.О. и многие другие [8, С.79]. Необходимо отметить, что подготовке молодых кадров Рамазан Бимашевич всегда придавал большое значение, направлял молодых ученых в Москву и Ленинград для обучения в аспирантуре по тем специальностям, которых не было в Казахстане.

В Алматы, в 1987 г. состоялся международный симпозиум, посвященный взаимодействию кочевых и оседлых культур. Необходимость рассмотрения и анализа накопленных знаний, под углом взаимодействия кочевых и оседлого населения, было продиктовано ходом развития науки, решительно отказывающейся от стереотипов в трактовке этой проблемы. Остро ощущалась потребность в выявлении основных закономерностей межкультурного взаимодействия на различных этапах истории и в изучении общих и региональных черт этого процесса [9, С.10].

Одной из важнейших научных программ в этот период стала международная программа "Великий Шелковый путь: диалог культур. Она включила в себя традиционно разрабатываемые в Казахстане вопросы, связанные с урбанизацией древнего и средневекового Казахстана, взаимодействия города и степи, в чем были достигнуты определённые успехи и сделаны интересные наработки.

В июне 1989г. в Алма-Ате проходило совещание директоров институтов истории, археологии и этнографии Академий наук республик Средней Азии, Казахстана, Сибирского и Уральского отделений АН СССР по вопросам межрегиональной координации исторических исследований. Совещание открыл Р.Б. Сулейменов – академик-секретарь Отделения общественных наук АН КазССР, академик АН КазССР. На совещании присутствовали А.П. Деревянко – директор Института истории, филологии, философии СО АН СССР, академик АН СССР (Новосибирск), А.А. Аскарлов – академик-секретарь Отделения истории, языкознания и литературоведения АН УзССР, академик АН УзССР (Ташкент), В.В. Алексеев – директор Института истории и археологии Уральского отделения АН СССР (Свердловск), В.М. Плоских – зам. директора Института истории АН КиргССР, член-корреспондент АН КиргССР (Фрунзе), Н.В. Атамажидов – директор Института истории АН ТуркмССР (Ашхабад), Л.М. Транис – зам. директора Института истории АН УзССР (Ташкент), руководители институтов Отделения общественных наук АН КазССР, работники вузов, архивных учреждений Алма-Аты. С докладом «Вопросы межрегиональной координации исторических исследований в условиях перестройки» выступил М.К. Козыбаев – директор Института истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова АН КазССР.

С обретением Казахстаном суверенитета приоритетное место в исследованиях института заняла реализация программы по раскрытию «Белых пятен». Усилия историков были направлены на то, чтобы осветить ранее «закрытые зоны», переосмыслить проблемы дореволюционной и советской истории республики.

Будучи академиком-секретарем Отделения общественных наук НАН РК Р.Б. Сулейменов возглавил работу по реабилитации деятелей науки, культуры, политических деятелей, репрессированных по политическим статьям и осужденных в годы тоталитаризма. По инициативе ученых Института в 1988г. была создана специальная комиссия при ЦК КП Казахстана по изучению общественно-политических процессов 1920-1950-х гг. в Казахстане, творческого наследия А. Байтурсынова, М. Жумабаева, Ж. Аймаутова, М. Дулатова.

Сулейменов Р.Б. принимал активное участие в реабилитации Шакарима Кудайбердиева, Магжана Жумабаева, Жусупбека Аймаутова, Ахмета Байтурсынова. Еще в 60-х годах Р.Б. Сулейменов, в самый расцвет марксистско-ленинской методологии, выступил с идеей поддержки так называемых «буржуазных националистов», их огромной роли в развитии образования и культуры. Эти идеи были услышаны и нашли практическое применение только в условиях «перестройки» во второй половине 80-х годов. Немало усилий и труда Рамазана Бимашевича было приложено к тому, чтобы имя Санжара Асфендиярова Алматинскому было присвоено медицинскому институту, исследованием жизни и деятельности которого он занимался продолжительное время и выпустил множество статей и биобиблиографию ученого. Будучи академиком-секретарем Отделения общественных наук АН поддержал инициативу присвоения имени Ахмета Байтурсынова - профессора филологии, автора пособий по казахскому языку, среди которых первый иллюстрированный букварь, выдержавший несколько изданий – академическому Институту языкознания. Р.Б. Сулейменов был одним из инициаторов создания Института археологии, выделения его из состава Института истории, археологии и этнографии, как самостоятельного Института и присвоения ему имени Алькея Маргулана – видного ученого-энциклопедиста, основателя казахстанской археологической школы, известного ученого во многих областях знаний: в этнографии, востоковедении, истории, литературоведении, искусствоведении.

Сулейменов Р.Б. поддерживал и развивал научные связи со всеми Институтами истории Союза, где его хорошо знали и уважали. Он считал, что историческая наука не может развиваться в узких рамках одной республики, необходимы совместные обсуждения важнейших проблем истории на уровне конференций, форумов, дискуссий.

В 1989г. в Институте истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова АН КазССР прошла региональная научная дискуссия «Коллективизация сельского хозяйства в республиках Средней Азии и

Казахстана: опыт и проблемы». В ее работе приняли участие ведущие ученые-аграрники из Москвы, Алма-Аты, Ташкента, Ашхабада, Фрунзе и других городов, а также представители творческих союзов и прессы, архивисты, демографы, преподаватели вузов. Дискуссию открыл директор Института, член-корреспондент АН КазССР М.К. Козыбаев, который отметил необходимость трезвой оценки истории строительства социализма в нашей стране. С докладами выступили д.и.н. В.П. Данилов (Москва), д.и.н. А.Б. Турсынбаев (Алма-Ата), д.и.н. А.Ю. Ибрагимов (Ташкент), д.и.н. К.Н. Нурпеисов (Алма-Ата), член-корреспондент АН КазССР М.Х. Асылбеков, к.и.н. Ж.Б. Абылхожин, к.и.н. М.М. Моншев (Туркмения), д.и.н. Т.Д. Дуйшемалиев (Фрунзе), к.и.н. М.М. Пулатова (Ташкент) и др. По итогам дискуссии были выработаны рекомендации.

В 1991 г. произошли значительные изменения в организации академической исторической науки.

Постановлением Кабинета Министров Республики Казахстан № 496 от 28 августа 1991 г. и Постановлением Президиума Республики Казахстан № 73 от 6 сентября 1991 г. на базе Археологического центра Института истории, археологии и этнографии им. Ч. Ч. Валиханова АН КазССР был создан Институт археологии, которому присвоено имя выдающегося ученого археолога, историка, этнографа, востоковеда, филолога, академика А. Х Маргулана. Создание нового института было подготовлено всем ходом развития исторической науки в Казахстане, которая все больше обращается к истокам развития народа, его далекому прошлому, культурному наследию как части мировой цивилизации.

13 февраля 1992 г. по инициативе Сулейменова Р.Б. был открыт специализированный научный Центр востоковедения, который вскоре был преобразован в Институт востоковедения.

В 1991 г. накануне 60-летнего юбилея Р.Б. Сулейменова была подготовлена библиография академика, замечательного ученого и организатора науки (составители К.Н. Балтабаева, А.Т. Капаева, М.Д. Бутумбаева) [10]. В издании представлен полный список трудов, который составляет более 250 научных трудов, научно-популярных статей, рецензий. Сулейменов Р.Б. является автором 30 монографий и обобщающих исследований, некоторые из которых опубликованы в Германии, Японии, США и др. странах. Основные из них: «Ленинские идеи культурной революции и их осуществление в Казахстане» (1972), «Социалистический путь культурного прогресса отсталых народов» (1967, соавтор), «Чокан Валиханов – востоковед» (1985, соавтор), «Из истории Казахстана XVIII в. (О внешней и внутренней политике Аблая)» (1988 г), Санджар Джафарович Асфендияров (1989 г.).

Труды Р.Б. Сулейменова не потеряли своей актуальности и в наши дни, поскольку им присуща глубокая постановка теоретических и методологических проблем, основаны на творческом теоретическом анализе

культурного строительства Казахстана и богаты огромным фактическим материалом, отличаются убедительной аргументацией авторских позиций по тем или иным вопросам.

Литература

1. (Центральный архив Национальная Академия Наук РК). Ф.11.Оп.1. Д.8. Л. 25
2. ЦА НАН РК. Ф. 11.Оп. 1. Д. 8. Л. 26
3. ЦА НАН РК. Ф. 11.Оп. 1. Д. 8. Л. 35.
4. ЦА НАН РК. Ф. 11.Оп. 1. Д. 8. Л. 34.
5. Нурпеис К., Капаева А.Т. Очерк истории становления и развития Института истории, археологии и этнографии //к 60-летию Института юбилейный сборник. Алматы, 2005.
6. Сулейменов Р.Б. Ленинские идеи культурной революции и их осуществление в Казахстане. Алматы, 1972. – 76 с.
7. Сулейменов Р.Б. Ленинские идеи культурной революции и их осуществление в Казахстане. Алматы, 1972. – 89 с.
8. Капаева А.Т. История отдела советского периода //Историческая наука Казахстана. юбилейный сборник. Алматы, 2005.
9. Взаимодействие кочевых культур и оседлых цивилизаций. Алма Ата, 1989.
10. Биобиблиография ученых Казахстана. Сулейменов Рамазан Бимашевич. Алматы, 1991.

Напил Базылхан

*Халықаралық Түркі академиясы
филология ғылымдарының
кандидаты,*

**«Хүйс толгой- I, II» бітіктастарындағы
брахми жазулы моңғолша мәтіндер жайлы**

Көне түрк дәуірінің брахми жазулы ескерткіш ұстынтастар қазіргі Моңғолия, Булган аймағы, Могод сұмыны «Хүйс толгой» деген жерден табылған еді. Аталмыш жердегі кешенде мәтін жазулы екі (3-ші тас болуы ықтимал?) тас ұстын ескерткіш, тасүйіндінің орны сақталынған болатын және де кішігірім төбешік үстінде орналасқан соң онда бәдіз, балбалдар кездеспейді. Кешеннің бірінші бітіктасы көкшіл сұр түсті гранит (өлшемі 1,54x0,41 x-0,12-0,15 м), оның бет жағында 11 жол және қарсы жақ бетінде жол саны анық емес брахми жазулы мәтін 0,1-0,2 мм тереңдікте қашалған.

Екінші бітіктасы көкшіл сұр гранит (өлшемі: 1,61x-0,40-0,44 x0,19-0,21 м), оның бет тұсында және қарсы жақ бетінде жол саны анық емес брахми жазулы мәтін қашалған.

Екі бітіктас Моңғолия Ғылым академиясы Археология институтының зертхана қоймасында сақтаулы тұрған еді. Моңғолия Үкіметінің қаулысымен моңғол тілінің ең көне ескерткіші ретінде «Тарихи-мәдени теңдесі жоқ мұралар» тізіміне енгізіліп, Ұланбатыр қаласындағы Үкімет үйіне салтанатты түрде 2019 жылы 26 қарашада орнатылды.

Ғылыми зерттеулер жайында қысқаша мына жайттарды айтуға болады. Ескерткіш туралы алғаш рет Д.Цэнд 1967 жылы хабарлаған [1, 100], М. Шинэхүү 1972 жылы ескерткіштің тұрған жеріне барып зерделеп, 1974 жылы «брахми жазулы» деген болжам айтып, 1-нші бітіктастың қолсызбасын жариялады [2, 206-211]. 1975 жылы моңғол археолог Д.Наваан аталмыш екі бітіктасты Моңғолия Археология институтына тасып әкеледі [3]. Одан кейін Н.Диярбекирли 1978 фотосуретін жариялады [4], 2005 жылы Н. Базылхан [5], 2007 жылы М.Жолдасбеков, Қ.Сартқожаұлы [6], 2011 жылы Н. Базылхан [7] арнайы зерттеулерін жариялады. Одан бері фотосуреттері мен сызбалары бірсыпыра жариялағанымен жазуы мен тілі толық анықталмаған еді.

Дойчланд (Германия) санкритологы Диетер Мауэ (Dieter Maue) 2014 жылы ескерткіштерді арнайы көзбен көріп, «Хүйс толгой-1» бітіктастың мәтіні брахми жазулы екенін толық анықтайды [8]. Ал, Александр Вовин (Alexander Vovin) ескерткіштің мәтін тілі «прото-моңғол // баба монғол» (tabʉaʃ>табгач, тоба) тілінде деп алғашқы оқылымын жасады [9].

Бұл бітіктаста көне түрктердің Нири қаған дәуіріне қатысты ғұрыптық жосындары туралы мәліметтер жазылған. Онда Бодисатва, буддизм дініне қатысты брахми жазуымен көне моңғол тілінде жазылғандығы алтаистика, түркология, моңғолтану үшін ерекше қызықты болып келеді.

«Хүйс толгой- I» бітіктас мәтіні. Дитер Мауе, А.Вовиннің зерттеулері негізінде:

<i>Моңғолша транскрипциясы</i>	<i>Ағылшынша аудармасы</i>
1. bīṭi-ñar kagan digin šīñiṅ bodi-satva ṭorox	1-3. qayan [of] the inscriptions died and when a new qayan, who was
2 kagan buḍa kaganu ukaḥ ukaḷu xiri añakay.ṭi ṭin ḷax boḍi bigiy-ñar bayi doḷu ḷajḷu hügbü [?]	[re]born as a new Bodhisattva, knows lord Buddha knowledge, and promises... the country's Añaqay [title], begs and tribes, stand, and listen together....
3. +? b[ṷ] ṭi ḷilo nar k(a)ranyaguñ ṭuwa puror čičira pügṭig ñaḷan	4. Looking at the inscription stones, Tupa [people] exterminated [their] sins and joined the saved.
4. × k[a]ga[nu?] + kato-ñar dügid niri kagan türüg kagan	5. qayan's wives [and] younger brothers, [and] Niri qayan, qayan [of] Türks.
5. uč d(ṷ) ro ṭayaḷu xiri härgin bargo [] paḷxır [+]xa čṷ higbiḷ	6. worshiped the Law, and country's erkins and collectors ...
6. tügḷü ukabar-ñar kagan xani ḷuḷaba ṭunu tügnyä ṭuwa	7. are enough and those who realized that qayan's regnal years were shining, and Tupa whom he supported / entrusted.
7. + xa [] ṭu[] to[go?]gun pügṭigči šīñiṅ bodisatva ṭorox kagan	8. counting ...those who attained salvation ... qayan who was [re]born as a new Bodhisattva
8. [+]l[] + []yuḷ uč bitihñ + + gux ṭuwa-ñar kagan ṭorox kaganun	9-11. do... of the inscription ... qayan of Tupa was [re]born. In the qayan's domain, [they] followed Niri qayan, qayan of Türks and ... [He] directed [them]. As the free men were happy, inscription... official wrote ...
9. + paḍa n<ṷ >ri kagan türüg [ka]ga[n] []ṷ ḷiñ ubiḷ ḷaḷobaḷ darkad ḷayabi	
10. [?]ruṅ bitig + säg pag [+ +]j[] [?] darkan ba ṭi ba ka	

Дойчланд (Германия) ғалымы доктор Солонгод Л. Хурцбаатар (Нурсабатар Солонгод) өзінің жаңа оқылымын және кейбір этномәдени жөн-жосықтары туралы талдаулары жайында Халықаралық Түркі академиясы мен ЮНЕСКО тарапынан Париж қаласы штаб-пәтерінде 2018 жылдың сәуірдің 30-күні ұйымдастырған «Рухани жаңғыру және мәдени мұра: қадымдан келешекке түркі тілі» атты халықаралық форумда баяндаған еді. Солонгод Л. Хурцбаатар «Хүйс толгой-1» бітіктастың мәтіні «моңғол брахми жазулы»

және оның тілі баба-моңғол тілінде жазылды деген қорытындыға келген. Солонгод Л. Хурцбаатар аталмыш бітіктастардың мәтіндерін қайтадан тексеріп, жан-жақты зерттеп, арнайы ғылыми монография жариялады және «моңғол браһми жазулы» ең көне ескерткіш деп тұжырым жасады [10].

Солонгод Л.Хурцбаатардың «1400 жыл бұрынғы баба-монғол тіл «Хүйс толгой» бітіктасы (НТ1) мәтінінің зерттеулері» атты ғылыми монографиялық еңбектің тұсау кесері Моңғолияның Ғылым академиясында 2019 жылы шілденің 26-күні аталып өтті. Аталмыш ескі моңғол жазуында басылған еңбекте, көп уақыт бойы сырын жасырып келген «Хүйс толгой» ескерткіш тастарға байланысты жаңа тың ғылыми зерттеудің нәтижелері таныстырылған болатын. «Хүйс толгой» жазулы ескерткіштің мәтіні мен ғылыми аудармасы, фонетикалық, фонологиялық және морфологиялық, лексикографиялық сынды лингвистикалық, тарихи-деректанулық талдаулары толығымен қамтылған зерттеу болды [11: 12].

Осы орайда Солонгод Л. Хурцбаатардың зерттеулерінің моңғолша, қазақша ғылыми сөзбе-сөз және мағыналық аудармаларын ұсынып отырмыз.

Солонгод овогт Л. Хурцбаатар жасаған «Хүйс толгой» (НТ1) бітіктасы мәтіннің қазіргі моңғол тіліндегі сөзбе-сөз транскрипциясы:

1. biti (Бид) nār (нар) қаған (хаан) digin (дигин) šini-n (шин-ийн) bodisatva (Бодисатва) tögöhö (төрөх) [1-7].

2. қаған (хаан) boda (Бода) қаған-у (хаан-ы) ukañ (угсаа удам) ukaju (ойлгон ухаж) [12] hiri (Кири) anakaaya (Анакаая) [8-14].

3. bidin (Бидин) jaña (Заха) bodi (Боди) bigiyä (Бэгийэ) nār (нар) bäyi (бий, бүхүй) dolaĵaju (долоожааж, долуулаа болж) hügbi (хөг дуу, санал бодол нэгдэв) [15-23].

4. biti (Бид) jilo (Жило) nar (нар) kara (Хар) naaya (Ная) yong (Гүн) tuwar (Тувар) pürör (пүрөөр) čičiri (цацар) pügtig (бүхдэг гэр, өвөн овоохой) nälän (нийлүүлэн) [24-34].

5. niri (Нири) қаған-na (хаан-ы) kato (хатан) nar (нар) dägid (дүүд, дүүс) niri (Нири) қаған (хаан) түрүг (Түрэг) қаған (хаан) [35-44].

6. uça (учир) dora (-дор) tayĵu (тайж, ихэсийн тайллага хийж) [47] hiri (Кири овгийн) härgin (Херкин) barĵo (Баргу овгийн) pahiruhači (бахирагч, сүнс дуудаач) higbiĵü (хэвхэн бүжиглэж) [45-52].

7. түгэјү (түгээж, тарааж) [53] ukabar (ухаант ахас, ахас ухаантан) nar (нар) қаған (хаан) hani (хан-ыг) julaba (зуллау, зул өргөн өчив) [58] tünü (Туну) түгәниү (Түгәниэ) tuwar (Тувар) [59-61].

8. disatva ((бо)+дисатва) ti (ти) katon (хатан) қаған (хаан) pügtigči (бүхдэгч) šini-n (шин-ий) bodisatva (Бодисатва) tögöhö (төрөх) қаған (хаан) [62-69].

9. dolaĵaju (долажааж, долуулаа болж) [70] lo (la) (лу ла) uça-da (учирт) bitigin (бичиг-ийн) қаған-hi (хаан-ыг) tuwar (Тувар) nar (нар) қаған (хаан) tögöhö (төрөх) қаған-un-a (хаан-ы-гаа) [70-79].

10. pada (Бид) niri (Нири) қаған (хаан) түрүг (Түрэг) қаған (хаан) göjin (гөжин, сүнсийг хүсэн) ubijü (увдислаж, сэргээн увидаслан) julabaju (зул өргөн өчиж) darkad (дархад) jäyibi (Жэйиби) [80-89].

11. uh (уг) bitig (бичиг) seg (сэг) паға (пағу) ја (ју) (жа жу) darkan (дархалан ариутган) bitibä (бичивэй) ka (Ка) [90-100].

Солонгод овогт Л. Хурцбаатар жасаған «Хүйс толгой» (НТ1) бітіктасы мәтіннің моңғолша мағыналық түсіндірмесі:

1. Бид нар хаан тегиний сүнсәнээс Бодисатва-гийн (рид шидтэй) шинээр төрөх хааны ба Буда хааны угсаа удамыг ухааран мэдэрч [1-12].

2. ① Кири, ② Анакая, ③ ..., ④ Бидин, ⑤ Заха, ⑥ Боди, ⑦ Бэгийэ нар буй бүгд долоон хэсгүүд цугларан хөг дуун (санал бодол) нэгдэв [13-23].

3. Бид Жило (Жолоо) нар Хар Найа, Гон Тувар-тай бүрээр цацар майхан бүхдэг (өвөн, овоохой) гэрээ босгон нийлүүлэн [24-34].

4. Нири хааны хатад дүү нар Нири хааны ба Түрэг хааны учир дор ихэсийн тайллага хийж [35-47].

5. Кири овгийн Керкин (Етүгэн) Баргу овгийн сүнс дуудаач (бөө) хэвхэн бүжиглэж ихэсийн хишгийг даяар олонд түгээн тарааж [48-53],

6. овгийн ахас ухаантан нараас их хаан, бага ханд зул өргөн өчив [54-58].

7. түнү [59] dolaĵiaju [70] орчуулагдсангүй!

8. lo (la) [71] қаған-un-a [79] орчуулагдсангүй!

9. Бид Нири хаан Түрэг хааны сүнсийг хүсэн (гөжин) сэргээн увидаслан зул өргөн өчиж [80-87],

10. дархад Жэйиби бээр уг бичиг сег паға ариутган дархалан бичивэй Ка [88-100].¹

«Хүйс толгой-1» (НТ1) бітіктасы мәтіннің транскрипциясы және қазақша сөзбе-сөз салыстырмасы:

1. biti (Біз) när (-лер) қаған (қаған) digin (тегин) šini-n (жаңа) bodisatva (Бодисатва) tögöhö (туады) қаған (қаған) boda (Бода) қаған-u (қағанның) ukaĥ (шығу тегин) ukaĵu (ұғып түсініп) [1-12],

2. ① hiri (Кері) ② anakaĵa (Анакая) ③ ..., ④ bidin (Бидин) ⑤ ĵaha (Жақа) ⑥ bodi (Боди) ⑦ bigiyä (Бекіе) när (-лар) bäyi (бәрі) dolaĵaju (жетеулеп, жеті болып) hügby (күй үн дауыс, ой бірігіп) [13-23].

3. biti (Біз) ĵilo (Жыло) nar (-лер) kara (Қара) paĵa (Найа) ĵong (Гүң) tuwar (Тувар) pürör (бүркер) šičigi (шатыр) pügtig (домалақ үй) nälän (қосып) [24-34].

¹ Онцгой тодорхойлолт:

1. Тус 100 үгсийн галиг хийгээд үсэг тэмдэгийн нарийн тайлбарыг Солонгод Л.Хурцбаатарын «1400 жилийн өмнөх өвөг монгол хэл – Хүйс толгойн бичээс (НТ 1) судлал» хэмээх номын монгол тайлбараар баримжаа болгоно. Орчуулгыг зөв оновчтойг ч тус номын монгол эхээр нь баримжаа болгоно.

2. 59-79-р хүртэл 20 үгийн утга агуулгыг арай гүйцэд судлаагүй тул орчуулагдсангүй.

3. Солонгод Л.Хурцбаатар тус ном дахь брахми үсэг бичгийг монгол үгээр хөрвүүлэн буулгаж, дийлэн тайлбарлах бүрэн эрхтэй. Худам монголоос кирил монголд хөрвүүлсэн Базылханы Напил. (Казахстан улс, Астана хотноо, 2019 оны 3-р сарын 3-ны өдөр).

4. niri (Нири) қаған-на (қағанның) kato (қатұн) nar (-лер) дәгид (інілер) niri (Нири) қаған (қаған) түрүг (Түрік) қаған (қаған) уса (себебі) dora (болған соң) тауіжу (ұлықтарға ас беріп) [35-47].

5. hiri (Кірі /тайпалық/) härgin (Керкін) барғо (Барғұ /тайпалық/) раһируһасі (бақырушы аруақ шақырушы) һигбіјү (сызылып билеп) түгәјү (түгесіп үлес таратып) [48-53],

6. ukabar (ұлық үлкен) nar (-лер) қаған (ұлы қаған) hani (кіші ханды) јulaba (шам жақты) [54-58].

7. түнү (түнү) түгәниүә (түгеніе) tuwar (Тувар) disatva ([бо]+дисатва) ti () katon (қатұн) қаған (қаған) рүгтігчі () šini-n (жаңа) bodisatva (Бодисатва) төрөһө (туады) қаған (қаған) dolaјају (жетеулеп, жеті болып) [59-70].

8. lo(la) () уса-da (себебі) bitigin (бітік-тің) қаған-hi (қатұн-ды) tuwar (Тувар) nar (-лер) қаған (қаған) төрөһө (туады) қаған-un-a (қаған-ға) [71-79].

9. pada (Біз) niri (Нири) қаған (қаған) түрүг (Түрік) қаған (қаған) гөјін (аруағын тілеп) ubijü (арбап) јulabaју (шам жақты) [80-87],

10. darkad (дархад) јäyibi (Жәйиби) uh (бұл) bitig (бітік) säg (сәг) рауа (рау) паға) ја(ју) (жу) darkan (арулап сақтап) bitibä (жазды) ka (Ka) [88-100].

«Хүйс толгой» (НТ1) бітіктасы мәтіннің қазақша мағыналық аудармасы:

1. Біздер қаған, тегін аруағынан жаңа Бодисатва туатынын қаған және Бода қағанның шығу тегін ұғып түсіндік [1-12].

2. ① Кері, ② Анақайа, ③ ..., ④ Бідін, ⑤ Жақа, ⑥ Боди, ⑦ Бекей-лер бәрі жетеулей бірігіп, үн-санамызды бірлестірдік [13-23].

3. Біз Жыло-лар Қара Найа, Гүң Тувар-мен бүркер домалақ үй және шатыр үй тігіп тұрғыздық [24-34].

4. Нири қағанға қатұндары інілері Нири қаған/ның/, Түрк қаған/ның/ себебі-дүр ғұрыптар жасап [35-47].

5. Кері /тайпалық/ Керкін, Барғұ /тайпалық/ бақырушысы (қам бақсысы) билеп, үлестерін таратып түгестірдік [48-53].

6. Ұлықтар ұлы қаған, кіші ханға арнап шам жағып сөйледік [54-58].

7. түнү [59] dolaјајају [70] not translated

8. lo(la) [71] қаған-un-a [79] not translated.

9. Біз Нири қаған Түрк қаған аруағын тілеп, арбап, білте шам ұсынып сөйледік [80-87].

10. Тархад Жейібі осы бітікті (жазуды)сег паға ... арулапқорғай сақтай бітігледік (жаздық) Ka [88-100].²

² **Ерекше ескерту:** 1. Аталмыш 100 сөздің транскрипциясы мен сөздердің түсіндірмелерін Солонгод Л.Хурибаатардың «1400 жыл бұрынғы байырғы моңғол тілі - «Хүйс толгой» (НТ I) мәтіннің зерттеулері» деген зерттеу еңбегінің моңғолша түсіндірмелерін негізге алынады. Мәтін аудармаларының дұрыс нақтылығында осы зерттеу еңбектің моңғолша нұсқасы негізге алынады.

2. 59-79 сөздері яғни 20 сөздің мән-мағынасы толық ашылып зерттелмегендіктен аударылмады.

3. Солонгод Л. Хурибаатар осы зерттеу еңбегіндегі көне брахми жазуымен жазылған моңғол сөздерді аударып түсіндіруге толық авторлық құқығы бар.

4. Солонгод Л. Хурибаатардың зерттеген НТ I байырғы моңғол тілінің мәтінін қазіргі моңғол кирил жазуына түсіріп, қазақ тіліндегі алғашқы аудармасын Напил Базылхан жасады.

«Хүйс толгой-1» бітіктасы мәтінін Солонгод овогт Л. Хурцбаатардың ғылыми транскрипциясын, моңғолша аудармасын көне түрк тілінің болмысымен салыстырмалы түрде алдын-ала қарастырған талдауымызды біз осы жолы ұсынып отырмыз [13]:

№	Солонгод овогт Л. Хурцбаатардың ғылыми транскрипциясы мен моңғолша аудармасы	Көне түрк тілінің үлгісімен алдын-ала салыстырмасы (жұрнақ, жалғауларды белгіледік)
1.	biti när қаған digin šini-n bodisatva töröh(ö) ⁽¹⁻⁷⁾	Biz(ler) қаған tegin yeni (yaңa) bodisatv toymak (törür)
	Бид нар хаан тигиний сүнснээс бодисатвагийн ид шидтэй шинээр төрөх нэгэн	
2.	қаған boda қаған- u ukah ukajū ⁽¹²⁾ hiri anakaya ⁽⁸⁻¹⁴⁾	қаған bodi қаған- in tegin uqur Hiri Anaqaya
	хааныг ба бода хааны угсаа удмыг ухааран мэдэрч, Хири Анакая	
3.	...bidin jaha Bodi Bigiyä när bäyi dolujaju hügbü ⁽¹⁵⁻²³⁾	Bizin Yaqa Bodi Begiye- ler yeti (toluq/ tolulap) kögledi
	Бидин Жаха Боди Бигиеэ нар буй бөгөөд долоон гишүүд цугларан хөг дуун (санал бодол) нэгдэв.	
4.	biti jilo när kara naya yong tuwar pürör čičiri pügtig nälän	Biz Yilo- lar Qara Naya Goң Tubar bürker čačir bögteg birlešip
	Бид жолоо нар хар ная гон тувартай бүрээр цацар майхан бөгтөг гэрээ босгон нийлүүлэн,	
5.	Niri қаған- na kato nar dägid Niri қаған түрүг қаған ⁽³⁵⁻⁴⁴⁾	Niri қаған- qa qatun- lar inileri Niri қаған Türük қаған
	Нири хааны хатад дүү нар Нири хаан ба Түрэг хааны	
6.	uča dora tayju ⁽⁴⁷⁾ Hiri härgin barγo	üčün (-dür) yoγi yoγlayip Hiri

	pahiruhaċi fiġbiĵü ⁽⁴⁵⁻⁵²⁾	Hergin Baryu baqırċisī köglerp
	учир дор ихсийн тайлга хийж, Хири овгийн хэргин этүгэн барго овгийн сүнс дуудаач хэвхэн бүжиглэж ихсийн хишгийг	
7.	tügäĵü ⁽⁵³⁾ ukabar nār kayan hani julaba ⁽⁵⁸⁾ tünü tügäniyā tuwar ⁽⁵⁹⁻⁶¹⁾	tögüşyü uqsarlar qayan qanqa yula (yalın) yaqtı t
	даяар олонд түгээн тарааж, овгийн ахас ухаантан нараас их хаан бага ханд зул өргөн өчив. Түнү түгэниеэ тувар	
8.	-dsatva ti katon pügtigċi šini-n bodisatva töröh(ö) kayan ⁽⁶²⁻⁶⁹⁾	bodisatv qatun bögtegċi yaņa-niñ bodisatv toymak (törür) qayan
	... дисатва ти катон каган пүгтигчи шини ийн бодисатва төрөхө каган	
9.	dolaĵaju lo(la) uċa-da bitigin kayan-hi tuwar nar kayan töröh(ö) kayan-un- a... ⁽⁷⁰⁻⁷⁹⁾	yeti lo(la) üçün (-dür) bitig-ni qayan-iñ tuwarlar qayan toymak (törür) qayan-iñ...
	долажажу ло (ла) уча да бичгийн каган хи тувар нар каган төрөхө каган ын ы ...	
10.	pada Niri kayan Türüg kayan göĵin ubiĵü julabaĵu darkad ĵiyäbi ⁽⁸⁰⁻⁸⁹⁾	Biz Niri qayan Türük qayan köĵür köjtürüp yula Tarqat Jeyibi
	бид Нири хаан Түрэг хааны сүнсийг хөжин сэргээн увдислан зул өргөн өчиж, Дархад Жэеиби	
11.	⁹⁰ uh ⁹¹ bitig ⁹²säg ⁹⁴ paĵa(pay) ⁹⁵ ... ⁹⁶ ja (ĵu) ⁹⁷ ... ⁹⁸ darkan ⁹⁹ bitibä ¹⁰⁰ ka ⁽⁹⁰⁻¹⁰⁰⁾	Bitig.....seg...pay ...ja... tarqan bitidi ka
	уг бичгийг сэг пага (паг) жа (жу) ариутган дархлан бичив. Ка !	

«Хүйс толгой-1» бітіктастың сызбасы. (Н.Базылхан, 2003 ж.)

«Хүйс толгой-1» бітіктас мәтініндегі сөздер мен жалғаулардың
көне түрк, моңғол сөздерінің салыстырмалы кестесі

(Н.Базылхан, 2019 жыл)

BN №	HS HT №	HT-1	Классикалық моңғол жазуында	Көне түрк тілінде	Семантикасы
1.	1	biti	bida	biz	біз
2.	2	nar	-nar	-lar, -ler	-lar,-ler,-lär, -lor,-lör,-lir, - lir; -dar,-der,-där,-dor,- dör, -dir, -dir; -tir, -tir, - tar, -ter,-tär, -tor, -tör; - nar,-när,-ner,-nor,-nör,- nur, -nir, -nir ; -zar, -zer, -zär; -sar, -ser, -sär; -rar, -rer, -rär Түрк тілдеріндегі көптік мәнді жалғау
3.	3	kaγan	qaγan	qaγan	қаған
4.	4	digin	čigin	tegin	тегін
5.	5	šini-n	šine-yin	yeni, yaγa	жаңа, жаңа+ның
6.	6	bodisatva	Bodisatw-a	bodisatva	Бодисатва, Бурхан
7.	7	töröhö	törökü	törü-	Туу, жаратылу, пайда болу
8.	9	boda	boda	bod, bodun?	1. Бод (Богд) 2. халық
9.	10	-nu	-u- (ийн, ын, -н,	-iγ	-ның, -нің, -тың, -тің, - дың,-дің

			харьяалахын тийн ялгал)		Ілік септік жалғауы
10.	11	ukah	уҮ	tegi-	Тегі, арғы тегі
11.	12	ukaĵu	uquĵu	uq-	ухаж ойлгох
12.	13	hiri	hiri	-	Есім немесе этноним атау
13.	14	anakaya	anakaya	-	Есім немесе этноним атау
14.	16	bidin	bidin	-	Есім немесе этноним атау
15.	17	ĵaha	ĵaq-a	yaqa-	Есім немесе этноним атау
16.	18	bodi	bodi	-	Есім немесе этноним атау
17.	19	bigiyä	beki	beg	Есім немесе этноним атау
18.	21	bäyi	beyi	bar-	Бар-, бар болу-
19.	22	doluĵaju	doluĵaju	-?	жетеулеп, жетеуі (сан)
20.	23	hügbü	hügbü	-?	Күй (музыкалық)
21.	25	ĵilo	ĵiluĵu	jol -?	жол, жолы
22.	27	kara	qara	qara	қара
23.	28	naya	naya	naya	Әзірше белгісіз
24.	29	γong	γong	γong	Әзірше белгісіз
25.	30	tuwar	tuwar	tuwa	Әзірше белгісіз
26.	31	pürör	pürör	pürür	барлығы

27.	32	čičiri	čačar	čačir, čačir, čatir	шатыр
28.	33	pügtig	Pügtig (буян өглөг буян хишиг)	bögteg, bujan, bögteg	игілік, игі істер
29.	34	nälän	nelen	nelen	бірігіп
30.	35	Niri	Niri	Niri	Нири (қаған аты)
31.	38	kato	kato	qatun	Қатын, зайыбы
32.	39	-na	-u (- ийн, ын, - н, Харьяалахын тийн ялгал утгалбар)	-iŋ	-ның, -нің, -тың, -тің, - дың, -дің (Ілік септік жалғауы)
33.	40	dägid	degüüd	-?	Іні, іні бауырлар
34.	43	türüg	türüg	Türük, türüg	Түрк
35.	45	uča	uča	üčün	себебі
36.	46	dora	dor	-	-дүр
37.	47	tayıju	tayıju	taγ-, yoγ-	Шалу-, құрбан шалу-
38.	48	hiri	hiri	-	Есім немесе этноним атау
39.	49	hergin	hergin	-	Есім немесе этноним атау
40.	50	barγu	barγu	-	Есім немесе этноним атау
41.	51	pahiruhači	pahiruhači		бақырушы

42.	52	higbiju	higbiju	-?	тепкілеп билеп
43.	53	tügäjü	tügejü	tügejü	тартатып
44.	54	ukabar	ukabar	uq-	ұғымды, ақылды
45.	57	kani	qan-i	qan-i	ханыг, бага ханыг
46.	58	julaba	julaba (зул өргөв, зулж)	yulu-	шам жағып, білте жағып
47.	59	tunu	tunu	tunu	Әзірше белгісіз
48.	60	tügäniyä	tügeniye	tügeniye	Әзірше белгісіз
49.	61	tuwar	tuvar	tuvar	Есім немесе этноним атау
50.	63	ti	ti	ti	Әзірше белгісіз
51.	65	pügtigči	Pügtigči («буян өглөгч, буян хишигч»)	bögtegči	Игілік жасаушы
52.	70	dolaĵaju (долуул болж)	dolaĵaju	-	жетеулеп, жетеуі (сан)
53.	71	lo	lo	lo	Әзірше белгісіз
54.	72	uĉa-da	uĉa-da	üĉün	себебі
55.	73	bitigin	biĉig-in (бичиг-ийн)	bitig-in	Жазу+дың
56.	74	hi	-yi (-ыг, -ийг, заахын тийн ялгал)	-i	-ты, -ті-, -ды, -ді, -ны, -ні (табыс сеептік жалғауы)

57.	79	nu-n	-u-yin	-niң, -iң	-ның, -нің, -тың, -тің, -дың, -дің (Ілік септік жалғауы)
58.	80	Pada	Pada	biz	біз
59.	85	göjin	göjin	köjin	Әзірше белгісіз
60.	86	ubiju	ubiju	-?	үпілеп
61.	87	julabaju	julabaju	-?	Шам жағып, білте жағып ұсынып
62.	88	darkad	darqad	tarqat	тархандар (әскери атақ)
63.	89	jäyibi	jeyibi	jeyibi	Әскери атақ?
64.	90	uh	uу	bu	Түп, түпкі
65.	91	bitig	bičig	bitig	Бітік-жазу
66.	93	seg	seg	seg	Әзірше белгісіз
67.	94	paуa	paуa	-	Әзірше белгісіз
68.	96	ju	ju	ju	Сөздің буыны
69.	98	darkan	darqan	tarqan	тархан (әскери атақ)
70.	99	Bitibä	bičibe	bitigme	жазды
71.	100	ka	ka	ka	Әзірше белгісіз

Әдебиет

1. Цэнд Д. Шинжлэх ухааны академийн мэдээ. – Улаанбаатар, 1967. -№4. 100-р тал.
2. Шинэхүү М. Шинэ бичээс олдлоо // Түүхийн судлал. Tomus X, Fasc.1-12. -Улаанбаатар, 1974. – 206-211 бб.
3. Наваан Д. 1976 оны хээрийн шинжилгээний тайлан ТХГБС. – Улаанбаатар. 1976.
4. Nejat Diyarbekirli Orhundan geliyorum // Türk Kültürü. 1979, sayı 198-199. – 321-340 бб.

5. Базылхан Н. Көне түрік бітіктастары мен ескерткіштері (Орхон, Енисей, Талас) // Серия: «Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері». – II том. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – 51 б.
6. Жолдасбеков М., Сарткожаұлы Қ. Орхон ескерткіштерінің толық Атласы. – Астана, 2007.
7. Bazykhan Napil Unknown Stone Stelas from Mongolia with Brahmi Inscriptions from Ancient India // India an Kazakhstan . Silk Road Synergy Continues. –New Delhi: Academic Excellence, 2011. – 71-77.
8. Dieter Maue, Mehmet Ölmez, Étienne de La Vaissière, Alexander Vovin Earliest inscriptions from the Mongolian steppe // 60 th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference August 27 – September 1, 2017 Székesfehérvár, Hungary, Book of Abstracts edited by Akos Bertalan Apatoczky . Budapest, 2017. – 46 /pp. 30-32 /
9. Alexander Vovin An Interpretation of the The Khüis Tolgoi Inscription // Journal Asiatique. Volume 306.2 (2018): 303-313.
10. Hurcabagatur Solongyod Dr. Elias Verlag Imofif e. v., Köln Meine Mongolische Ablesung der Khüis-Tolgoi Inschriften aus der Mongolei (zusammenfassung des vortrags) // Revival of Identity and Cultural Heritage: Turkic Language from Past to Future International Forum (Paris, April 30, 2018). Proceedings of the International Forum, UNESCO Headquarters, Room IX, Paris, 2018. -Astana. «ҒЫЛЫМ» баспасы, 2018. – 31-33 бб.
11. Solonggod Qurčabayatur 1400 jil-un emüneki ebüg monggol kele. Küyisü toluyai-yin bičigesü (HT1) -yin sudulul . - Elias Verlag IMoFiF e.V. Cologne, Germany, 2019. – 380 p.
12. Солонгод овогт Л. Хурцбаатар гуайн «1400 жилийн өмнөх өвөг монгол хэл. Хүйс толгойн хөшөөний бичээсийн (HT1) судлал» .-2020 он, 387 хуудас.
13. Базылхан Н. «Хүйс толгой- I, II » бітіктастарындағы брахми жазулы мәтіндер // <http://atalarmirasi.org/17-khuyis-tolgoi-i-ii-bitiktastaryndaghy-brakhmi-zhazuly-matinder> (10.12.2021).

*Муканова Гюльнар Кайроллиновна
КазНУ им. аль-Фараби,
кандидат исторических наук,
профессор*

Афганская тема в исследованиях отечественных востоковедов

Талибан и ситуация в Афганистане – темы, особенно громко прозвучавшие в мировых СМИ осенью 2021 года. История и культура народов Афганистана представляют интерес для всех, кому небезразличны траектории развития международных отношений вокруг той части земной суши, которая непосредственно оказывает влияние на регионы, граничащие с постсоветскими государствами, составляющими стержень Центральной Азии.

Директор Института азиатских исследований, автор книг «Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии» [1], «История Афганистана» [2] Султан Магруппович Акимбеков известен как тонкий аналитик и специалист по достаточно сложному узлу данного сектора Азии. Много лет он занимается изучением геополитических векторов и его профессиональное мнение сегодня востребовано, как независимого эксперта и публициста, способного выражать оригинальное мнение и участвовать в диспутах и форумах определенного порядка. Главный редактор журнала «Центр Азии» С.Акимбеков к тому же располагает мнением читательской аудитории и авторского пула, чтобы не почитать на лаврах мэтра и постоянно совершенствует познания в избранном направлении.

Следует заметить, что изданные труды Султана Магрупповича замечательно дополняют работы российских (советских) востоковедов с мировой известностью, таких как Ю.В.Ганковский [3], В.М.Ромодин [4], М.Р.Арунова [5]. Данность в смысле наследования советской востоковедной школы неизбежна; при том, что отечественные эксперты безусловно знакомы с трудами заокеанских экспертов по афганской проблеме: комментатора Mccauley, 2002 [6] и профессиональной исследовательницы Laruelle, 2020 [7] и другими.

Проводя сопоставительный анализ имеющихся в свободном доступе публикаций на русском языке по афганской тематике, нетрудно будет выделить определенный положительный задел казахстанской политологической школы, представленной именно статьями и монографиями С.М.Акимбекова.

Если книга известного специалиста по истории Афганистана В.А.Ромодина (1912-1984), по которой учились большинство аспирантов советского периода, посвящена проблемам социально-политического развития этого государства во второй половине XIX - начале XX в.: событиям второй англо-афганской войны (1878-1880); восстаниям 80-х годов XIX в.; реформам эмира Абдуррахман-хана и определенное внимание уделено автором

становлению официальной афганской историографии, то публикации С.Акимбекова имеют большое прикладное значение и основаны на исторических фактах протяженного хронологически диапазона. В книге Акимбекова С.М. «Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии» (1998), достаточно востребованной, чему свидетельством ее второе издание (2003), рассматривается изменение геополитического положения Афганистана с 18 в. до начала 21 в., и геополитический анализ проводится с учетом широкого спектра событий как внутри Афганистана, так и в регионе и в мировой системе в целом.

В работах корифея советского востоковедения Ю.В.Ганковского также исследуется процесс становления афганского государства, многовековая борьба народа Афганистана за независимость. Особое внимание уделяется социально-экономическим и политическим преобразованиям, осуществленным под руководством НДПА в результате победы апрельской революции 1978 г., а также советско-афганским отношениям. В настоящее время эти труды можно читать критически, отбрасывая идеологические формулировки и политические оценки.

Российские востоковеды продвинулись в части изучения новых трендов во внешней политике Афганистана (доталибского периода). Так, в книге, написанной известным афганистом М.Р. Аруновой, представлены основные документы Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) по афганской проблематике и очерк взаимоотношений ШОС и современного Афганистана.

Если обернуться в прошлое, почти столетие назад увидел свет оригинальный памятник визуализации и интеллектуально-чувственного восприятия иной культуры, созданный вдохновенным пером яркой личности Ларисы Рейснер [8]. Афганистан до сих пор привлекает зарубежных авторов своей неповторимостью – особой ментальностью жителей, описанной в путевых очерках Ларисы Михайловны Рейснер и другой исследовательницы, француженки Нэнси Хэтч Дюпре [9], которая сумела передать свое очарование многоликой культурой региона, словно сотканной из самых разных красок и верований.

По мнению специалистов, книга знаменитой исследовательницы археологии и культуры Афганистана Нэнси Хэтч Дюпре рассказывает о культурно-исторической среде афганской провинции Бамьян. Особенность данной работы состоит в том, что она была создана до печально известного разрушения бамьянских статуй Будды в 1990-е гг., и следовательно, в ней можно найти описание этого уникального афганского памятника.

Рассуждения С.М.Акимбекова, признанного эксперта, к которому нередко обращаются за разъяснениями журналисты, профессионально касаются геополитических векторов, анализа перипетий афганского вопроса. Теме Афганистана казахстанский исследователь посвятил большую часть жизни и ныне является признанным авторитетом среди ориенталистов постсоветского пространства и в мире. Разумеется, современные тенденции в

эгалитарной архитектуре одной из загадочных стран Востока станут поводом к созданию новых книг, раскрывающих перед читательской аудиторией тайные хитросплетения и зигзаги политических «ходов» в Юго-Западной Азии.

Интерес к государствам и обществам Востока немаловажно удовлетворять информированием о палитре этнокультурного многообразия, основных языках и диалектах, родо-племенных дефинициях, обычаях и традициях, чтобы казахстанский читатель/зритель мог располагать сведениями о ценностях этой страны, самостоятельно разбираться в ее экономических, социальных предпочтениях. Географическое расположение и ресурсный потенциал Афганистана и Казахстана имеют определенно общие черты, древнюю историю, чтобы проявлять разумный интерес к происходящему в регионе и делать выводы.

Литература

1. Акимбеков С.М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии. – Алматы: Б.и., 2003. – 2 изд. – 400 с.
2. Акимбеков С.М. История Афганистана. – Астана: Алматы: ИМЭП при Фонде Первого Президента, 2015. – 848 с.
3. История Афганистана с древнейших времён до наших дней / Отв. ред. Ганковский Ю.В. – Москва: Мысль, 1982. – 368 с.
4. Ромодин В.А. Афганистан во второй половине XIX — начале XX в. Официальная история и историография. Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1990. – 144 с.
5. Арунова М.Р. ШОС и афганская проблема. Москва: Институт востоковедения (ИВ) РАН: Институт Ближнего Востока, 2012. – 198 с.
6. Mccauley, Martin. Afghanistan and Central Asia: A Modern History. Routledge, 2002. – 208 p.
7. Laruelle, Marlene. The Central Asia–Afghanistan Relationship: From Soviet Intervention to the Silk Road Initiatives (Contemporary Central Asia: Societies, Politics, and Cultures. Lexington Books, 2020. – 282 p.
8. Рейснер Л. Афганистан. М.Л., 1925. – 103 с.
9. Dupree Nancy Hatch. The Valley of Bamiyan Kabul: Afghan Tourist Organization, 1967. 2nd edition. – 90 p.

Исабек Баршагүл Қашқынқызы
тарих ғылымдарының кандидаты,
доцент

Архив құжаттары мен естеліктердегі академик Рамазан Сүлейменов бейнесі

Көрнекті ғалым, ұлағатты ұстаз, ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтің соңында қалған мол ғылыми мұраларына танымдық, тарихнамалық талдау жасау және әлеуметтік-кәсіби есеюі мен ғылыми-ұйымдастырушылық қызметін арнайы зерттеу ретінде 1995 жылы ұстазым Ханкелді Махмұтұлы Әбжанов тарапынан ғылыми тақырып ретінде ұсынылғанда қуанғаным да қиналғаным да рас. Себебі, біріншіден, Р.Б. Сүлейменовтің дүниеден қайтқанына небәрі 3-4 жыл ғана өткен болатын, екіншіден, ғалымның Қазақстандағы мәдени құрылыстың тарихы мен шығыстану мәселелеріне арналған мәні зор еңбектері кеңестік, социалистік идеология тұсында жазылғандықтан көп зерттеу жүргізіп, байыпты ой-тұжырымдар жасауды қажет етті. Үшіншіден, Рамазан Бимашұлының өмірі мен шығармашылық белестері жайлы зерттеулер, мақалалар тым аз, ал естеліктер мүлде жарық көрген емес еді. Тыңнан түрен салғандай, тұлғаның тарихшы, мәдениеттанушы, шығыстанушы, басшы, ұйымдастырушы қырларын ашуға келгенде қиналыс тудырғаны ақиқат.

Зерттеудің деректемелік негізін Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының архив қорлары (ҚР ҰҒА орталық мұрағатындағы 2 қор және Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының 11 қоры) мен Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институтында сақтаулы тұрған "Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтің жеке мұрағатының" материалдары құрады. Ғалымның мұрағатын жұбайы Нұркамал Нығыметқызы Қамбарова 1994 жылы Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясы Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану орталығына (сол кезеңде Алматы қаласы, А.С.Пушкин көшесі 111 үйде орналасқан) өткізген екен. Р.Б.Сүлейменовтің шәкірті, тарих ғылымдарының докторы Әбусейітова Меруерт Қуатқызының көмегімен, қолдауымен жер төледе (подвальда) тұрған құжаттармен танысуға мүмкіндік туып, академик Рамазан Бимашұлының қолжазбалары мен еңбектері жинақталған 5-6 қораптағы (коробкадағы) құжаттарын орталықтың жоғары этапына көтеріп, су басудан аман қалғанына өз үлесімді қосқанымды мақтаныш тұтамын. Кейін осы құжаттарды реттеп, жүйелеп, Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институтына "Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтің жеке мұрағатының" материалдары деп тізбе жасап, өткіздім. Р.Б.Сүлейменов туралы сақталған жеке мұрағатындағы деректерді мынадай топтарға бөліп қарастырса болады:

- ғылыми еңбектері мен мақалаларының қолжазбалары және оларға арналып жинақталған деректер, әртүрлі мұрағат қорларынан, кітап,

- газет, журналдардан алынған жазбалар, сын-пікірлер, әріптестерінің қызметі мен ғылыми-шығармашылық жұмыстары туралы деректер;
- ғылыми-ұйымдастырушылық және қоғамдық қызметі туралы деректер, оларға жататындар: Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясы, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институты, Қазақ ұлттық университеті мен әртүрлі комиссиялар мен қоғамдардағы қызметі туралы деректер, көпшілік алдында сөйлеген сөздері мен баяндамалары, радиода сөйлеген сөздері, оқыған лекциялары;
 - өмірбаяндық сипаттағы деректер (жеке басының құжаттары, өз қолымен жазған өмірбаяндары, ғылыми еңбектерінің тізімдері, құрмет грамоталары, құттықтаулар);
 - хаттар. Р.Б.Сүлейменовтің жазған хаттары мен оған жазылған хаттар.

Архив қорларымен таныса отырып, Р.Б.Сүлейменовтің Қазақстан тарих ғылымының әртүрлі бағыттарына қалам сілтегенін бағамдадық. Ғылымды әсіресе еліміздегі шығыстық қолжазбалар мен мұраларды жинақтау, жүйелеу, оларды аудару арқылы халыққа насихаттау мәселесі көп толғантқан. Шығыстанушы мамандарды даярлауға ерекше көңіл бөліп, оларға ғылыми жетекшілік ететін ғалымдарды анықтауда еңбегі зор. Қазақ халқының арасынан шыққан әртүрлі кезеңдегі тарихи тұлғалардың өмірі мен қызметі туралы еңбектерінің өзі бір төбе (Абылай хан, Кенесары, Шоқан Уәлиханов, Темірбек Жүргенов, Санжар Асфендияров т.б.).

Оған жазылған және өзі жазған хаттар ғалымның достық қатынастарға көп мән бергенін, қолынан келген көмегін аямаған ізгі жүректі, адамгершілігі мол, парасатты бейнесін көз алдымызға келтіреді. Сондай-ақ отбасы мүшелерімен жазысқан хаттары бала тәрбиесіне ерекше көңіл бөліп, ұл-қызының білімді, өнегелі, мәдениетті азамат болып қалыптасуын естен шығармай, әрқашан қаперге алып отырғанын байқатады.

Алматы қаласындағы «М.О.Әуезовтің мұражай үйінің» архив қорынан Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтің ұстазы, ғылыми жетекшісі, заңғар жазушы Мұхтар Омарханұлы Әуезовтің кандидаттық диссертация жөніндегі пікірін тауып, зерттеуге пайдаландық. 1961 жылы сәуір айында Р.Б.Сүлейменов академик М.О.Әуезовтің ғылыми жетекшілігімен орындалған "Екінші және үшінші бесжылдықтар тұсындағы Қазақстанда жүргізілген мәдени құрылыс. 1933-1940 жж" тақырыбына кандидаттық диссертациясын табысты қорғап шығады. Отандық тарихнамада тұңғыш рет 1933-1940 жылдарғы Қазақстандағы мәдени құрылыстың жетістіктері мен кемшіліктері кешенді түрде талданылады. Диссертациядағы негізгі нәтижелер мен пайымдаулар автордың 16 мақаласы мен рецензияларында жарияланады. 1960 жылы 20 карашада Р.Б.Сүлейменовтің диссертациясы жөніндегі алғашқы пікірінде ғылыми жетекшісі М.О.Әуезов: « ...Кандидаттық диссертация үшін өте үлкен және сирек ұшырасатын көлемді еңбек (584 бет) жазу айлар, жылдар

бойындағы көп жұмыс жасалғандығын байқатумен қатар көзге түсетін ең бастысы - еңбектің мазмұны, жинастырылған мағлұматтарды қорыту әдістері. Сүлейменовтің терең білгірлігі мынадай қорытынды шығаруға себеп болады: диссертант ғылыми жұмыс атқаруға толық даярлығы бар адам, іскер және көп нәтиже шығара алатын зерттеуші». Ғұламаның берген бағасы, жас зерттеушіге артқан үміті көп ұзамай толық ақталады. Сөз орайында айта кетейік, « Мұхтар Әуезовтің аспирантына талап қойғыштығын, 584 беттік қолжазбаны бір аптаға жеткізбей оқып бергенін Р.Сүлейменов өмір бойы тамсана еске алумен болды»- деп жазады шәкірті, ҚР ҰҒА академигі Х.М. Әбжанов.

Рамазан Бимашұлы жастарға көп уақытын жұмсап, ғылымдағы ынта-жігерін үнемі қолдап отырған. Ғалымның шәкірттерінің бірі, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің профессоры Сағынғали Әбубәкіров ұстазын былай деп еске алады: "Біз, шәкірттері, Рамазан Бимашұлын еңбекқорлығы, қарапайымдылығы, әділдігі (ол кісі кейбіреулер сияқты оңтүстік, солтүстік, батыс, шығыс деген жершілдік, жүзшілдік, рушылдық ауруына шалдықпай, таза өтті) үшін сыйлайтынбыз. Ғылымға жаңа ене бастаған аспирант болсын, оң-солын танып қалған докторант болсын, жарияланған немесе сиясы да кеуіп үлгермеген азын-аулақ дүниелерін апарғанда, балаша қуанып, бір жасап қалушы еді. Алғаш оқитын да, сынайтын да, түзетін де өзі болатын. Мұндай сәттерді ұмыту мүмкін емес. Рамазан ағамыз мен сияқты шәкірттері үшін қанша оқыса да таусылмаған, таусылмайтын аяулы кітаптай еді". Ал тарих ғылымдарының докторы Әбусейітова Меруерт Қуатқызы: « Р.Б. Сүлейменов жастарды қолдап, олардың аспирантурадағы, докторантурадағы ғылыми құлшыныстарын дамытуға көмектесетін, көпшіл болатын, әсіресе өзі ғылымға деген сүйіспеншілігін анық байқаған жас ғалымдармен (Н.Е.Масанов, В.А.Моисеев, Т.К.Бейсембиев, Р.М.Мұстафина және т.б) білімі мен ойларын бөлісуді ұнататын, онымен әртүрлі ғылыми және өмірлік проблемалар жөнінде пікір алысу қызық еді. Өзінің қарапайымдылығымен, дарқандылығымен және демократиялығымен баршаны баурап тұратын» деп жазады. Р.Б.Сүлейменовтің ғылыми басшылығы мен қамқорлығының арқасында 3 докторлық, 30-ға жуық кандидаттық диссертация жазылып, қорғалды. Ресми оппонент ретінде сын пікір жазып, консультация (ғылыми кеңес) есебінде берген ақыл-кеңестері сан салалы.

1994 жылы 24-25 ақпанда Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясы Шығыстану орталығы мен Қазақстан дизайнерлер одағының бірігуімен «Р.Б.Сүлейменов оқулары» өтті. Бұл I ғылыми оқудың тақырыбы «Қазақстанның тарихы мен мәдениеті» деп аталды. Онда Р.Б.Сүлейменовтің замандастары шәкірттері мен әріптестері ғалымның өмірден өткеніне көп бола қоймаса да азаматқа деген сағынышын жасырмай үлкен тебіреніспен арнайы баяндамаларын оқыды. Канфененцияға қатысушы ғалымдар және шетелден келген қонақтар Р.Б.Сүлейменовтің тұлғасын жан-жақты аша алды. Осы жиында Х.М. Әбжанов « Академик Р.Б.Сүлейменов-мәдениет тарихын зерттеуші» тақырыбында баяндама жасаса, А.Т. Қапаева «Р.Б.Сүлейменов-

қазақ ұлттық интеллигенциясының қалыптасуы мен дамуы мәселелерін зерттеуші» деген баяндамамен зиялы қауым тарихына байланысты ғалым еңбектерінің құндылығына көңіл бөлген. Осы материалдармен Шығыстану институтындағы архив қорларынан таныстық.

2001 жылғы 16 ақпанда Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының мәжіліс залында Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар бөлімі, Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ұйымдастыруымен аса көрнекті ғалым, академик Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтің 70 жылдық мерейтойын атап өткен жиын болды. Жиынға ғалымның замандастары, қызметес болған достары, шәкірттері, туыстары, отбасы мүшелері, құда жекжаттары келді. Еске алу кешін Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының Президенті Нағима Әбенқызы Айтқожина сөз сөйлеп ашып, одан әрі өзі жүргізді.

Жиында Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры, т.ғ.д., академик Манаш Қабашұлы Қозыбаев: "Академик Р.Б.Сүлейменов – ойшыл ғалым, сырлы азамат" деген тақырыпта баяндама жасады. Одан соң ғалымның үзеңгілес жолдастары, замандастары, шәкірттері сөз сөйлеп, Рамазан Бимашұлының ғылымға сіңірген еңбегіне, азаматтық қасиеттеріне тоқталып, тарих ғылымының дамуына жеке өзі қосқан үлесіне үлкен баға берді. Олар ҚР ҰҒА академиктері Б.А. Төлепбаев, Ө.М. Сұлтанғазин, К.Н. Нұрпейіс, С.С. Сартаев, Ғ.С. Сапарғалиев, З.К. Қожабеков, М.Х. Асылбеков, т.ғ.д., профессор Т.Б. Балақаев, т.ғ.д., профессор Ә.Н. Құдайбергенов, т.ғ.д., профессор М.Қ. Әбусейітова, ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты, Р.Б.Сүлейменовтің шәкірті – Ғани Қасымов, т.б.

Осы жиында ҚР ҰҒА академигі Қозыбаев Манаш Қабашұлы: «Рамазан бір жыл туған түлек еді. Ерте арамыздан кетті. Рекең сырбаз, ойы да, бойы да биік сұлу жан еді. Істе де, түзде де толып отырады (Абайдың толық адам дегенін еске алыңыз). Күлімсіреп, көз әйнегін түзеп қойып, көңілдеген сәтте Шапибайауын айтатын. Қоңыр дауысы асқақтап кететін. Барша жаратылысы сұлу Рекең ғылымның да құлы еді. Рамазан ақкөңіл, ашық жан еді. Ойын-тойда көңілді думанның қызуына елегізіп отыратын. Әңгіме айту мәнері өзгеше еді. Ол еуропалық ұлылардың айтқанын орынды пайдаланып, әдеби образдарды еске алып сөйлейтін. Әңгімеге беріле сөйлеп интонацияларын орынды қойып, тыңдаушыларын қызықтыратын. Бұл да оның мәдениеттілігінің бір қыры сияқты еді» деп ғалымның адамгершілік келбетін ашса, ҚР ҰҒА академигі Сұлтанғазин Өмірзақ Махмұтұлы: «Қазақта мынадай бір қанатты сөз бар: "Ел үмітін, ер ақтайды, ер есімін ел сақтайды". Осы сөз Рамазан Бимашұлына арналған сияқты. Себебі Рамазан Бимашұлы өзінің бүкіл саналы өмірін, шығармашылық қызметін өмірінің соңына дейін халқының мәдениетін, ғылымын дамытуға арнады.

Менің өмірімде, жұмыс бабында кездескен адамдарым аз болған жоқ. Бірақ соның ішінде ең сүйкімділерінің бірі Рамазан Бимашұлы еді. Рамазан Бимашұлы өте жылы жүзді, ешуақытта бір қатты сөз айтпайтын. Бірақ ол тек момақан адам емес, еңбекқор адам еді, Мәдениеті биік еді. Соңғы уақытта Еуразияны көп айтып жүр ғой. Соның бірінші, әуелі болып айтқанның бірі Рамазан Бимашұлы болатын. Себебі, ол кісі Еуропа мен Шығыстың мәдениетін жалғастырған, соның ұлы адамдарының шығармаларын терең зерттеп, түсінген қазақ азаматтарының бірі еді» деп Рамазан Бимашұлын ерекше тебіреніспен еске алды. Ғалымның замандасы, әріптесі ҚР ҰҒА академигі Кеңес Нұрпейісұлы: «Рамазан жігіттің сұлтаны еді, мүсіні сұлу жігіт әрі керемет әнші болатын. Ұлы Абайдың сөзіне жазылған С.Мұхамеджанның романстарын өте жақсы орындайтын. "Дүниеде сірә сендей маған жар жоқ, саған жар менен артық табылса да" деген өлең жолдарын шырқайтын тұстары әлі есімде...

«Рамазанның екінші қасиеті арлы,ұяты мол жігіт еді» деп Р.Сүлейменовтің әншілік қабілеті туралы да баяндады. Ал ҚР ҰҒА академигі Оразақ Смағұлұлы: «Рамазан өткен ғасырдың 80-жылдары Абылай ханға орай арнайы тарихи зерттеу кітабын жоспарлайды. Бұл еңбек жазылып болғаннан кейін Рамазан оны баспаға әкеледі. Сол кезде баспа цензурасы оның "Абылай хан" атты монографиясын басқаша атауға оны мәжбүр етеді. Бұрынғы аттың орнына кітапты "Из истории Казахстана XVIII века" (А., 1998) деген атпен шығарады. Дегенмен кітаптың "О внешней и внутренней политике Абылая" деген қосымша атауын зорға сақтап қалдық деп Рамазанның айтқаны әлі есімде» деп ғалымның Абылай хан туралы еңбегінің қандай қиындықтармен баспаға жарияланғанын хабарлады.

Ал ғалымның ғылыми ортадағы беделі мен білімі туралы тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Төлтай Балақаев: «Рамазан Бимашұлы жаратылысынан зерек, алғыр, талантты жан болатын, ол орысшаға жетік, ұстараның жүзіндей өткір тілді, сөзге шешен кісі еді. Сондықтан да оның республика мәдениетінің тарихына арналған еңбектерінің ғылыми да, теориялық та мазмұны терең, құнды дүниелер, оның бұл еңбектерін осы саланың мамандары СССР Ғылым академиясының академиктері М.П.Ким, В.А.Куманев тағы басқалар жоғары бағалайтын» деп еске алды.

"Ғалымның хаты өлмейді" демекші академик Р.Б. Сүлейменовтің артында қалған мұра, ұрпақтардың игілігіне қызмет ете беретін байлық. Ал осы мұраны бүгінгіден де тиімді пайдалану үшін және кейінгі ұрпақтың жадында ғалымның атын сақтау үшін нақты шараларды жүзеге асыру керек. Олардың біршамасы қазірдің өзінде атқарылды. Айталық, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Шығыстану институтына, Алматыдағы, Нұр-Сұлтандағы бір-бір көшеге академик Р.Б. Сүлейменовтің аты берілді, ғалым тұрған үйдің қабырғасына ескерткіш тақта орнатылды. Ғалымның шәкірті, ҚР ҰҒА академигі Ханкелді Махмұтұлы Әбжановтың басшылығымен 2015 жылы Алматы қаласынан Рамазан Сүлейменовтің таңдаулы шығармаларының екі

томдық еңбегі жарыққа шықты. Ендігі жерде мынадай істерді қолға алса ләзім болар еді:

1. Рамазан Сүлейменовтің шығармалары негізінен орыс тілінде жазылған, Солардың күні бүгінге дейін маңызын жоймағандарын, әсіресе Абылай хан, С. Асфендияров, П.В. Волобуев, М.П. Ким, Қ. Сәтбаев, М. Әуезов, Ә. Марғұлан, А. Нүсіпбеков, Г.Ф. Дахшлейгер, С. Бейсембаев жайлы жазғандарын қазақшаға аударып, жинақ ретінде шығарса, артықшылық етпес еді.

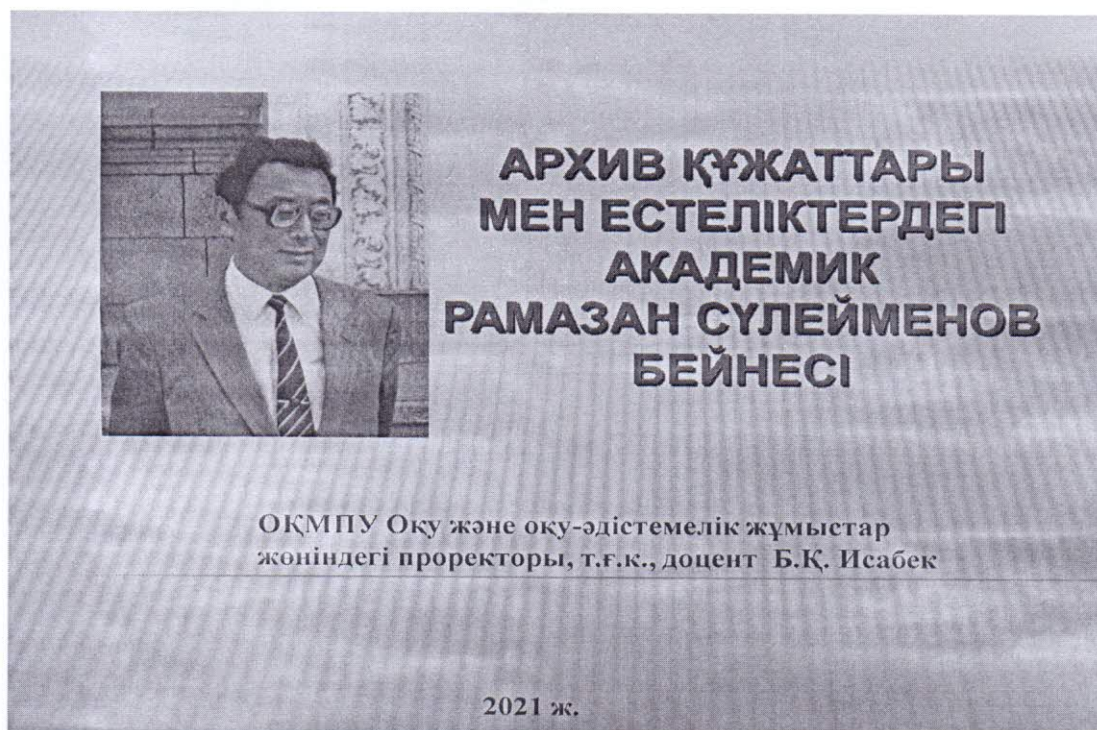
2. 1994 жылы өткен I Сүлейменов оқулары жалғасын таппай қалды. Бұл іске Р. Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты лайықты мән беріп, қайта оралуы керек.

3. ҚР Білім және ғылым министрлігіне қарасты қоғамтану ғылыми-зерттеу институттарының бірінде еңбек ететін әрі мәдениет тарихы мен теориясын, шығыстану мәселелерін зерттеуде үздік нәтижелерге жеткен жас ғалымдар үшін Р.Б. Сүлейменов атындағы сыйлық тағайындалса, мәдениеттану мен шығыстану ғылымының ілгерілуіне септігін тигізеді.

4. Ғалымның туған қаласы Нұр-Сұлтанда мектепке академик Р.Б. Сүлейменов атын берсе артықтық етпес еді.

Әдебиет

1. Әбжанов Х. Исабек Б. «Академик Рамазан Сүлейменов» Алматы: «Дайк-Пресс», 2007. – 252 б.
2. Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының архив қорлары (ҚР ҰҒА орталық мұрағатындағы 2 қор және Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының 11 қоры);
3. Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институтында сақтаулы тұрған «Рамазан Бимасұлы Сүлейменовтің жеке мұрағатының» материалдары

Көрнекті ғалым, ұлағатты ұстаз, ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтің соңында қалған мол ғылыми мұраларына танымдық, тарихнамалық талдау жасау және әлеуметтік-кәсіби есеуі мен ғылыми-ұйымдастырушылық қызметін арнайы зерттеу ретінде 1996 жылы ұстазым Ханкелді Махмұтұлы Әбжанов тарапынан ғылыми тақырып ретінде ұсынылғанда қуанғаным да қиналғаным да рас.

- × Р.Б. Сүлейменовтің дүниеден қайтқанына небәрі 3-4 жыл ғана өткен болатын
- × Ғалымның Қазақстандағы мәдени құрылыстың тарихы мен шығыстану мәселелеріне арналған мөні зор еңбектері кеңестік, социалистік идеология тұсында жазылғандықтан көп зерттеу жүргізіп, байыпты ой-тұжырымдар жасауды қажет етті.
- × Рамазан Бимашұлының өмірі мен шығармашылық белестері жайлы зерттеулер, мақалалар тым аз, ал естеліктер мүлде жарық көрген емес еді. Тыңнан түрен салғандай, тұлғаның тарихшы, мәдениеттанушы, шығыстанушы, басшы, ұйымдастырушы қырларын ашуға келгенде қиналыс тудырғаны ақиқат.

Құжаттарды реттеп, жүйелеп, Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институтына "Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтің жеке мұрағатының" материалдары деп тізбе жасап, өткіздім. Р.Б.Сүлейменов туралы сақталған жеке мұрағатындағы деректерді мынадай топтарға бөліп қарастырса болады:

- ✓ ғылыми еңбектері мен мақалаларының қолжазбалары және оларға арналып жинақталған деректер, өртүрлі мұрағат қорларынан, кітап, газет, журналдардан алынған жазбалар, сын-пікірлер, әріптестерінің қызметі мен ғылыми-шығармашылық жұмыстары туралы деректер;
- ✓ ғылыми-ұйымдастырушылық және қоғамдық қызметі туралы деректер, оларға жататындар: Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясы, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институты, Қазақ ұлттық университеті мен өртүрлі комиссиялар мен қоғамдардағы қызметі туралы деректер, көпшілік алдында сөйлеген сөздері мен баяндамалары, радиода сөйлеген сөздері, оқыған лекциялары;
- ✓ өмірбаяндық сипаттағы деректер (жеке басының құжаттары, өз қолымен жазған өмірбаяндары, ғылыми еңбектерінің тізімдері, құрмет грамоталары, құттықтаулар);
- ✓ хаттар. Р.Б.Сүлейменовтің жазған хаттары мен оған жазылған хаттар.

× «М.О.Әуезовтің мұражай үйінің» мұрағат қорынан Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтің ұстазы, ғылыми жетекшісі, заңғар жазушы Мұхтар Омарханұлы Әуезовтің кандидаттық диссертация жөніндегі пікірі алынды. 1961 жылы сәуір айында академик М.О.Әуезовтің ғылыми жетекшілігімен орындалған "Екінші және үшінші бесжылдықтар тұсындағы Қазақстанда жүргізілген мәдени құрылыс. 1933-1940 жж" тақырыбына кандидаттық диссертациясын табысты қорғап шығады. Отандық тарихнамада тұңғыш рет 1933-1940 жылдарғы Қазақстандағы мәдени құрылыстың жетістіктері мен кемшіліктері кешенді түрде талданылады. Диссертациядағы негізгі нәтижелер мен пайымдаулар автордың 16 мақаласы мен рецензияларында жарияланған еді.

× 1960 жылы 20 қарашада диссертация жөніндегі алғашқы пікірінде ғылыми жетекшісі М.О. Әуезов: « Кандидаттық диссертация үшін өте үлкен және сирек ұшырасатын көлемді еңбек (584 бет) жазу айлар, жылдар бойындағы көп жұмыс жасалғандығын байқатумен қатар көзге түсетін ең бастысы - еңбектің мазмұны, жинастырылған мағлұматтарды қорыту әдістері. Сүлейменовтің терең білгірлігі мынадай қорытынды шығаруға себеп болады: диссертант ғылыми жұмыс атқаруға толық даярлығы бар адам, іскер және көп нәтиже шығара алатын зерттеуші». Ғұламаның берген бағасы, жас зерттеушіге артқан үміті көп ұзамай толық ақталады. Сөз орайында айта кетейік, « Мұхтар Әуезовтің аспирантына талап қойғыштығын, 584 беттік қолжазбаны бір аптаға жеткізбей оқып бергенін Р.Сүлейменов өмір бойы тамсана еске алумен болды»- деп жазады шәкірті, ҚР ҰҒА академигі Х.М. Әбжанов.

- × Рамазан Бимашұлы жастарға көп уақытын жұмсап, ғылымдағы ынта-жігерін үнемі қолдап отырған. Ғалымның шәкірттерінің бірі, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің профессоры Сағынғали Әбубәкіров ұстазын былай деп еске алады: “Біз, шәкірттері, Рамазан Бимашұлын еңбекқорлығы, қарапайымдылығы, әділдігі (ол кісі кейбіреулер сияқты оңтүстік, солтүстік, батыс, шығыс деген жершілдік, жүзшілдік, рушылдық ауруына шалдықпай, таза өтті) үшін сыйлайтынбыз. Ғылымға жаңа ене бастаған аспирант болсын, оң-солын танып қалған докторант болсын, жарияланған немесе сиясы да кеуіп үлгермеген азынаулақ дүниелерін апарғанда, балаша қуанып, бір жасап қалушы еді. Алғаш оқитын да, сынайтын да, түзететін де өзі болатын. Мұндай сәттерді ұмыту мүмкін емес. Рамазан ағамыз мен сияқты шәкірттері үшін қанша оқыса да таусылмаған, таусылмайтын аяулы кітаптай еді”.

- × 2001 жылғы 16 ақпанда Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының мәжіліс залында Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар бөлімі, Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Ш.Ш.Уалиханов атындағы Тарих және этнология институтының ұйымдастыруымен аса көрнекті ғалым, академик Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтің 70 жылдық мерейтойын атап өткен жиын болды. Жиынға ғалымның замандастары, қызметтес болған достары, шәкірттері, туыстары, отбасы мүшелері, құда жекжаттары келді. Еске алу кешін Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының Президенті Нағима Әбенқызы Айтқожина сөз сөйлеп ашып, одан әрі өзі жүргізді.

« Рамазан бір жыл туған түлек еді. Ерте арамыздан кетті. Рекең сырбаз, ойы да, бойы да биік сұлу жан еді. Істе де, түзде де толып отырады (Абайдың толық адам дегенін еске алыңыз). Күлімсіреп, көз әйнегін түзеп қойып, көңілдеген сәтте Шапибайауын айтатын. Қоңыр дауысы асқақтап кететін. Барша жаратылысы сұлу Рекең ғылымның да құлы еді. Рамазан ақкөңіл, ашық жан еді. Ойын-тойда көңілді думанның қызуына елегізіп отыратын. Өңгіме айту мәнері өзгеше еді. Ол еуропалық ұлылардың айтқанын орынды пайдаланып, әдеби образдарды еске алып сөйлейтін. Өңгімеге беріле сөйлеп интонацияларын орынды қойып, тыңдаушыларын қызықтыратын. Бұл да оның мәдениеттілігінің бір қыры сияқты еді».

ҚР ҰҒА академигі Қозыбаев
Манаш Қабашұлы

«Қазақта мынадай бір қанатты сөз бар: "Ел үмітін, ер ақтайды, ер есімін ел сақтайды". Осы сөз Рамазан Бимашұлына арналған сияқты. Себебі Рамазан Бимашұлы өзінің бүкіл саналы өмірін, шығармашылық қызметін өмірінің соңына дейін халқының мәдениетін, ғылымын дамытуға арнады.

Менің өмірімде, жұмыс бабында кездескен адамдарым аз болған жоқ. Бірақ соның ішінде ең сүйкімділерінің бірі Рамазан Бимашұлы еді. Рамазан Бимашұлы өте жылы жүзді, ешуақытта бір қатты сөз айтпайтын. Бірақ ол тек момақан адам емес, еңбекқор адам еді, Мәдениеті биік еді. Соңғы уақытта Еуразияны көп айтып жүр ғой. Соның бірінші, әуелі болып айтқанның бірі Рамазан Бимашұлы болатын. Себебі, ол кісі Еуропа мен Шығыстың мәдениетін жалғастырған, соның ұлы адамдарының шығармаларын терең зерттеп, түсінген қазақ азаматтарының бірі еді».

ҚР ҰҒА академигі: Сұлтанғазин Өмірзақ Махмұтұлы,

Рамазан жігіттің сұлтаны еді, мүсіні сұлу жігіт әрі керемет әнші болатын. Ұлы Абайдың сөзіне жазылған С.Мұхамеджанның романстарын өте жақсы орындайтын. "Дүниеде сірә сендей маған жар жоқ, саған жар менен артық табылса да" деген өлең жолдарын шырқайтын тұстары әлі есімде...

Рамазанның екінші қасиеті арлы, ұяты мол жігіт еді».

ҚР ҰҒА академигі Нүрпейіс Кеңес Нүрпейісұлы

«Рамазан өткен ғасырдың 80-жылдары Абылай ханға орай арнайы тарихи зерттеу кітабын жоспарлайды. Бұл еңбек жазылып болғаннан кейін Рамазан оны баспаға әкеледі. Сол кезде баспа цензурасы оның "Абылай хан" атты монографиясын басқаша атауға оны мәжбүр етеді. Бұрынғы аттың орнына кітапты "Из истории Казахстана XVIII века" (А., 1998) деген атпен шығарады. Дегенмен кітаптың "О внешней и внутренней политике Абылая" деген қосымша атауын зорға сақтап қалдық деп Рамазанның айтқаны әлі есімде».

ҚР ҰҒА академигі Смағұлұлы Оразақ

Тарих ғылымдарының докторы, профессор: «Рамазан Бимашұлы жаратылысынан зерек, алғыр, талантты жан болатын, ол орысшаға жетік, ұстараның жүзіндей өткір тілді, сөзге шешен кісі еді. Сондықтан да оның республика мәдениетінің тарихына арналған еңбектерінің ғылыми да, теориялық та мазмұны терең, құнды дүниелер, оның бұл еңбектерін осы саланың мамандары СССР Ғылым академиясының академиктері М.П.Ким, В.А.Куманев тағы басқалар жоғары бағалайтын».

Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Балақаев Төлтай,

« Рамазан Бимашұлының өмірі мен ғылымдағы жолы-әрі ісіне жауапкершілік және адалдық, мамандығына шын берілгендік, халқының мәдени мұрасына жаны ашып қараушылық, бәрі де-жас ғалымдар үшін үлкен өнеге».

профессор:

Тарих ғылымдарының докторы,

Құдайбергенов Әбілхан Нұрғалиұлы

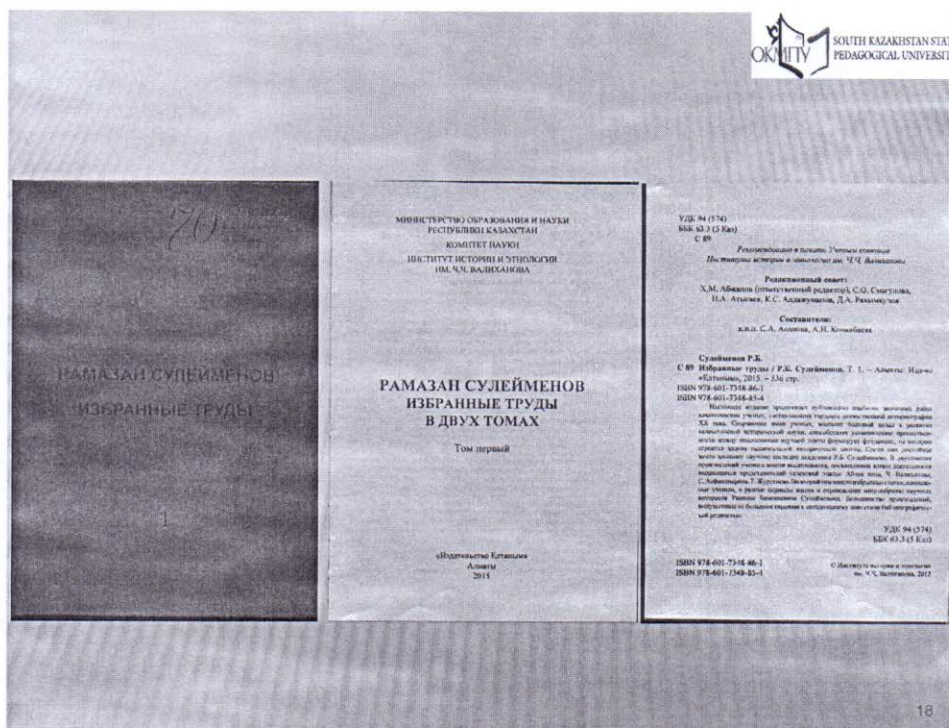

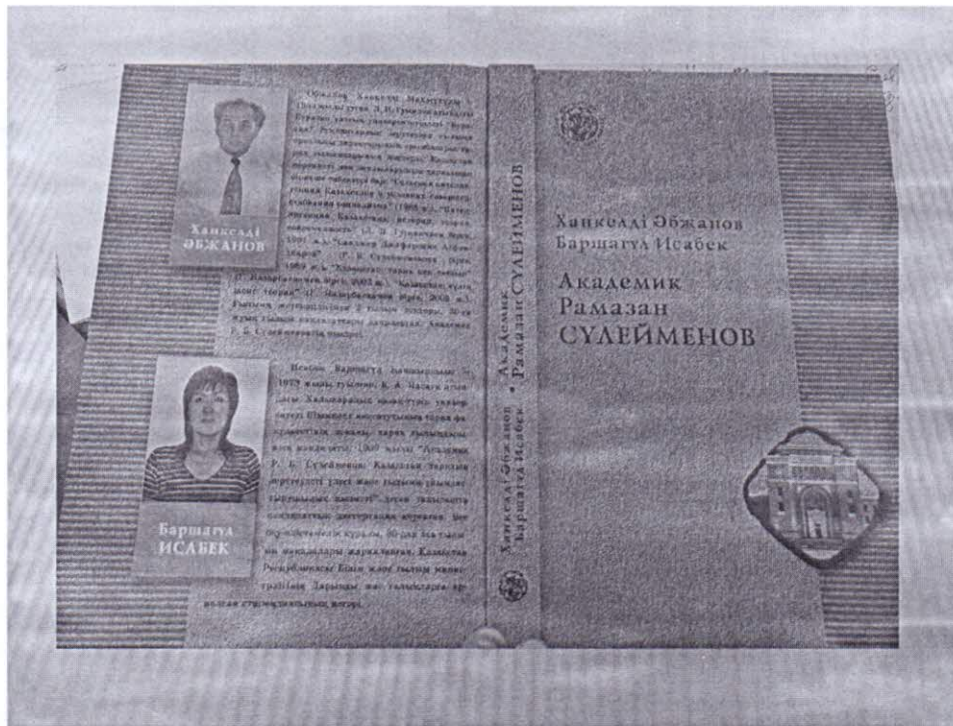
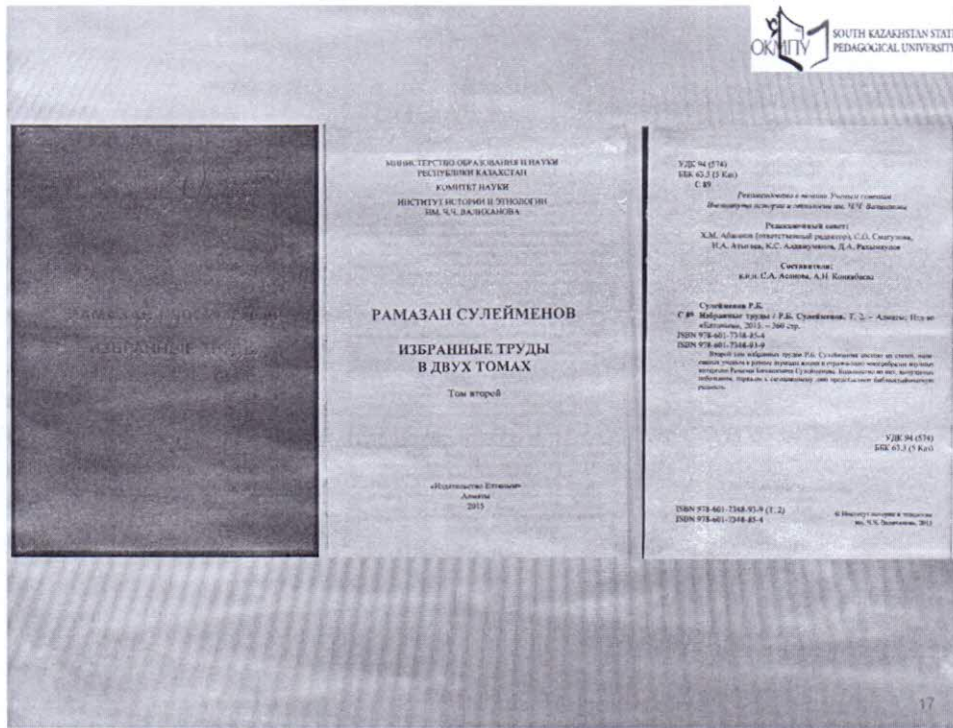
« Р.Б. Сүлейменов жастарды қолдап, олардың аспирантурадағы, докторантурадағы ғылыми құлшыныстарын дамытуға көмектесетін, көпшіл болатын, әсіресе өзі ғылымға деген сүйіспеншілігін анық байқаған жас ғалымдармен (Н.Е.Масанов, В.А.Моисеев, Т.К.Бейсембиев, Р.М.Мұстафина және т.б) білімі мен ойларын бөлісуді ұнататын, онымен әртүрлі ғылыми және өмірлік проблемалар жөнінде пікір алысу қызық еді. Өзінің қарапайымдылығымен, дарқандылығымен және демократиялығымен баршаны баурап тұратын.

Тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА академигі Әбусейітова Меруерт Қуатқызы

Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтының ұжымы

"Ғалымның хаты өлмейді" демекші, Р. Б. Сүлейменовтің артында қалған мұра, ұрпақтардың игілігіне қызмет ете беретін байлық. Ал осы мұраны бүгінгіден де тиімді пайдалану үшін және кейінгі ұрпақтың жадында ғалымның атын сақтау нақты шараларды жүзеге асыру керек. Олардың біршамасы қазірдің өзінде атқарылды. Айталық, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Шығыстану институтына, Алматыдағы, Нұр-Сұлтандағы бір көшеге академик Р. Б. Сүлейменовтің аты берілді, ғалым тұрған үйдің қабырғасына ескерткіш тақта орнатылды.

Ендігі жерде мынадай істерді қолға алса ләзім болар еді:

1. Рамазан Сүлейменовтің шығармалары негізінен орыс тілінде жазылған, Солардың күні бүгінге дейін маңызын жоймағандарын, әсіресе Абылай хан, С. Асфендияров, П. В. Волобуев, М. П. Ким, Қ. Сәтбаев, М. Әуезов, Ә. Марғұлан, А. Нүсіпбеков, Г. Ф. Дахшлейгер, С. Бейсембаев жайлы жазғандарын қазақшаға аударып, жинақ ретінде шығарса, артықшылық етпес еді.
2. 1994 жылы өткен I Сүлейменов оқулары жалғасын таппай қалды. Бұл іске Р. Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты лайықты мән беріп, қайта оралуы керек.
3. ҚР Білім және ғылым министрлігіне қарасты қоғамтану ғылыми зерттеу институттарының бірінде еңбек ететін әрі мәдениет тарихы мен теориясын, шығыстану мәселелерін зерттеуде үздік нәтижелерге жеткен жас ғалымдар үшін Р. Б. Сүлейменов атындағы сыйлық тағайындалса, мәдениеттану мен шығыстану ғылымының ілгерілуіне септігін тигізер еді.
4. Рамазан Сүлейменовтің серіктері, өріптестері, шәкірттері осынау азамат туралы естеліктерін жазып, оны жеке кітап етіп шығаратын уақыт жетті.
5. Ғалымның туған қаласы Нұр-Сұлтанда мектепке академик Р. Б. Сүлейменов атын берсе артықтық етпес еді.

Дюсенова Нурсулу Кенебаевна
кандидат исторических наук

Значение архивных материалов в изучении истории политической репрессии в 1920-50-е годы XX века в Казахстане

В 1993 году был принят Закон «О реабилитации жертв массовых политических репрессий». В 1997 году указом Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы Нурсултан Назарбаевым 31 мая объявлено днем памяти жертв политических репрессий.

Для завершения работы по восстановлению исторической справедливости - Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев поручил создать Государственную комиссию по реабилитации жертв политических репрессий.

Президент подчеркнул, что политические репрессии 20-50-х годов XX века – печальная страница в истории народа. С обретением Независимости Казахстан на государственном уровне принял меры по увековечиванию памяти жертв трагедии.

3 декабря 2020 года состоялось первое заседание Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий под председательством Государственного секретаря Республики Казахстана Крымбека Кушербаева. 24 ноября 2021 года Глава государства подписал Указ «О Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий».

В состав Государственной комиссии вошли представители Администрации Президента и Правительства, депутаты Сената и Мажилиса Парламента, руководители заинтересованных государственных органов, представители общественных организаций и ученые.

Целью создания государственной региональной комиссии г. Алматы и Алматинской области, является, изучение, подготовка заключения и рекомендаций для полной юридической и политической реабилитации участников политических выступлений народа, общественных и политических организаций, индивидуально боровшихся за независимость и территориальную целостность Казахстана, а также лиц, подвергнутых государственному преследованию и репрессиям за эти идеи в служебной, научной, культурной и других сферах.

В этой связи привлечение новых, ранее не изученных архивных материалов позволяет более расширенно рассмотреть проблему данной темы.

В частности в Государственном научно-ведомственном архиве (ГНВА) «Ғылым Ордасы» МОН РК были изучены документы и материалы ф. 11 оп. 39 - Отдел истории Казахстана Советского периода, ф. 11. оп. 40 - Отдел истории нового времени и истории делопроизводства, ф. 11. оп. 44 - Отдел истории современного периода, ф. 11. оп. 542 - Отдел истории Казахстана Советского периода. Протоколы, ф. 1. Оп.1. Д. 63 – Постановление СНК

КазССР, ф. 1. Оп. Д. 650 – Постановление и протоколы заседания Президиума, ф. 1 Оп. 1. Д. 476 – Отчеты о научной деятельности, ф. 1 Оп. 1. Д. 509 – Постановление Совета Народных Комиссаров КазССР и материалы к ним, ф. 1. Оп. 1. Д. 473 – Стенограмма доклада Президиума Казахского филиала Академии Наук СССР от 26.11. 1939 г., ф. 1. Оп. 1. Д. 476 - Отчет о научной деятельности Казахского филиала Академии СССР и материалы к нему за 1939 год, ф. 1. Оп. 1. Д. 466 – Выписки из протоколов заседаний бюро ЦК КП(б) Казахстана от 8.01.1939 г.- 4.10.1939 г.

В ходе изучения выше названных фондов были выявлены материалы и обнаружены дела под грифом «Совершенно секретно» о видных государственных деятелях и казахской научной интеллигенции.

Так, в фонде 1 Оп. 1. Д. 21 Специальная часть, выписка из протоколов ЦК КП (б)К. Постановление СНК и докладные записки о расхищении казахскими националистами фольклорных и этнографических материалов и других памятников национальной культуры.

В докладной записке от 25 января 1939 года секретарю ЦК КП(б)К товарищу Скворцову «О национал-фашистской банде» заведующим сектором языка С. Аманжоловым и ученым секретарем А.А. Савченко: «Национал-фашистская банда, долго орудовавшая на культурном фронте, много навредила и в области литературы, в частности в деле обнародования устного народного творчества (фольклора).

Фольклор, это богатейшее наследство, памятник национальной культуры, привлекал внимание и служил объектом изучения отдельных видных ученых – востоковедов еще до Октябрьской революции. Незначительная часть из собранных ими фольклорных материалов в свое время была опубликована. Огромная часть этих материалов не могла увидеть света и осталась в законсервированном виде. Особенно нужно здесь отметить, что А. Диваев как до революции, так и после революции лично сам собирал много материала и организовывал отряды и экспедиции в Сыр-Дарьинскую и Жетысуйскую губернии, в результате чего собраны материалы разнообразных жанров и все они, в объеме не менее 100 печ. листов, были представлены в 1923-34 г. в Казнаркомпрос.

Кроме того, начиная с 1920 г. в этой работе принимали активное участие аульные мугалимы, учащаяся молодежь. В то время (с 1923 г. по 1928 г.) непрерывно поступали в Наркомпрос многочисленные фольклорные материалы. В эти годы Казнаркомпрос буквально был завален различными жанрами народного творчества в рукописях.

Вопросом собирания фольклора занималось и существовавшее в то время Общество краеведения. В это Общество также поступала масса ценных фольклорных и этнографических материалов на казахском языке.

Все это народное достояние – труды многих честных тружеников – присвоено и расхищено казахскими националистами во главе с Байтурсиновым. В 1929 году, после ареста последнего эти материалы были

присвоены С. Сейфуллиным, Шононовым, Жолдыбаевым, С. Асфендияровым, А. Жубановым и др. Майлин, Жансугуров, Лекоров, Тогжанов и другие расхитили рукописный фонд Общества краеведения. Кроме того эти национал-фашистские элементы, пользуясь своим служебным положением, без всякой расписки получили и присвоили много книг из библиотек КазГУ, КазПИ, Г.П.Б., Центрального музея и др. Эти книги являются редчайшими экземплярами по востоковедению и туркологии. Благодаря вредительской их (национал-фашистов) деятельности и в этой области, ни одна наша библиотека по ряду вопросов не отвечает требованиям научных работников (историков, языковедов, литераторов), желающих заниматься глубоким изучением той или иной проблемами по своей специальности. В то время еще не существовало ни Института Национальной Культуры, ни сектора языка и литературы КФАН.

Сектор языка и литературы Казахского филиала Академии Наук Союза ССР вплотную приступил и собиранию, исследованию публикации фольклора казахского народа с одной стороны, учета и фиксации лексического богатства казахского языка – с другой, испытывает большую нужду во всех этих материалах.

В целях исследования и опубликования казахского фольклора, необходимо использовать фонды приступно присвоенно ныне разоблаченными врагами народа Асфендияровым, Жубановым, Лекоровым, Тогжановым, Жолдыбаевым, Шонановым, Сейфуллиновым, Жургуленевым, Жансугуровым, Майлиным, Кабуловым, Алибаевым, Турмановым и Есенжановым.

Казахский филиал Академии Наук Союза ССР просит вас оказать содействие предоставлению нам возможности использования всех этих материалов выше указанных лиц органами НКВД».

«Исх № 15-с от 17 марта 1939 года в секретном документе УГБ НКВД КазССР начальнику АХО тов. Кононову в целях реализации постановления Бюро УККП (б) К от 2 марта 1939 года протокол №47 п. 4/И договоренность с НКВД КССР товарищем Бурдаковым прошу среди конфискованных имуществ разоблаченных врагов народа отыскать и передать казахскому филиалу Академии Наук фольклорные, этнографические материалы, ценные книги по востоковедению и т.п.

Список лиц у коих могли быть материалы, указываются ниже. В случае необходимости просьба связаться с нами по телефону 39-78. Жансугуров Ильяс, Майлин Беимбет, Сейфуллин Сакен, Тогжанов Габбас, Талжанов Саиджа, Шононов Тельжан, Лекеров Азымбай, Жалдыбаев Молдагали, Галимжанов Фаизулла, Байтурсинов Ахмет, Жургуленев Темирбек, Камалов Сагир, Каратаев Мухаметжан, Жубанов Худайберген, Турманжанов Утебай, Мамытов Ахмет, Туракулов Назар, Рыскулов Турар, Асфендияров Санджар, Кабулов Ильяс, Жаманкулов Рахымжан, Таштитов Кайсар, Искаков Даниал, Омаров Ельдос, Даулетбаев Монкаит, Арстанов Жуспбек, Лепесов Султан, Мусин Айтке, Кайпназаров Мустафа, Ходжанов Султанбек, Жумабаев

Магжан, Алибаев Абат, Берденов Тайжан, Алыканов Шарафа, Ермеков, Шанин Жумат, Утепов, Есенжанов Хамал, Жиенгалиев Афаал, Абдуллин Калжан, Темирбеков Зарал, Тичиков Кадр, Куанышев Кадр, Джандосов Ураз, Букейханов Алихан, Манаев Нугман, Мамет. Зам. Председателя Казахского филиала Академии Наук. Г.А. Ибрагимов». Конфискованные материалы передаются органам НКВД.

Народный комиссариат внутренних дел СССР (НКВД СССР, Наркомвнудел) – центральный орган государственного управления СССР по борьбе с преступностью и поддержанию общественного порядка, в 1934-1943 годах (с перерывом с 3 февраля по 20 июля 1941 года) - также и по обеспечению государственной безопасности. Образован постановлением ЦИК СССР от 10 июля 1934 года. В состав НКВД СССР вошло Объединённое Государственное Политическое Управление СССР, переименованное в Главное управление государственной безопасности (ГУГБ). В сфере ответственности НКВД находились коммунальное хозяйство и строительство, другие отрасли промышленности, а также политический сыск и право вынесения приговоров во внесудебном порядке, система исполнения наказаний, внешняя разведка, пограничные и внутренние войска, контрразведка в армии. В последствии в 1946 году преобразован в МВД СССР.

Массовые репрессии 1937-1938 годов получили правовую основу в конце 1920-х в начале 1930-х годов, которые дополнялись приказами и распоряжениями ОГПУ-НКВД. Местные органы власти, проявляя «инициативу» находили «врагов народа». Жертвами политических репрессий стали казахские баи, кулаки, представители духовенства, средний класс, служители культа, научная и творческая интеллигенция, индивидуально борющихся за независимость и территориальную целостность республики, а также лица, подвергнутые государственному преследованию за идеи в служебной, научной, культурной и других сферах.

В 1937-1938 годы из представителей казахской интеллигенции пострадало 66 тыс. человек, внесшие значительный вклад в развитие образования, культуры, науки, борющихся за независимость казахского народа, среди которых государственные и общественные деятели Казахстана С. Кожанов, Т. Рыскулов, У. Кулымбетов, О. Жандосов, Ж. Султанов и многие другие.

В 20-50-е годы XX века политическую репрессию и гонения прошли около 100 тысяч казахстанцев, более 20 тысяч из которых были расстреляны. В числе осужденных видные государственные и политические деятели, как А. Бокейханов, А. Байтурсинов, М. Тынышпаев, М. Дулатов, М. Жумабаев, С. Сейфуллин, И. Жансугуров, Б. Майлин, С. Асфендияров.

На примере архивных материалов раскрываются трагические судьбы выдающихся людей и отрицательные последствия жертв политических репрессий. Часть населения была репрессирована, часть умерли от голода,

некоторые вынуждены были покинуть страну, спасаясь от преследования НКВД, многие были осуждены на длительные сроки заключения, также были устроены массовое гонения против интеллигенции из научных учреждений, учебных заведений и организаций.

Таким образом, изучение архивных материалов учреждения республики, разоблачает тоталитарную систему, подразумевающий абсолютный (тотальный) контроль государства над всеми аспектами общественной, частной жизни и дает возможность раскрыть, осветить более объективную историю прошлого.

В завершении хотелось бы подчеркнуть, что Указ Президента РК Касым-Жомарта Токаева «О Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий» привлекла особое внимание не только научной общественности, но и всех, кто высоко ценит историю прошлого и думает о будущем. Современному поколению нужно помнить трагическое страницы истории и предостеречь от повторения в будущем.

Литература:

1. Қызыл қырғын (Құраст. Қ. Қасенов, Ә. Төреханов). – Алматы: Қазақстан, 1994. – 80 б.
2. Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. - Алматы: «Ататек», 1995. – 256 б.
3. Аяган. Красные и черные (материал Гуверского архива). – Алматы, 2005. – 240 стр.
4. К. Нұрпейіс. Тарихи тұлғалар. – Алматы, 2007.
5. Дүйсенова Н. Алаштың қилы жолдары. Алматы, 2008. – 172 б.
6. Алашорда, Энциклопедия // Құраст.: Ғ. Әнес, С. Смағұлова. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2009. – 544 б.
7. Жетісулық Алаш зиялылары. Зерттеулер мен деректер. Алматы: «Үш қиян» баспасы, 2016 ж. – 296 б.
8. Дүйсенова Н. Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін тарихы: оқу құралы. Алматы: Эверо, 2017. – 136 бет.
9. Әлихан Бөкейхан. Энциклопедия // Бас. Ред. Ж.Тойбаева.- Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2018. – 784 б.

*Максутова Альбина Абеновна
М.Х. Дулати атындағы
Тараз өңірлік университеті,
аға оқытушы, PhD докторант*

**Академик Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтің қазақ тарих
ғылымына қосқан үлесі**

Рамазан Бимашұлы Сүлейменов – қазақ тарихшысы, мәдениет мәселелерін зерттеуші, шығыстанушы, қазіргі атындағы Шығыстану институтының ұйымдастырушысы, тарих және этнология институтының Қазақстан тарихы бөлімінің бірінші меңгерушісі болған. Ол XX ғасырдың ұлттық тарихшы ғалымдарының үшінші буынын ұсынды. Ә.Бөкейханов, С. Асфендияров, Т. Рысқұлов, Х. Досмұхамедов, М. Тынышпаев және т.б. көрнекті өкілдері болған зерттеушілердің бірінші буыны 1937-1938 жылдары тоталитарлық режиммен жойылғаны белгілі. Кәсіби тарихшылардың екінші буыны XX ғасырдың 30-жылдарының аяғы мен 40-жылдарының ортасында өсті. Ол Ә.Марғұлан, Е. Бекмаханов, А. Тұрсынбаевтың іргелі зерттеулерімен өзін танытты. Кейін Ә.Нүсіпбеков, С.Бейсембаев, Г. Ф.Дахшлейгер, Т. Елеуов, К.Ақышев, А.С.Елагин және басқалардың алғашқы еңбектерімен толықтырылды. Өткен ғасырдың 50-ші жылдарының соңына қарай республиканың тарих ғылымына жаңа жас күштер келді. Р. Сүлейменов, М. Қозыбаев, М. Асылбеков, Қ. Нұрпейісов, О. Исмағұлов, М. Мұқанов, Е. Масанов үшінші буын ғалым-тарихшыларының шығармашылық өркендеу жылдарында ұлттық тарих ғылымы бүкілодақтық мойындауға ие болды. Авторлар тобы Қазақстанның Мемлекеттік сыйлығына ие болған "Қазақ КСР тарихы" Бес томдық жинағы жарыққа шықты, археология, этнология, Отандық тарих, тарихнама және деректану бойынша терең зерттеулер халықтың қоғамдық санасын қалыптастырудың қуатты факторына айналды, әлемдік кітапханалардың кітап сөрелерінде көрнекті орын алды. Бұл жетістіктердің барлығында Р.Б.Сүлейменовтің еңбегі зор деп айту артық болмас.

Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты директоры, белгілі шығыстанушы-ғалым, ф.ғ.д., профессор Дүкен Мәсімханұлы конференцияға қатысушы қонақтарды Р.Б. Сүлейменовтің 90 жылдық мерейтойымен құттықтай келе: “Егемен еліміздің Шығыстану ғылымы – Р.Б. Сүлейменов есіміне қарыздар. Өйткені, ол ең алғашқы Шығыстану орталығының құрушысы және тұңғышқы директоры. Ол 1992 жылдың 13 ақпаны еді. 1996 жылы шығыстану орталығы Шығыстану ғылыми-зерттеу институты болып қайта құрылса, 1998 жылы Қазақстан Үкіметтің шешімімен, институтқа Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтің есімі берілді. Бүгінгі күні Шығыстану институты республика және шетелдерде өзінің ірі ғалымдары және іргелі зерттеулерімен кеңінен мәлім ғылыми орталыққа айналды” деді. Академик ғалымның ұлы жазушы М.Әуезовтің шәкірті болғандығын, асқан талантты

әнші екендігін, шебер ұйымдастырушы, іскерлігін тілге тиек етті. Сонымен бірге, Абылай ханның ұлы тұлғасын, елі үшін еткен еңбегін зерттемек түгілі, есімін айтудың өзі қиын заманда, ол туралы монографиялық еңбек жазғаны – Р.Б. Сүлейменовтің ерлікке парапар іс жасағандығының дәлелі екендігін еске алды. Рамазан Бимашұлы Сүлейменов 1931 жылы 17 ақпанда Ақмолада (қазіргі Астана) дүниеге келген, оның әкесі Бимаш революцияға дейінгі жылдары Сәкен Сейфуллинмен жақын араласып, "Жас қазақ" жастар ұйымында болған. Р. Б. Сүлейменовтің анасы Мариям апа кезінде қандай да бір білім алмаса да, жігерлі, тікелей, батыл мінезді әйел болатын. Бимаш пен Мәриям Сүлейменовтердің тоғыз баласы дүниеге келді: ұлдары Нұркен, Сұлтан, Рамазан, Тимур, Совет, қыздары Гаухар, Хадиша, Рауза, Бақытжан. Олардың екеуі Нұркен мен Сұлтан Ұлы Отан соғысы майданында қаза тапты.

Үлкен, көп балалы отбасы оңай өмір сүрмеді. Ата-анасына көмектескісі келген Рамазан, мектеп жылдары еңбек өмірбаянын бастаған. 1951 жылы Қазақ мемлекеттік университетінің (қазіргі Қазақ ұлттық университеті) философия факультетінің сырттай студенті болды. Әл-Фараби), бір жылдан кейін күндізгі оқу бөліміне ауысты. Соңғы курста философия факультетінің жойылуына байланысты ол тарих факультетінде оқуын жалғастыруға мәжбүр болды. Мықты, жұмысқа қабілетті, сүйкімді студент Р.Сүлейменов әрқашан комсомолдық белсенділер және оқу озаттарының қатарында болды. Тамаша философиялық дайындықпен ол революциялық қозғалыстардың, қоғамдық-саяси ойдың, әдеби процестердің тарихына қызығушылық танытты. 1954 ж. "Казахстанская правда" және "Лениндік ауысым" беттерінде Ғ. Мүсірепов пен Б. Соқпақбаевтың кітаптарына студент Рамазанның қысқаша рецензиялары шықты. Оның дипломдық жұмысы Г.В. Плехановтың тарихи көзқарастарын зерттеуге арналды. 1956 жылдың 15 қазанында емтиханды сәтті тапсырып, тарих, археология және этнография институтының аспирантурасына қабылданады. Бұйрыққа институт директоры А.Нүсіпбеков қол қойды, аталған шешімді ҚазКСР Ғылым Академиясының президенті академик Қ. И. Сәтбаев бекітті. Әрине, сол күндері жас аспирант оның бүкіл өмірі ғылыми-зерттеу институтымен, Ғылым академиясымен байланысты болады деп ойлаған жоқ. Жалпы, 1956 жылы Р.Б. Сүлейменовтің өмірінде ерекше орын алады. Ол үздік дипломмен университет дипломын алды, өзінің курстасы – сұлу қыз Қамбарова Нұрқамал Нығметқызына үйленді және ақырында үлкен ғылымға есігін ашты.

Р.Б. Сүлейменовтің тарихшы-ғалым ретінде қалыптасуы өтпелі және ұзаққа созылмады. Бұған табиғи талантпен қатар бірқатар объективті себептер ықпал етті. Біріншіден, институтта Ә.Марғұлан, Б. Сүлейменов, Г. Дахшлейгер, Х. Алпысбаев сияқты көрнекті зерттеушілер жұмыс істеді. Олармен шығармашылық қарым-қатынас Рамазан Бимашевичтің кәсіби өсуін жеделдетті. Екіншіден, КОКП XX съезінен кейін Хрущевтің "еруі" ғылыми ойды сталинизмнің догмалары мен канондарынан босатты. Бұл тұрғыда Р.Б. Сүлейменов "алпысыншы жылдар" кезеңіне жатады. Үшіншіден, ғылыми

жетекші Әлем әдебиетінің классигі Мұхтар Әуезов болды. Ұлы жазушының өзінің аспиранттары мен студенттеріне деген талабы, оның ғылым мен ғылыми шындыққа ұқыпты көзқарасы болашақ академиктің адами және кәсіби қасиеттерін қалыптастыруға шешуші әсер еткені сөзсіз.

Ғылыми жетекшісінің кеңесі бойынша аспирант Р.Б. Сүлейменов "Қазақстандағы екінші және үшінші бесжылдықтардағы мәдени құрылыс (1933-1940 жж.)" тақырыбы бойынша кандидаттық диссертация қорғады. Бұл Отандық тарихнаманың жаңа, зерттелмеген бағыты болды. Ол күш пен энергияның тиісті шығындарын талап етті. Аспирант қиындыққа тап болған жоқ. 1957 жыл бойы проблеманы ғылыми танудың әдіснамасы мен теориясын игеруге, зерттелетін кезеңнің мұрағаттық материалдарын, мерзімді баспасөз деректерін анықтауға, кандидаттық емтихандарға дайындауға кетеді. Латын графикасындағы қазақ газеттері мен журналдарын оқуға да көп уақыт кетті. Ең қуанышты сәт – Сүлейменовтер отбасының тұңғышы Еркін дүниеге келді. Бірақ 1958 жылы Р.Б. Сүлейменов "Қазақстанның партиялық өмірі" журналы мен "Казахстанская правда" газетіне екі мақала және екі рецензия жариялайды. Солардың бірі қазақстандықтарды археолог Х.Алпысбаев тас ғасыры тұрақтарының тамаша ашылуымен таныстырды. Кейінірек дәл өзі Е. Бекмахановпен «Қазақстан тарихы хрестоматиясын» ашқан.

Ауыр жұмыс аспирантураның соңғы жылында да жалғасты. Оның ерекшелігі, қазір жас зерттеушінің мақалалары академиялық ғылыми журналдарда жарияланды. Р.Б. Сүлейменов алғаш рет С. Асфендиаровтың ғылыми мұрасына жүгінеді. Бұл мәселеге деген қызығушылық пен ықылас ол бүкіл өмірін сақтап қалды, материалдарды тынымсыз жинады, С.Асфендиаровтың туыстарымен, студенттерімен және серіктестерімен хат жазды. Алайда мезгілсіз қайтыс болуы оған Қазақстанның тұңғыш тарихшы-марксистінің өмірі мен шығармашылығы туралы монографиялық зерттеу жазуға мүмкіндік бермеді.

1959 жылы аспирантураны бітіргеннен кейін Р.Б. Сүлейменов институтта кіші ғылыми қызметкер болып қалды. Ол ғылыми ізденіс бағыттарын айтарлықтай кеңейтеді. Оның мақалаларында сауаттылық үшін күрестің, халық арасындағы мәдени-ағарту жұмысының, мәдени революцияны жүзеге асырудың өзекті мәселелері көтеріледі. Көп ұзамай ол диссертациялық зерттеуді аяқтайды, онда мәдени-идеологиялық жұмысты, халықтық білім беруді, ғылымды, әдебиет пен өнерді ұйымдастырудың қорытындылары мен сабақтары бай ақпараттық-дереккөз негізінде зерттелді. Ең ұмытылмас күн 20 жылы 1960 қарашада, Р.Б.Сүлейменов диссертация қолжазбасына ғылыми жетекшінің пікірін алды. Өз еңбегін тарихи шолуға, мәдени құрылыстың халықтық білім беру, республикадағы еңбекшілердің мәдени-саяси ағарту, жоғары білім мен ғылымды дамыту, әдебиет пен өнерді дамыту сияқты салаларын жария етуге арнаған Р.Б.Сүлейменов әрбір жекелеген жағдайда фактілерді жан-жақты ашып көрсете отырып, бір мезгілде Қазақстандағы мәдени құрылыс жолындағы көптеген кедергілерді, қиындықтарды,

қайшылықтарды ашады. Ол зерттеуші, мүдделі құрылысшы және өз Республикасындағы мәдениеттің маңызды құбылыстарын сыни тұрғыдан ойлайтын білуші ретінде мәдени құрылыстың көптеген жекелеген салаларын дамыту жолдары мен проблемаларын талқылайды.

Осы уақытқа дейін Р.Б. Сүлейменов қалыптасқан ғылыми қызметкер ретінде ғана емес, сондай-ақ өте перспективалы және жемісті ғалым ретінде танылды. Мәскеуде (1962 ж.) жарық көрген "одақтас республикалардағы социалистік мәдениеттің дамуы" ұжымдық монографиясын және "Қазақ КСР тарихы. Социализм дәуірі" (1963 ж.) мақаласын Қазақстанның жетекші тарихшы-ғалымдарының қатарына енгізді. Сонымен бірге, ғылыми жиында Р.Б. Сүлейменовтің Алаш арыстарын ақтауға сіңірген ерен еңбегі де лайықты аталып өтті. Айталық, Р.Б. Сүлейменовтің Т. Жүргенов, С. Асфендияров, Г. Тоғжанов, Т. Рысқұлов, Қ.Қ. Жұбанов туралы жазған мақалалары мен зерттеу кітаптары – оның бегзат болмысымен қатар, шын зиялыға тән адамгершілік қасиетін байқатады.

Қорыта айтқанда, Р.Б. Сүлейменовтің екі бесжылдықтағы Қазақстандағы мәдени құрылыстың ұзақ, жан-жақты және кең жолдарын көрсететін осы диссертациялық жұмысы республикада кеңестік мәдениет тарихын жасау кезінде толық құқықпен пайдаланылуы мүмкін, сондықтан оны тарих ғылымдарының кандидаты дәрежесіне диссертация қорғауға негіз ретінде ұсынуға әбден лайық.

МАЗМҰНЫ/ СОДЕРЖАНИЕ

Д. Мәсімханұлы. Алғысөз.....	4
Р.Б.Сүлейменовтің өмірбаяны.....	5
Р.Б. Сүлейменов туралы естеліктер/Воспоминания о Р.Б. Сулейменове.....	22
Х.М. Абжанов. Три подвига академика.....	23
Ж.Б. Сулейменова. У каждого своё видение мира и у каждого собственное время.....	29
Е.Р. Сүлейменов. Выступление на конференции.....	32
Баяндамалар/ Доклады.....	34
З.Т. Рысбеков. Р.Б.Сүлейменов – көрнекті тұлғатанушы.....	35
К.Ш. Алимгазинов. Р.Б. Сулейменов: штрихи к биографии.....	44
А.Т. Капаева. Академическая историческая наука и вклад Р.Б. Сулейменова.....	59
Н. Базылхан. «Хүйс толгой-I, II » бітіктастарындағы брахми жазулы моңғолша мәтіндер жайлы.....	68
Г.К. Муканова. Афганская тема в исследованиях отечественных востоковедов.....	82
Б.Қ. Исабек. Архив құжаттары мен естеліктердегі академик Рамазан Сүлейменов бейнесі.....	85
Н.К. Дюсенова. Значение архивных материалов в изучении истории политической репрессии в 1920-50-е годы XX века в Казахстане.....	101
А.А. Максүтова. Академик Рамазан Бимашұлы Сүлейменовтің қазақ тарих ғылымына қосқан үлесі.....	106

**Академик Р.Б.Сүлейменовтің 90 жылдығына арналған «АКАДЕМИК РАМАЗАН
БИМАШҰЛЫ СҮЛЕЙМЕНОВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНЫҢ
ДАМУЫ» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар
жинағы**

**Сборник материалов республиканской научно-практической конференции
«АКАДЕМИК РАМАЗАН БИМАШЕВИЧ СУЛЕЙМЕНОВ И РАЗВИТИЕ
ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ КАЗАХСТАНА» посвященной 90-летию академика
Р.Б.Сулейменова**

ISBN 978-601-08-1598-8

9 7 8 6 0 1 0 8 1 5 9 8 8